

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsa-aṭṭhakathā

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. Evaṃ (4.0001) **me sutanti** devadahasuttaṃ. Tattha **devadahaṃ nāmā**ti devā vuccanti rājāno, tattha ca sakyarājūnaṃ maṅgalapokkharāṇi ahosi pāsādikā āra-kkhasampannā, sā devānaṃ dahattā “devadahan”ti paññāyittha. Tadupādāya sopi nigamo devadahantveva saṅkhaṃ gato. Bhagavā taṃ nigamaṃ nissāya lumbinivane viharati. **Sabbaṃ taṃ pubbekatahetū**ti pubbe katakammappaccayā. Iminā kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampañicchantīti dasseti. **Evaṃ vādino, bhikkhave, nigaṇṭhā**ti iminā pubbe aniyamtvā vuttaṃ niyamtvā dasseti.

Ahuvamheva mayanti idaṃ bhagavā tesam ajānanabhāvaṃ jānantova kevalaṃ kalisāsaṃ āropetukāmo pucchati. Ye hi “mayaṃ ahuvamhā”tipi na jānanti, te kathaṃ kamma katabhāvaṃ vā akatabhāvaṃ vā jānissanti. Uttaripucchāyapi eseva nayo.

2. Evaṃ santeti cūḷadukkhakkhandhe (ma. ni. 1.179-180) mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho, idha pana ettakassa ṭhānassa tumhākaṃ ajānana-bhāve santeti attho. **Na kallanti** na yuttaṃ.

3. Gāḷhūpalepanenāti (4.0002) bahalūpalepanena, punappunaṃ visarañjitena, na pana khaliyā littenā viya. **Esaniyā**ti esanisaḷākāya antamaso nantakavaṭṭiyāpi. **Eseyyā**ti gambhīraṃ vā uttānaṃ vāti vīmaṃseyya. **Agadaṅgāranti** jhāmaharīta-kassa vā āmalakassa vā cuṇṇaṃ. **Odaheyyā**ti pakkhipeyya. **Arogoti-**ādi māgaṇḍi-yasutte (ma. ni. 2.213) vuttameva.

Evameva khoti ettha idaṃ opammaṃsandanaṃ, sallena viddhassa hi viddha-kāle vedanāya pākaṭakālo viya imesaṃ “mayaṃ pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpa-kammaṃ akaramhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpaṃ karamhā”ti jānanakālo siyā. Vaṇamukhassa parikantanādīsu catūsu kālesu vedanāya pākaṭakālo viya “ettakaṃ vā no dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettake vā nijjiṇṇe sabbameva dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissati, suddhante patiṭṭhitā nāma bhavissāmā”ti jānanakālo siyā.

Aparabhāge phāsubhāvajānanakālo viya diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya jānanakālo siyā. Evamettha ekāya upamāya tayo atthā, catūhi upamāhi eko attho paridīpito.

4. Ime pana tato ekampi na jānanti, virajjhivā gate salle aviddhova “viddhosi mayā”ti paccatthikassa vacanappamāṇeneva “viddhosmi”ti saññaṃ uppādetvā dukkhappattapuriso viya kevalaṃ mahānigaṇṭhassa vacanappamāṇena sabba- metaṃ saddahantā evaṃ sallopamāya bhagavatā niggahitā paccāharitum asa- kkontā yathā nāma dubbalo sunakho migam uṭṭhāpetvā sāmikassa abhimukhaṃ karitvā attanā osakkati, evaṃ mahānigaṇṭhassa matthake vādaṃ pakkhipantā **nigaṇṭho, āvusoti-ādīmāhaṃsu.**

5. Atha ne bhagavā sācariyake niggaṇhanto **pañca kho imeti-ādīmāha. Tatrāya- smantānanti** tesu pañcasu dhammesu āyasmantānaṃ. **Kā atītaṃse sathari saddhāti** atītaṃsavādimhi sathari kā saddhā. Yā atītavādaṃ saddahantānaṃ tumhākaṃ mahānigaṇṭhassa saddhā, sā katamā? Kiṃ (4.0003) bhūtatthā abhū- tatthā, bhūtavipākā abhūtavipākāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. **Sahadha- mmikanti** sahetukaṃ sakāraṇaṃ. **Vādapaṭihāranti** paccāgamanakavādaṃ. Ettā- vatā tesam “apanetha saddhaṃ, sabbadubbala esā”ti saddhāchedakavādaṃ nāma dasseti.

6. **Avijjā aññāṇāti** avijjāya aññāṇena. **Sammohāti** sammohena. **Vipaccethāti** viparītato saddahatha, vipallāsaggāhaṃ vā gaṇhathāti attho.

7. **Diṭṭhadhammavedaniyanti** imasmimyeva attabhāve vipākadāyakaṃ. **Upakka- menāti** payogena. **Padhānenāti** vīriyena. **Samparāyavedaniyanti** dutiye vā tatiye vā attabhāve vipākadāyakaṃ. **Sukhavedaniyanti** iṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ kusalakammaṃ. Viparītaṃ **dukkhavedaniyaṃ. Paripakkavedaniyanti** paripakke nipphanne attabhāve vedaniyaṃ, diṭṭhadhammavedaniyassevetaṃ adhivacanaṃ. **Aparipakkavedaniyanti** aparipakke attabhāve vedaniyaṃ, samparāyavedaniyassevetaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ santepi ayamettha viseso- yaṃ paṭhamavaye kataṃ paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti, majjhimavaye kataṃ majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti, pacchimavaye kataṃ tattheva vipākaṃ deti, taṃ diṭṭhadhammavedaniyaṃ nāma. Yaṃ pana sattadivasa- bbhantare vipākaṃ deti, taṃ paripakkavedaniyaṃ nāma. Taṃ kusalampi hoti aku- salampi.

Tatrimāni vatthūni- **puṇṇo** nāma kira duggatamanusso rājagahe sumanasetṭhiṃ nissāya vasati. Tameṃ ekadivasaṃ nagaramhi nakkhatte saṅghuṭṭhe setṭhi āha- “sace ajja kasissasi, dve ca goṇe naṅgalañca labhissasi. Kiṃ nakkhattaṃ kiṭṭhissasi, kasissasi”ti. Kiṃ me nakkhattena, kasissāmīti? Tena hi ye goṇe icchasi, te gahetvā kasāhīti. So kasitum gato. Taṃ divasaṃ sārīputtatthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅghaṃ karomī”ti? Āvajjanto puṇṇaṃ disvā pattacīvaraṃ ādāya tassa kasaṇṭhānaṃ gato. Puṇṇo kasim ṭhapetvā therassa dantakaṭṭhaṃ datvā mukhodakaṃ adāsi. Thero sarīraṃ paṭijaggivā kammantassa avidūre (4.0004) nisīdi bhattābhīhāraṃ olokento. Athassa bhariyaṃ bhattaṃ āharantiṃ disvā anta- rāmaggeyeva attānaṃ dassesi.

Sā sāmikassa āhaṭabhattaṃ therassa patte pakkhipitvā puna gantvā aññaṃ bhattaṃ sampādetvā divā agamāsi. Puṇṇo ekavāraṃ kasitvā nisīdi. Sāpi bhattaṃ gahetvā āgacchantī āha- “sāmi pātova te bhattaṃ āhariyittha, antarāmagge pana sārīputtatheraṃ disvā taṃ tassa datvā aññaṃ pacitvā āharantiyā me ussūro jāto, mā kujjhi sāmī”ti. Bhaddakaṃ te bhadda kataṃ, mayā therassa pātova dantaka-ṭṭhañca mukhodakañca dinnaṃ, amhākaṃyevānena piṇḍapātopi paribhutto, ajja therena katasamaṇadhammassa mayaṃ bhāgino jātāti cittaṃ pasādesi. Ekavāraṃ kasitaṭṭhānaṃ suvaṇṇameva ahosi. So bhuñjitvā kasitaṭṭhānaṃ olokento vijjotamānaṃ disvā utṭhāya yaṭṭhiyā paharivā rattasuvaṇṇabhāvaṃ jānitvā “rañño akathetvā paribhuñjituṃ na sakkā”ti gantvā rañño ārocesi. Rājā taṃ sabbaṃ sakaṭehi āharāpetvā rājaṅgaṇe rāsīṃ kāretvā “kassimasmiṃ nagare ettakaṃ suvaṇṇaṃ atthi”ti pucchi. Kassaci natthīti ca vutte seṭṭhiṭṭhānamassa adāsi. So **puṇṇasetṭhi** nāma jāto.

Aparampi vatthu- tasmīyeva rājagahe **kāḷaveḷiyo** nāma duggato atthi. Tassa bhariyā paṇṇambilaḷyāguṃ paci. Mahākassapaṭthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅgahaṃ karomī”ti āvajjanto taṃ disvā gantvā gehadvāre aṭṭhāsi. Sā pattaṃ gahetvā sabbaṃ tattha pakkhipitvā therassa adāsi, thero vihāraṃ gantvā satthu upanāmesi. Satthā attano yāpanamattaṃ gaṇhi, sesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ pahosi. Kāḷavaḷiyopi taṃ ṭhānaṃ patto cūḷakaṃ labhi. Mahākassapo satthāraṃ kāḷavaḷiyassa vipākaṃ pucchi. Satthā “ito sattame divase seṭṭhi- cchattaṃ labhissatī”ti āha. Kāḷavaḷiyo taṃ kathaṃ sutvā gantvā bhariyāya ārocesi.

Tadā ca rājā nagaraṃ anusañcaranto bahinagare jīvasūle nisinnaṃ purisaṃ addasa. Puriso rājānaṃ disvā uccāsaddaṃ akāsi “tumhākaṃ me (4.0005) bhuñjanabhattaṃ paṇḍita devā”ti. Rājā “pesessāmī”ti vatvā sāyamāsabhatte upanīte saritvā “imaṃ harituṃ samatthaṃ jānāthā”ti āha, nagare sahasasabhaṇḍikaṃ cāresuṃ. Tatiyavāre kāḷavaḷiyassa bhariyā aggahesi. Atha naṃ rañño dassesuṃ, sā purisavesaṃ gahetvā pañcāvudhasannaddhā bhattapātiṃ gahetvā nagarā nikkhami. Bahinagare tāle adhivattho **dīghatālo** nāma yakkho taṃ rukkhamaḷena gacchantiṃ disvā “tiṭṭha tiṭṭha bhakkhosi me”ti āha. Nāhaṃ tava bhakkho, rājādūto ahanti. Kattha gacchasīti. Jīvasūle nisinnassa purisassa santikanti. Mamapi ekaṃ sāsanaṃ harituṃ sakkhissasīti. Āma sakkhissāmīti. “Dīghatālassa bhariyā sumanadevarājadhītā kāḷī puttaṃ vijātā”ti āroceyyāsī. Imasmiṃ tālamaḷe satta nidhikumbhiyo atthi, tā tvaṃ gaṇheyyāsīti. Sā “dīghatālassa bhariyā sumanadevarājadhītā kāḷī puttaṃ vijātā”ti ugghosentī agamāsi.

Sumanadevo yakkhasamaḷage nisinnaṃ sutvā “eko manusso amhākaṃ piyapa- vattiṃ āharati, pakkosatha naṃ”ti sāsanaṃ sutvā pasanna “imassa rukkhassa parimaṇḍalacchāyāya pharaṇaṭṭhāne nidhikumbhiyo tuyhaṃ dammi”ti āha. Jīvasūle nisinnapuriso bhattaṃ bhuñjitvā mukhapuñchanakāle itthiphassoti ṇatvā cūḷāya ḍaṃsi, sā asinā attano cūḷaṃ chinditvā rañño santikaṃyeva gatā. Rājā bhattabhojitaḷbhāvo kathaṃ jānitabboti? Cūḷasaññāyāti vatvā rañño ācikkhitvā taṃ dhanam āharāpesi. Rājā aññaṃsā ettakaṃ dhanam nāma atthīti. Natthi devāti.

Rājā tassā patim tasmim nagare dhanasetthim akāsi. **Mallikāyapi** deviyā vatthu kathetabbaṃ. Imāni tāva **kusalakamme vatthūni**.

Nandamāṇavako pana uppalavaṇṇāya theriyā vippaṭipajji, tassa mañcato utthāya nikkhamitvā gacchantassa mahāpathavī bhijjitvā okāsamadāsi, tattheva mahānarakam pavittho. **Nandopi** goghātako paṇṇāsa vassāni goghātakakammaṃ katvā ekadivasam bhojanakāle maṃsam alabhanto ekassa jīvamānakagoṇassa jivham chinditvā aṅgāresu pacāpetvā khādituṃ āradhho. Athassa jivhā mūle chijjitvā bhattapātiyaṃyeva patitā, so viravanto kālam katvā niraye nibbatti.

Nandopi yakkho aññena yakkhena (4.0006) saddhim ākāsena gacchanto sārīputtattheram navoropitehi kesehi rattibhāge abbhokāse nisinnam disvā sise paharitu-kāmo itarassa yakkhassa ārocetvā tena vāriyamānopi pahāram datvā ḍayhāmi ḍayhāmīti viravanto tasmimyeva thāne bhūmim pavisitvā mahāniraye nibbattoti imāni **akusalakamme vatthūni**.

Yaṃ pana antamaso maraṇasantikepi kataṃ kammaṃ bhavantare vipākaṃ deti, taṃ sabbaṃ **samparāyavedaniyam** nāma. Tattha yo aparihinassa jhānassa vipāko nibbattissati, so idha nibbattitavipākotī vutto. Tassa mūlabhūtaṃ kammaṃ neva diṭṭhadhammavedaniyam na samparāyavedaniyanti, na vicāritaṃ, kiñcāpi na vicāritaṃ, samparāyavedaniyameva panetanti veditabbaṃ. Yo paṭhamamaggā-dīnam bhavantare phalasaṃpattivipāko, so idha nibbattitaguṇotveva vutto. Kiñcāpi evaṃ vutto, maggakammaṃ pana **paripakkavedaniyanti** veditabbaṃ. Maggacetanāyeva hi sabbalahuṃ phaladāyikā anantaraphalattāti.

8. Bahurvedaniyanti saññābhavūpagaṃ. **Appavedaniyanti** asaññābhavūpagaṃ. **Savedaniyanti** savipākaṃ kammaṃ. **Avedaniyanti** avipākaṃ kammaṃ. **Evaṃ santeti** imesaṃ diṭṭhadhammavedaniyādīnam kammānaṃ upakkamena samparāyavedaniyādi bhāvakāraṇassa alābhe sati. **Aphaloti** nipphalo niratthakoti. Ettāvataṃ ariyyānikasāsane payogassa aphalataṃ dassetvā padhānacchedakavādo nāma dassitoti veditabbo. **Sahadhammikā vādānuvādāti** parehi vuttakāraṇena sakāraṇā hutvā nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā ca. **Gārayham thānaṃ āgacchantīti** viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchanti. “Vādānuppattā gārayhaṭṭhānā”tipi pāṭho. Tassattho- parehi vuttena kāraṇena sakāraṇā nigaṇṭhānaṃ vādaṃ anuppattā taṃ vādaṃ sosentā milāpentā dukkaṭakammakārinoti-ādayo dasa gārayhaṭṭhānā āgacchanti.

9. Saṅgatibhāvahetūti niyatibhāvakāraṇā. **Pāpasāṅgatikāti** pāpaniyatino. **Abhijā-tihetūti** chaḷabhijātihetu.

10. Evaṃ (4.0007) nigaṇṭhānaṃ upakkamassa aphaḷataṃ dassetvā idāni niyyānikasāsane upakkamassa vīriyassa ca saphalataṃ dassetuṃ **kathañca, bhikkhave-**ti-ādīmāha. Tattha **anaddhabhūta**ti anadhibhūtaṃ. Dukkheṇa anadhibhūto nāma manussattabhāvo vuccati, na taṃ addhabhāveti nābhibhavatiti attho. Tampi nānapakārāya dukkarakārikāya payojento dukkheṇa addhabhāveti nāma. Ye pana sāsane pabbajitvā āraññakā vā honti rukkhamaulikādayo vā, te dukkheṇa na addhabhāventi nāma. Niyyānikasāsanasmīñhi vīriyaṃ sammāvāyāmo nāma hoti.

Thero panāha- yo issarakule nibbato sattavassiko hutvā alaṅkatappaṭiyatto pitu-añke nisinno ghare bhattakiccaṃ katvā nisinnena bhikkhusaṅghena anumodanāya kariyamānāya tisso sampattiyo dassetvā saccesu pakāsitesu arahattaṃ pāpuṇāti, mātāpitūhi vā “pabbajissasi tātā”ti vutto “āma pabbajissāmi”ti vatvā nhāpetvā alaṅkaritvā vihāraṃ nīto tacapañcakaṃ uggaṇhitvā nisinno kesesu ohāriyamānesu khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇāti, navapabbajito vā pana manosilātelamakkhiteṇa sīsena punadivase mātāpitūhi pesitaṃ kājabhattaṃ bhuñjitvā vihāre nisinnova arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ na dukkheṇa attānaṃ addhabhāveti nāma. Ayaṃ pana ukkaṭṭhasakkāro. Yo dāsikucchiyaṃ nibbato antamaso rajatamuddikampi piḷandhitvā gorakapiyaṅgumattenāpi sarīraṃ vilimpetvā “pabbājetha nan”ti nīto khuragge vā punadivase vā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi na anaddhabhūtaṃ attānaṃ dukkheṇa addhabhāveti nāma.

Dhammikaṃ sukhaṃ nāma saṅghato vā gaṇato vā uppannaṃ catupaccaya-sukhaṃ. **Anadhimucchitoti** taṇhā mucchanāya amucchito. Dhammikañhi sukhaṃ na pariccajāmīti na tattha gedho kātabbo. Saṅghato hi uppannaṃ salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā “idamatthaṃ etan”ti paricchinditvā saṅghamajjhe bhikkhūnaṃ antare paribhuñjanto pattantare padumaṃ viya silasamādhivipassanāmaggaphalehi vaḍḍhati. **Imassāti** paccuppannānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ. **Dukkhanidānassāti** taṇhāya. Sā hi pañcakkhandhadukkhasa nidānaṃ. **Saṅkhāraṃ padahatoti** sampayogavīriyaṃ (4.0008) karontassa. **Virāgo hoti**ti maggena virāgo hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti “saṅkhārapadhānena me imassa dukkhanidānassa virāgo hoti”ti **evaṃ pajānātīti** iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā. Dutiyavārena tassa sampayogavīriyassa majjhataṭṭhāro kathito. **So yassa hi khvāssāti** ettha ayaṃ saṅkhepattho- so puggalo yassa dukkhanidānassa saṅkhārapadhānena virāgo hoti, saṅkhāraṃ tattha padahati, maggapadhānena padahati. Yassa pana dukkhanidānassa ajjupekkhato upekkhaṃ bhāventassa virāgo hoti, upekkhaṃ tattha bhāveti, maggabhāvanāya bhāveti. **Tassāti** tassa puggalassa.

11. **Paṭibaddhacittoti** chandarāgena baddhacitto. **Tibbacchandoti** bahalacchando. **Tibbāpekkhoti** bahalapatthano. **Santiṭṭhantinti** ekato tiṭṭhantiṃ. **Sañjagghantinti** mahāhasitaṃ hasamānaṃ. **Samhasantinti** sitaṃ kurumānaṃ.

Evameva kho, bhikkhaveti ettha idaṃ opammavibhāvanaṃ- eko hi puriso ekissā itthiyā sāratto ghāsacchādanamālālaṅkāradīni datvā ghare vāseti. Sā taṃ aticaritvā aññaṃ sevati. So “nūna ahaṃ assā anurūpaṃ sakkāraṃ na karomī”ti sakkāraṃ vaḍḍhesi. Sā bhīyyosomattāya aticaratiyeva. So- “ayaṃ sakkariyamānāpi aticarateva, ghare me vasamānā anattampi kareyya, nīharāmi nan”ti parisa-

majjhe alaṃvacanīyaṃ katvā “mā puna gehaṃ pāvisī”ti vissajjesi. Sā kenaci upāyena tena saddhiṃ santhavaṃ kātuṃ asakkonti naṭanaccakādīhi saddhiṃ vicarati. Tassa purisassa taṃ disvā neva uppajjati domanassaṃ, somanassaṃ pana uppajjati.

Tattha purisassa itthiyā sārattakālo viya imassa bhikkhuno attabhāve ālayo. Ghāsacchādanādīni datvā ghare vasāpanakālo viya attabhāvassa paṭijaggana-kālo. Tassā aticaraṇakālo viya jaggiyamānasseva attabhāvassa pittapakopādīnaṃ vasena sābādhatā. “Attano anurūpaṃ sakkāraṃ alabhanti aticarati”ti sallakkhetvā sakkāraṃ vadḍhanaṃ viya “bhesajjaṃ alabhanto evaṃ hoti”ti sallakkhetvā (4.0009) bhesajjakaraṇakālo. Sakkāre vadḍhitepi puna aticaraṇaṃ viya pittādīsu ekassa bhesajje kariyamāne sesānaṃ pakopavasena puna sābādhatā. Parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā gehā nikkadḍhanaṃ viya “idāni te nāhaṃ dāso na kammakaro, anamatagge saṃsāre taṃyeva upaṭṭhahanto vicariṃ, ko me tayā attho, chijja vā bhijja vā”ti tasmiṃ anapekkhataṃ āpajjitvā vīriyaṃ thiraṃ katvā maggena kilesasamugghātanaṃ. Naṭanaccakādīhi naccamānaṃ vicarantiṃ disvā yathā tassa purisassa domanassaṃ na uppajjati, somanassameva uppajjati, evameva imassa bhikkhuno arahattaṃ pattassa pittapakopādīnaṃ vasena ābādhiṃ attabhāvaṃ disvā domanassaṃ na uppajjati, “muccissāmi vata khandhāparihāradukkhato”ti somanassameva uppajjati. Ayaṃ pana upamā “paṭibaddhacittassa domanassaṃ uppajjati, appaṭibaddhacittassa natthetanti ṇatvā itthiyā chandarāgaṃ pajahati, evamayaṃ bhikkhu saṅkhāraṃ vā padahantassa upekkhaṃ vā bhāventassa dukkhanidānaṃ pahiyati, no aññathāti ṇatvā tadubhayaṃ sampādentō dukkhanidānaṃ pajahati”ti etamatthaṃ vibhāvetuṃ āgatāti veditabbā.

12. Yathā sukhaṃ kho me viharatoti yena sukkena viharituṃ icchāmi tena, me viharato. **Padahatoti** pesentassa. Ettha ca yassa sukhā paṭipadā asappāyā, sukhumacīvarāni dhārentassa pāsādike senāsane vasantassa cittaṃ vikkhipati, dukkhā paṭipadā sappāyā, chinnabhinnāni thūlacīvarāni dhārentassa susānarukkhamulādīsu vasantassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Evameva khoti ettha idaṃ opammaṃ sandanaṃ, usukāro viya hi jātijarāmaranabhito yogī daṭṭhabbo, vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ viya vaṅkakuṭilajimhacittaṃ, dve alātā viya kāyikacetasi-kavīriyaṃ, tejanaṃ ujum karontassa kaṅjikatelamaṃ viya saddhā, namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo, usukārassa vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ kaṅjikatelena sinehetvā alātesu tāpetvā namanadaṇḍakena ujukaraṇaṃ viya imassa bhikkhuno vaṅkakuṭilajimhacittaṃ saddhāya sinehetvā kāyikacetasi-kavīriyena tāpetvā (4.0010) lokuttaramaggena ujukaraṇaṃ, usukārasseva evaṃ ujukatena tejanena sapattaṃ vijjhivā sampatti-anubhavanaṃ viya imassa yogino tathā ujukatena cittena kilesagaṇaṃ vijjhivā pāsādike senāsane nirodhavaratagatassa phalasaṃpattisukhānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. Idha tathāgato sukhāpaṭipadākhippābhīṅṅabhikkhuno, dukkhāpaṭipadādandhābhīṅṅabhikkhuno ca paṭipattiyo kathitā, itaresaṃ dvinnaṃ na kathitā, tā kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Imāsu vā dvīsu kathitāsu itarāpi kathitāva honti, āgamanīyapaṭipadā pana na kathitā, taṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathi-

tāva, adassitaṃ pana ekaṃ buddhuppādaṃ dassetvā ekassa kulaputtassa nikkha-
manadesanaṃ arahattena vinivaṭṭessāmīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.
Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. Evaṃ me sutanti pañcattayasuttaṃ. Tattha **eketi** ekacce. **Samaṇabrāhma-**
ṇāti paribbajupagatabhāvena samaṇā jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca
brāhmaṇāti ca evaṃ sammatā. Aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **apara-**
ntakappikā. Aparantakappo vā etesaṃ atthītipi aparantakappikā. Ettha ca **antoti**
“sakkāyo kho, āvuso, eko anto”ti-ādīsu (a. ni. 6.61) viya idha koṭṭhāso adhippeto.
Kappoti taṇhādiṭṭhiyo. Vuttampi cetaṃ “kappoti uddānato dve kappā taṇhākappo
ca diṭṭhikappo cā”ti. Tasmā taṇhādiṭṭhivasena anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ
kappetvā ṭhitāti aparantakappikāti evamettha attho daṭṭhabbo. Tesam evaṃ apa-
rantaṃ kappetvā ṭhitānaṃ punappunaṃ uppajjanavasena aparantameva anugatā
diṭṭhīti **aparantānudiṭṭhino.** Te evaṃdiṭṭhino taṃ aparantaṃ ārabha āgamma
paṭicca aññampi janaṃ diṭṭhigatikaṃ karontā (4.0011) anekavihitāni adhivuttipa-
dāni abhivadanti. **Anekavihitānīti** anekavidhāni. **Adhivuttipadānīti** adhivacanapa-
dāni. Atha vā bhūtamattaṃ adhibhavitvā yathāsabhāvato aggahetvā vattanato
adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti, adhivuttīnaṃ padāni **adhivuttipadāni**, diṭṭhidīpakāni
vacanānīti attho.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogoti** nicco. **Ittheketi** itthaṃ eke, evameketi attho.
Iminā soḷasa saññivādā kathitā, **asaññīti** iminā aṭṭha asaññivādā, **nevasaññināsa-**
ññīti iminā aṭṭha nevasaññināsaññivādā, **sato vā pana sattassāti** iminā satta ucche-
davādā. Tattha **satoti** vijjamānassa. **Ucchedanti** upacchedaṃ. **Vināsanti** ada-
ssanaṃ. **Vibhavanti** bhavavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva.
Diṭṭhadhammanibbānaṃ vāti iminā pañca diṭṭhadhammanibbānavādā kathitā.
Tattha **diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdha-atta-
bhāvassetam adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ,
imasmimyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. **Santaṃ vāti** saññīti-ādiva-
sena tihākārehi santaṃ. **Tīṇi hontīti** saññī attāti-ādīni santa-attavasena ekaṃ, ita-
rāni dveti evaṃ tīṇi.

22. Rūpiṃ vāti karajarūpena vā kasiṇarūpena vā rūpiṃ. Tattha lābhī kasiṇa-
rūpaṃ attāti gaṇhāti, takkī ubhopi rūpāni gaṇhātiyeva. **Arūpinti** arūpasamāpattini-
mittaṃ vā, ṭhapetvā saññākkhandhaṃ sesa-arūpadhamme vā attāti paññapentā
lābhinopi takkikāpi evaṃ paññapenti. Tatiyadiṭṭhi pana missakagāhavasena

pavattā, catutthā takkagāheneva. Dutiyacatukke paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā, dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārena, tatiyadiṭṭhi supparamattena vā sarāvamattena vā kasiṇaparikkammavasena, catutthadiṭṭhi vipulakasiṇavasena kathitāti veditabbā.

Etam vā panekesam upātivattanti saññītipadena saṅkhepato vuttam saññāsattakam atikkantānanti attho. Apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhayaṃ parato āvibhavissati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho- keci hi etā satta (4.0012) vā aṭṭha vā saññā samatikkamitum sakkonti, keci pana na sakkonti. Tattha ye sakkonti, teva gahitā. Tesam pana ekesam upātivattatam atikkamitum sakkontānam yathāpi nāma gaṅgam uttiṇṇesu manussesu eko dīghavāpim gantvā tiṭṭheyya, eko tato param mahāgāmaṃ; evameva eke viññāṇaṅcāyatanaṃ appamāṇam āneñjanti vatvā tiṭṭhanti, eke ākiñcaññāyatanaṃ. Tattha viññāṇaṅcāyatanaṃ tāva dassetum **viññānakasiṇameketi** vuttam. Parato “ākiñcaññāyatanaṃ”ti vakkhati. **Tayidanti** tam idaṃ diṭṭhigataṅca diṭṭhipaccayaṅca diṭṭhārammaṅca. **Tathāgato abhijānāti**. Iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahitanti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti.

Idāni tadeva vitthārento **ye kho te bhontoti**-ādimāha. **Yā vā pana etāsam saññānanti** yā vā pana etāsam “yadi rūpasaññānan”ti evaṃ vuttasaññānam. **Parisuddhāti** nirupakkilesā. **Paramāti** uttamā. **Aggā**Ti seṭṭhā. **Anuttariyā akkhāyatīti** asadisā kathiyati. **Yadi rūpasaññānanti** iminā catasso rūpāvacarasaññā kathitā. **Yadi arūpasaññānanti** iminā ākāsānaṅcāyatanaṃ viññāṇaṅcāyatanaṃ saññā. Itarehi pana dvīhi padehi samāpannakavāro ca asamāpannakavāro ca kathitoti evametā koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā honti. Samāpannakavāro hi purimāhi chahisaṅgahitoyeva. **Tayidaṃ saṅkhatanti** tam idaṃ sabbampi saññāgatam saddhim diṭṭhigatena saṅkhatam paccayehi samāgantvā kataṃ. **Oḷārikanti** saṅkhatattāva oḷārikaṃ. **Atthi kho pana saṅkhārānam nirodhoti** etesaṃ pana saṅkhatanti vuttānam saṅkhārānam nirodhasaṅkhātam nibbānam nāma atthi. **Atthetanti iti viditvāti** tam kho pana nibbānam “atthi etan”ti evaṃ jānitvā. **Tassa nissaraṇadassāvī**Ti tassa saṅkhatassa nissaraṇadassī

nibbānadassi. **Tathāgato tadupātivattoti** taṃ saṅkhataṃ atikkanto samatikkantoti attho.

23. Tatrāti tesu aṭṭhasu asaṅṅivādesu. **Rūpiṃ vāti-ādīni** saṅṅivāde vuttanayeneva veditabbāni. Ayaṅca yasmā asaṅṅivādo, tasmā idha dutiyacatukkaṃ na vuttaṃ. **Paṭikkosantīti** paṭibāhanti paṭisedhenti. **Saṅṅā** (4.0013) **rogoti-ādīsu** ābā-dhaṭṭhena **rogo**, sadosaṭṭhena **gaṇḍo**, Anupaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ**. **Āgatiṃ vā gatiṃ vāti-ādīsu** paṭisandhivasena **āgatiṃ**, Cutivasena **gatiṃ**, cavanavasena **cutiṃ**, upapajjanavasena **upapattiṃ**, punappunaṃ uppajjitvā aparāparaṃ vaḍḍhanavasena **vuḍḍhiṃ virūhiṃ vepullaṃ**. Kāmaṅca catuvokārabhave rūpaṃ vināpi viṅṅāṇassa pavatti atthi, sese pana tayo khandhe vinā natthi. Ayaṃ pana paṅho paṅcavokārabhavavasena kathito. Paṅcavokāre hi ettake khandhe vinā viṅṅāṇassa pavatti nāma natthi. Vitaṇḍavādī panettha “aṅṅatra rūpāti-ādivacananato arūpabhavēpi rūpaṃ, asaṅṅābhavē ca viṅṅāṇaṃ atthi, tathā nirodhasamāpannassā”ti vadati. So vattabbo- byaṅjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasi, āgatiṃ vāti-ādivacananato taṃ viṅṅāṇaṃ pakkhidvipadacatuppādā viya uppatitvāpi gacchati, padasāpi gacchati, govīsāṇavalli-ādīni viya ca vaḍḍhatiti āpajjati. Ye ca bhagavatā anekasatesu suttesu tayo bhavā vuttā, te arūpabhavassa abhāvā dveva āpajjanti. Tasmā mā evaṃ avaca, yathā vuttamatthaṃ dhārehīti.

24. Tatrāti aṭṭhasu nevasaṅṅināsaṅṅivādesu bhummaṃ. Idhāpi **rūpiṃ vāti-ādīni** vuttanayeneva veditabbāni. **Asaṅṅā sammohoti** nissaṅṅabhāvo nāmesa sammohaṭṭhānaṃ. Yo hi kiṅci na jānāti, taṃ asaṅṅī esoti vadanti. **Diṭṭhasutamutaviṅṅāta-bbasaṅkhāramattenāti** diṭṭhaviṅṅātabbamattena sutaviṅṅātabbamattena mutaviṅṅātabbamattena. Ettha ca vijānātīti viṅṅātabbaṃ, diṭṭhasutamutaviṅṅātabbamattena paṅcadvārikasaṅṅāpavattimattenāti ayaṅhi ettha attho. **Saṅkhāramattenāti** oḷārikasaṅkhārapavattimattenāti attho. **Etassa āyatanassāti** etassa nevasaṅṅānāsaṅṅāyatanassa. **Upasampadanti** paṭilābhaṃ. **Byasanaṃ hetanti** vināso hesa, vuṭṭhānaṃ hetanti attho. Paṅcadvārikasaṅṅāpavattaṅhi oḷārikasaṅkhārapavattaṃ vā appavattaṃ katvā taṃ samāpajjitabbaṃ. Tassa pana pavattena tato vuṭṭhānaṃ hotīti dasseti. **Saṅkhārasamāpattipattabbamakkhāyatīti** oḷārikasaṅkhārapavattiyā pattabbanti na akkhāyati. **Saṅkhāravasesasamāpattipattabbanti** saṅkhārānaṃ yeva avasesā bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā saṅkhārā, tesam pavattiyā etaṃ pattabbanti attho. Evarūpesu hi saṅkhāresu pavattesu etaṃ (4.0014) pattabbaṃ nāma hoti. **Tayidanti** taṃ idaṃ etaṃ sukhumampi samānaṃ saṅkhataṃ saṅkhatattā ca oḷārikaṃ.

25. Tatrāti sattasu ucchedavādesu bhummaṃ. **Uddhaṃ saranti** uddhaṃ vuccati anāgatasamśāravādo, anāgataṃ samśāravādaṃ sarantīti attho. **Āsattiṃ yeva abhivadanti** Lagganakamyeva vadanti. “Āsattan”tipi pāṭho, taṅhamyeva vadantīti attho. **Iti pecca bhavissāmāti** evaṃ pecca bhavissāma. Khattiyā bhavissāma, brāhmaṇā bhavissāmāti evamettha nayo netabbo. **Vāṇijūpamā maṅṅeti** vāṇijūpamā viya vāṇijapaṭibhāgā vāṇijasadisā mayhaṃ upaṭṭhahanti. **Sakkāyabhayāti** sakkāyassa bhayā. Te hi yatheva “cattāro kho, mahārāja, abhayassa bhāyanti. Katame cattāro? Gaṇḍuppādo kho, mahārāja, bhayā pathaviṃ na

khādati ‘mā pathavī khiyī’ti, konto kho, mahārāja, ekapādena tiṭṭhati ‘mā pathavī osīdī’ti, kikī kho, mahārāja, uttānā seti ‘mā ambhā undriyī’ti, brāhmaṇadhammiko kho, mahārāja, brahmacariyaṃ na carati ‘mā loko ucchijjī’ti ime cattāro abhayassa bhāyanti, evaṃ sakkāyassa bhāyanti”. **Sakkāyaparijegucchā**ti tameva tebhūmakasaṅkhātaṃ sakkāyaṃ parijigucchamānā. **Sā gaddulabaddhoti** daṇḍake rajjuṃ pavesetvā baddhasunakho. **Evamevime**ti ettha daḷhatthambho viya khīlo viya ca tebhūmakadhammasaṅkhāto sakkāyo daṭṭhabbo, sā viya diṭṭhigatiko, daṇḍako viya diṭṭhi, rajju viya taṇhā, gaddulena bandhitvā thambhe vā khīle vā upanibaddhasunakhassa attano dhammatāya chinditvā gantuṃ asamatthassa anuparidhāvanam viya diṭṭhigatikassa diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā bandhitvā sakkāye upanibaddhassa anuparidhāvanam veditabbaṃ.

26. Imāneva pañcāyatanānīti imāneva pañca kāraṇāni. Iti mātikaṃ ṭhapente-napi pañceva ṭhapitāni, nigamentenapi pañceva nigamitāni, bhājentena pana cattāri bhājitāni. Diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ pavitṭhanti. Ekattanānattavasena dvīsu padesu pavitṭhanti veditabbaṃ.

27. Evañca catucattālīsa aparantakappike dassetvā idāni aṭṭhārasa pubbantakappike dassetuṃ **santi, bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha atītaḷṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **pubbantakappikā**. Pubbantakappo (4.00 vā etesaṃ atthīti pubbantakappikā. Evaṃ sesampi pubbe vuttappakāraṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato amaro nicco dhuvoti abhivadanti. Yathāha “rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti”ti vitthāro. Asassatādīsupi eseveva nayo. Ettha ca paṭhamavādena cattāro sassatavādā vuttā, dutiyavādena satta ucchedavādā.

Nanu cete heṭṭhā āgatā, idha kasmā puna gahitāti. Heṭṭhā tattha tattha mato tattha tattheva ucchijjatīti dassanatthaṃ āgatā. Idha pana pubbenivāsalābhī diṭṭhigatiko atītaṃ passati, na anāgataṃ, tassa evaṃ hoti “pubbantato āgato attā idheva ucchijjati, ito paraṃ na gacchati”ti imassatthassa dassanatthaṃ gahitā. Tatiyavādena cattāro ekaccasassatavādā vuttā, catutthavādena cattāro amarāvikkhepikā vuttā. **Antavā**ti sapariyanto paricchinnō parivaṭṭumo. Avaḍḍhitakasiṇassa taṃ kasiṇaṃ attāti ca lokoti ca gahetvā evaṃ hoti. Dutiyavādo vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyavādo tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catutthavādo takkivasena vutto. Anantaracatukkaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Ekantasukhīti nirantarasukhī. Ayaṃ diṭṭhi lābhijātissaratakkīnaṃ vasena uppajjati. Lābhino hi pubbenivāsañāṇena khattiyādikule ekantasukhameva attano jātiṃ anussarantassa evaṃ diṭṭhi uppajjati. Tathā jātissarassa paccuppannaṃ sukhamanubhavato atītasu sattasu jātīsu tādisameva attabhāvaṃ anussarantassa. Takkissa pana idha sukhasamaṅgino “atītepāhaṃ evameva ahosin”ti takkeneva uppajjati.

Ekantadukkhīti ayaṃ diṭṭhi lābhino nuppajjati. So hi ekanteneva idha jhānasukhena sukhī hoti. Idha dukkhena phuṭṭhassa pana jātissarassa takkisseva ca sā uppajjati. Tatiyā idha vokiṇṇasukhadukkhānaṃ sabbesampi tesam uppajjati, tathā

catutthā diṭṭhi. Lābhino hi idāni catutthajjhānavasena adukkhamasukhassa, pubbe catutthajjhānikameva brahmalokaṃ anussarantassa (4.0016). Jātissarassāpi paccuppanne majjhattassa, anussarantassāpi majjhattabhūtaṭṭhānameva anussarantassa, takkinopi paccuppanne majjhattassa, atītepi evaṃ bhavissatīti takkeneva gaṇhantassa esā diṭṭhi uppajjati. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhicca-samuppannikāti aṭṭhārasapi pubbantakappikā kathitā honti.

28. Idāni diṭṭhuddhāraṃ uddharanto **tatra, bhikkhaveti-ādimāha.** Tattha **paccattameveva ñāṇanti** paccakkhaññaṃ. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Pariyodātanti** pabhassaraṃ. Sabbapadehi vipassanāññaṃyeveva kathitaṃ. Saddhādayo hi pañca dhammā bāhiraśamayasamimpi honti, vipassanāññaṃ sāsanaśmimyeveva. **Tattha ñāṇabhāgamattameva pariyoḍapenti**ti mayamidaṃ jānāmāti evaṃ tattha ñāṇakoṭṭhāsaṃ otārentiyeveva. **Upādānamakkhāyatīti** na taṃ ñāṇaṃ, micchādaśśanaṃ nāmetaṃ, tasmā tadapi teśaṃ bhavantaṇaṃ diṭṭhupādānaṃ akkhāyatīti attho. Athāpi taṃ jānaṇamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattameva, tathāpi tassa daśśanaśśa anupātivattanaṇto upādānaṇpaccayaṇto ca upādānaśśeveva. **Tadupātivattoti** taṃ diṭṭhiṃ atikkanta. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevaśaññināśaññivādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti brahamaḷāle āgatā dvāśaṭṭhipi diṭṭhiyo kathitā honti. Brahmaḷāle pana kathite idaṃ suttaṃ akathitaśśeveva hoti. Kasmā? Idha tato atirekāya sakkāyadiṭṭhiyā āgatattā. Imasmiṃ pana kathite brahmaḷālaṃ kathitaśśeveva hoti.

30. Idāni imā dvāśaṭṭhi diṭṭhiyo uppajjamānā sakkāyadiṭṭhipamukheneva uppajjanti dassetuṃ **idha, bhikkhave, ekaccoti-ādimāha.** Tattha **paṭinissaggāti** pariccāgena. **Kāmasaṃyojanaṇaṃ anadhiṭṭhānāti** pañcakāmaguṇataṇḥhānaṃ nissaṭṭhattā. **Pavivekaṃ pītinti** sappītikajjhānadavayaṇpītiṃ. **Nirujjhatīti** jhānañirodhena nirujjhati. Saṃāpattito pana vuṭṭhitassa niruddhā nāma hoti. Yatheva (4.0017) hi “adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmiśaṃ sukhaṃ, nirāmiśasukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā”ti ettha na ayaṃattho hoti-catutthajjhānañirodhā tatiyaḷajjhānaṃ upaśampajja viharatīti. Ayaṃ panettha attho-catutthajjhānā vuṭṭhāya tatiyaṃ jhānaṃ saṃāpajjati, tatiyaḷajjhānā vuṭṭhāya catutthaṃ jhānaṃ saṃāpajjatīti, evaṃśampadaṃamidaṃ veditabbaṃ. **Uppajjati domanassanti** hīnaḷajjhānaṇpariyādānaḷakadomaśśaṃ. Saṃāpattito vuṭṭhitacittassa pana kammañiyabhāvo kathito.

Pavivekā pītīti sā eva jhānadavayaṇpīti. **Yaṃ chāyā jahatīti** yaṃ ṭhānaṃ chāyā jahati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yaśmiṃ ṭhāne chāyā atthi, taśmiṃ ātaṇo natthi. Yaśmiṃ ātaṇo atthi, taśmiṃ chāyā natthīti.

31. Nirāmiśaṃ sukhañti tatiyaḷajjhānaśśukhaṃ.

32. Adukkhamasukhañti catutthajjhānaśśvedanaṃ.

33. Anupādānohamasmiti niggaḥaṇo ahamasmi. **Nibbānaśappāyanti** nibbānaśśa śappāyaṃ upakāraḷabhūtaṃ. Nana ca maggaḷaśśanaṃ nāma śabbattha

nikantiyā sukkhāpitāya uppajjati, kathametaṃ nibbānassa upakārapaṭipadā nāma jātanti, sabbattha anupādiyanavasena aggaṇhanavasena upakārapaṭipadā nāma jātaṃ. **Abhivadatīti** abhimānena upavadati. **Pubbantānudiṭṭhinti** aṭṭhārasavidhampi pubbantānudiṭṭhiṃ. **Aparantānudiṭṭhinti** catucattārīsavidhampi aparantānudiṭṭhiṃ. **Upādānamakkhāyatīti** ahamasmīti gahaṇassa sakkāyadiṭṭhipariyāpannattā diṭṭhupādānaṃ akkhāyati.

Santivarapadanti vūpasantakilesattā santaṃ uttamapadaṃ. **Channaṃ phassāyatānānanti** bhagavatā “yattha cakkhu ca nirujjhati rūpasaññā ca nirujjhati so āyatano veditabbo” ti ettha dvinnaṃ āyatanānaṃ paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ.

“Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
ato sarā nivattanti, ettha vaṭṭaṃ na vattati;
ettha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhati” ti. (saṃ. ni. 1.27)-

Ettha pana saṅkhārapaṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ.

“Kattha (4.0018) āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
kattha dīghañca rassañca, aṇuṃ thūlaṃ subhāsubhaṃ;

kattha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhati” ti. (dī. ni. 1.498);
Tatra veyyākaraṇam bhavati-

“viññāṇam anidassanam, anantaṃ sabbato pabhan” ti-

Ettha saṅkhārapaṭikkhepena nibbānam dassitam. Imasmim pana sutte cha-āya-
tanapaṭikkhepena dassitam. Aññattha ca **anupādāvimokkhoti** nibbānameva
dassitam, idha pana arahattaphalasangāhā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Pañcattayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. Evaṃ me sutanti kintisuttam. Tattha **pisinārāyanti** evaṃnāmake maṇḍalapa-
dese. **Baliharaṇeti** tasmim vanasaṇḍe bhūtānam baliṃ āharanti, tasmā so baliha-
raṇanti vutto. **Cīvarahetūti** cīvarakāraṇā, cīvaram paccāsīsamānoti attho. **Itibhavā-**
bhavahetūti evam imaṃ desanāmayam puññakiriyavatthum nissāya tasmim
tasmim bhava sukham vedissāmīti dhammam desetīti kiṃ tumhākam evam hotīti
attho.

35. Cattāro satipaṭṭhānāti-ādayo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā lokiyaloku-
ttarāva kathitā. **Tatthāti** tesu sattatiṃsāya dhammesu. **Siyamsūti** bhaveyyum. **Abhi-**
dhammeti viṣiṭṭhe dhamme, imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesūti attho.
Tatra ceti idampi bodhipakkhiyadhammesveva bhummam. **Atthato ceva nānam**
byañjanato cāti ettha “kāyova satipaṭṭhānam vedanāva satipaṭṭhānan” ti vutte
atthato nānam hoti (4.0019), “satipaṭṭhānā” ti vutte pana byañjanato nānam nāma
hoti. **Tadamināpīti** tam tumhe imināpi kāraṇena jānāthāti atthañca byañjanañca
samānetvā athassa ca aññathā gahitabhāvo byañjanassa ca micchā ropitabhāvo
dassetabbo. **Yo dhammo yo vinayoti** ettha atthañca byañjanañca viññāpanakāra-
ṇameva dhammo ca vinayo ca.

37. Atthato hi kho sametīti satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā. **Byañjanato nānanti**
kevalam byañjanameva satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropetha. **Appa-**
mattakam khoti suttantaṃ patvā byañjanam appamattakam nāma hoti. Paritta-
mattaṃ dhanitaṃ katvā ropitepi hi nibbutim pattum sakkā hoti.

Tatridam vatthu- vijayārāmahāravāsī kireko khīṇāsavatthero dvinnaṃ
bhikkhūnam suttaṃ āharitvā kammaṭṭhānam kathento- “samuddho samuddhoti,
bhikkhave, assutavā puthujjano bhāsati” ti dhanitaṃ katvā āha. Eko bhikkhu
“samuddho nāma, bhante” ti āha. Āvuso, samuddhoti vuttepi samuddoti vuttepi
mayam loṇasāgarameva jānāma, tumhe pana no atthagavesakā, byañjanagave-
sakā, gacchatha mahāvihāre paguṇabyañjanānam bhikkhūnam santike
byañjanam sodhāpethāti kammaṭṭhānam akathetvāva utthāpesi. So aparabhāge

mahāvihāre bheriṃ paharāpetvā bhikkhusaṅghassa catūsu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Evaṃ suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti.

Vinayaṃ pana patvā no appamattakaṃ. Sāmaṇerapabbajjāpi hi ubhatosuddhito vaṭṭati, upasampadādikammānipi sithilādīnaṃ dhanitādikaraṇamatteneva kuppanti. Idha pana suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

38. Atha catutthavāre vivādo kasmā? Saññāya vivādo. “Ahaṃ satimeva satipaṭṭhānaṃ vadāmi, ayaṃ ‘kāyo satipaṭṭhānan’ ti vadati” ti hi nesaṃ saññā hoti. Byañjanepi eseva nayo.

39. Na (4.0020) **codanāya taritabbanti** na codanathāya vegāyitabbaṃ. Ekacco hi puggalo “nalāṭe te sāsapamattā piḷakā” ti vutto “mayhaṃ nalāṭe sāsapamattaṃ piḷakaṃ passasi, attano nalāṭe tālapakkamattaṃ mahāgaṇḍaṃ na passasī” ti vadati. Tasmā puggalo upaparikkhitabbo. **Adalhaditṭhī**ti anādānadiṭṭhī suṃsumāraṃ hadaye pakkhipanto viya daḷhaṃ na gaṇhāti.

Upaghātoti caṇḍabhāvena vaṇaghaṭṭitassa viya dukkhuppatti. **Suppaṭinissa-ggī**ti “kiṃ nāma ahaṃ āpanno, kadā āpanno” ti vā “tvaṃ āpanno, tava upajjhāyo āpanno” ti vā ekaṃ dve vāre vatvāpi “asukaṃ nāma asukadivase nāma, bhante, āpannattha, saṅikaṃ anussarathā” ti saritvā tāvadeva vissajjeti. **Vihesāti** bahuṃ atthañca kāraṇaṃca āharantassa kāyacittakilamatho. **Sakkomī**ti evarūpo hi puggalo okāsaṃ kāretvā “āpattiṃ āpannattha, bhante” ti vutto “kadā kismiṃ vatthusmin” ti vatvā “asukadivase asukasmīṃ vatthusmin” ti vutte “na sarāmi, āvuso” ti vadati, tato “saṅikaṃ, bhante, sarathā” ti bahuṃ vatvā sārīto saritvā vissajjeti. Tenāha “sakkomī” ti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Upekkhā nātimaññitabbāti upekkhā na atikkamitabbā, kattabbā janetabbāti attho. Yo hi evarūpaṃ puggalaṃ ṭhitakaṃyeva passāvaṃ karontaṃ disvāpi “nanu, āvuso, nisīditabban” ti vadati, so upekkhaṃ atimaññati nāma.

40. Vacīsaṃhāro Ti vacanasañcāro. Imehi kathitaṃ amūsaṃ antaraṃ pave-seyya, tumhe imehi idañcidañca vuttāti amūhi kathitaṃ imesaṃ antaraṃ pave-seyyāti attho. **Diṭṭhipaḷāsoti**-ādīhi cittassa anārādhaniyabhāvo kathito. **Taṃ jānamāno samāno garaheyyāti** taṃ satthā jānamāno samāno nindeyya amheti. **Etaṃ Panāvuso, dhammanti** etaṃ kalahabhaṇḍanadhammaṃ.

Tañceti (4.0021) taṃ saññattikāraṃ bhikkhuṃ. **Evaṃ byākareyyāti** mayā ete suddhante patiṭṭhāpitāti avatvā yena kāraṇena saññatti katā, tadeva dassento evaṃ byākareyya. **Tāhaṃ dhammaṃ sutvāti** ettha **dhammo** Ti saraṇīyadhammo adhippeto. **Na ceva attānanti**-ādīsu “brahmalokappamāṇo hesa aggi utṭhāsi, ko etamaññatra mayā nibbāpetuṃ samattho” ti hi vadanto attānaṃ ukkaṃseti nāma. “Ettakā janā vicaranti, okāso laddhuṃ na sakkā, ekopi ettakamattaṃ nibbāpetuṃ samattho nāma natthī” ti vadamāno paraṃ vambheti nāma. Tadubhayampesa na karoti. **Dhammo** panettha sammāsambuddhassa byākaraṇaṃ, tesāṃ bhikkhūnaṃ saññattikaraṇaṃ **anudhammo**, tadeva **byākaroti nāma**. **Na ca koci sahadhammi-koti** añño cassa koci sahetuko parehi vutto vādo vā anuvādo vā garahitabba-bhāvaṃ āgacchanto nāma natthi. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Kintisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Evaṃ me sutanti** sāmagāmasuttaṃ. Tattha **sāmagāmeti** sāmākānaṃ ussannattā evaṃladdhanāme gāme. **Adhunā kālaṅkatoti** sampati kālaṃ kato. **Dvedhikajātāti** dvejjhajātā dvebhāgajātā. Bhaṇḍanādīsu **bhaṇḍanaṃ** pubbabhāgakalaho, taṃ daṇḍādānādivasena paṇṇattivīkkamavasena ca vaddhitaṃ **kalaho**, “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī”ti-ādikaṃ viruddhavadanaṃ **vivādo**. **Vitudantā** Ti vitujjantā. **Sahitaṃ meti** mama vacanaṃ atthasaṃhitaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ tava adhiciṇṇaṃ cirakālasevanavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ. **Āropito te vādoti** tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** bhattapuṭaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādappamokkhattāya uttari (4.0022) pariyesamāno cara. **Nibbeṭhehi vāti** atha mayā āropitavādato attānaṃ mocehi. **Sace pahosī** Ti sace sakkosi. **Vadhoyevāti** maraṇameva.

Nāṭaputtiyesūti nāṭaputtassa antevāsikesu. **Nibbinnarūpāti** ukkaṅghitasabhāvā, abhivādanādīni na karonti. **Virattarūpāti** vigatapemā. **Paṭivānarūpāti** tesam nipa-cakiriyato nivattasabhāvā. **Yathā tanti yathā** ca durakkhātādisabhāve dhammavinaye nibbinnavirattapaṭivānarūpehi bhavitabbaṃ, tatheva jātāti attho. **Durakkhā-teti** dukkathite. **Duppavediteti** duviññāpīte. **Anupasamasamvattaniketi** rāgādīnaṃ upasamaṃ kātuṃ asamattho. **Bhinnathūpeti** bhinnapatiṭṭhe. Ettha hi nāṭaputtova nesam patiṭṭhena thūpo, so pana bhinno mato. Tena vuttaṃ “bhinnathūpe”ti. **Appa-ṭisaraṇeti** tasseva abhāvena paṭisaraṇavirahite.

Nanu cāyaṃ nāṭaputto nāṇḍavāsiko, so kasmā pāvāyaṃ kālaṃkatoti. So kira upālinā gahapatinā paṭividdhasaccena dasahi gāthāhi bhāsīte buddhaguṇe sutvā uṇhaṃ lohitaṃ chaḍḍesi. Atha naṃ aphāsukaṃ gahetvā pāvaṃ agamaṃsu, so tattha kālamakāsi. Kālaṃ kurumāno ca “mama laddhi aniyyānikā sārarahitā, mayaṃ tāva naṭṭhā, avasesajano mā apāyapūrako ahosi. Sace panāhaṃ ‘mama sāsanaṃ aniyyānikan’ti vakkhāmi, na saddahissanti. Yaṃnūnāhaṃ dvepi jane na ekanīhārena uggaṇhāpeyyaṃ, te mamaccayena aññamaññaṃ vivadissanti. Satthā taṃ vivādaṃ paṭicca ekaṃ dhammakathaṃ kathessati, tato te sāsanaṃ mahantabhāvaṃ jātissanti”ti.

Atha naṃ eko antevāsiko upasaṅkamitvā āha “bhante, tumhe dubbalā, mayhaṃ imasmim dhamme sāraṃ ācikkhatha ācariyappamaṇaṃ”ti. Āvuso, tvaṃ mamaccayena sassatanti gaṇheyyāsīti. Aparopi taṃ upasaṅkami, taṃ ucchedaṃ gaṇhāpesi. Evaṃ dvepi jane ekaladdhike akatvā bahū nānānīhārena uggaṇhāpetvā kālamakāsi. Te tassa sarīrakiccaṃ katvā sannipatitvā aññamaññaṃ pucchiṃsu

“kassāvuso, ācariyo sāramācikkhī”ti? Eko uṭṭahitvā mayhanti āha. Kiṃ ācikkhīti? Sassatanti. Aparo taṃ paṭibāhitvā mayhaṃ sāraṃ ācikkhīti āha. Evaṃ sabbe “mayhaṃ sāraṃ ācikkhi, ahaṃ jeṭṭhako”ti aññamaññaṃ vivādaṃ vaḍḍhetvā akkose (4.0023) ceva paribhāse ca hatthapādapahārādīni ca pavattetvā ekama-ggena dve agacchantā nānādisāsu pakkamiṃsu, ekacce gihī ahesuṃ.

Bhagavato pana dharamānakālepi bhikkhusaṅghe vivādo na uppajji. Satthā hi tesu vivādakāraṇe uppannamattheyeva sayuṃ vā gantvā te vā bhikkhū pakkosā-petvā khanti mettā paṭisaṅkhā avihimsā sāraṇiyadhammesu ekaṃ kāraṇaṃ kathetvā vivādaṃ vūpasameti. Evaṃ dharamānopi saṅghassa paṭiṭṭhāva ahoṣi. Parinibbāyamānopi avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyi. Bhagavatā hi sutte desitā cattāro mahāpadesā (a. ni. 4.180; dī. ni. 2.187) yāvajjādivasā bhikkhūnaṃ paṭiṭṭhā ca avassayo ca. Tathā khandhake desitā cattāro mahāpadesā (mahāva. 305) sutte vuttāni cattāri pañhabyākaraṇāni (a. ni. 4.42) ca. Tenevāha- “yo vo mayā, ānanda, dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”- ti (dī. ni. 2.216).

42. Atha kho cundo samaṇuddesoti ayaṃ thero dhammasenāpatissa kaniṭṭha-bhātiko. Taṃ bhikkhū anupasampannakāle cundo samaṇuddesoti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācariṃsu. Tena vuttaṃ “cundo samaṇuddeso”ti. **Upasa-ṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Nāṭaputte kira kālaṃkate jambudīpe manussā tattha tattha kathaṃ pavattayiṃsu- “nigaṇṭho nāṭaputto eko satthāti paññāyittha, tassa kālakiriyāya sāvakānaṃ evarūpo vivādo jāto, samaṇo pana gotamo jambudīpe cando viya sūriyo viya ca pākaṭoyeva, kīdiso nu kho samaṇe gotame parinibbute sāvakānaṃ vivādo bhavissati”ti. Thero taṃ kathaṃ sutvā cintesi- “imaṃ kathaṃ gahetvā dasabalassa ārocessāmi, satthā ca etaṃ atthuppattiṃ katvā ekaṃ desanaṃ kathessati”ti. So nikkhamitvā

yena sāmagāmo, yenāyasmā ānando tenupasaṅkami. Ujumeva bhagavato santikaṃ agantvā yenassa upajjhāyo āyasmā ānando tenupasaṅkamīti attho. Evaṃ kirassa ahosi- “upajjhāyo me mahāpañño, so imaṃ sāsanaṃ (4.0024) satthu ārocessati, atha satthā tadanurūpaṃ dhammaṃ desessati” ti. **Kathāpābhānti** kathāmūlaṃ, mūlañhi pābhatanti vuccati. Yathāha-

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggimva sandhaman” ti. (jā. 2.1.4);

Dassanāyāti dassanattāya. Kiṃ paniminā bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo, ayañhi āyasmā divā nava vāre rattim nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satakkhattuṃ vā sahasakkhattuṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhuddhāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena gantukāmo evamāha.

Ahitāya dukkhāya devamanussānanti ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake (mahāva. 451) viya hi dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmim vihāre tesam antevāsikā vivadanti, tesam ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesam upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tattha dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādīniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādīniyo honti. Tato tāsam ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādīnova bahutarā honti, tato yaṃ bahūhi gahitaṃ, taṃ gaṇhanti. Dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ pūretvā viharantā apāye nibbattanti. Evaṃ ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo bahūnaṃ ahitāya dukkhāya hoti.

43. Abhiññā desitāti mahābodhimūle nisinnena paccakkhaṃ katvā paveditā. **Patissayamānarūpā viharantīti** upanissāya viharanti. **Bhagavato accayenāti** etarahi bhagavantaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sagāravā viharanti, tumhākaṃ, bhante, uggatejatāya durāsadatāya vivādaṃ janetuṃ na (4.0025) sakkonti, bhagavato pana accayena vivādaṃ janeyyunti vadati. Yattha pana taṃ vivādaṃ janeyyūṃ, taṃ dassento **ajjhājīve vā adhipātimokkhe vāti** āha. Tattha **ajjhājīveti** ājīvahetu ājīvakāraṇā- “bhikkhu uttarimanussadhammaṃ ullapati āpatti pārājikassā” ti-ādinā (pari. 287) nayena parivāre paññattāni cha sikkhāpadāni, tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni **adhipātimokkhaṃ** nāma. **Appamattako so ānandāti** ajjhājīvaṃ adhipātimokkhañca ārabha uppannavivādo nāma yasmā parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppajaho hoti, tasmā “appamattako” ti vutto.

Tatrāyaṃ nayo- idhekacco “na sakkā uttarimanussadhammaṃ anullapantena kiñci laddhun” ti-ādīni cintetvā ājīvahetu uttarimanussadhammaṃ vā ullapati sañcarittam vā āpajjati, yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahāti-ādinā nayena sāmanta-jappanaṃ vā karoti, agilāno vā attano atthāya paṇītabhojanāni viññāpetvā bhuñjati, bhikkhunī vā pana tāni viññāpetvā pāṭidesanīyaṃ āpajjati, yo koci dukkaṭava-tthukaṃ yaṃkiñci sūpodanaviññattimeva vā karoti, aññataraṃ vā pana paṇṇattivī-

tikkamaṃ karonto viharati, tamenam sabrahmacārī evaṃ sañjānanti- “kiṃ imassa iminā lābhena laddhena, yo sāsane pabbajitvā micchājīvena jīvikam kappeti, paṇṇattivītikkamaṃ karoti”ti. Attano dhammatāyapissa evaṃ hoti- “kissa mayham iminā lābhena, yvāham evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā micchājīvena jīvikam kappemi, paṇṇattivītikkamaṃ karomi”ti sallakkhetvā tato oramati. Evaṃ parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppajaho hoti. Tena bhagavā “appamattako”ti āha.

Magge vā hi, ānanda, paṭipadāya vāti lokuttaramaggaṃ patvā vivādo nāma sabbaso vūpasammati, natthi adhigatamaggānaṃ vivādo. Pubbabhāgamaggaṃ pana pubbabhāgapaṭipadañca sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo- evaṃ bhikkhuṃ manussā lokuttaradhamme sambhāventi. So saddhivihārikādayo āgantvā vanditvā ṭhite pucchati “kiṃ āgatatthā”ti. Manasikāta-bbakammaṭṭhānaṃ pucchituṃ, bhanteti. Nisīdatha, khaṇeneva (4.0026) arahattaṃ pāpetuṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmiti vatvā vadati- “idha bhikkhu attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinno mūlakammaṭṭhānaṃ manasi karoti, tassa taṃ manasikaroto obhāso uppajjati. Ayaṃ paṭhamamaggo nāma. So dutiyaṃ obhāsaññaṃ nibbatteti, dutiyamaggo adhigato hoti, evaṃ tatiyañca catuttthañca. Ettāvataṃ maggappatto ceva phalappatto ca hoti”ti. Atha te bhikkhū “akhīṇāsavo nāma evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti, addhāyaṃ khīṇāsavo”ti niṭṭhaṃ gacchanti.

So aparena samayena kālaṃ karoti. Samantā bhikkhācāragāmehi manussā āgantvā pucchanti “kenaci, bhante, thero pañhaṃ pucchito”ti. Upāsakā pubbeva therena pañho kathito amhākanti. Te pupphamaṇḍapaṃ pupphakūṭāgāraṃ sajjetvā suvaṇṇena akkhipidhānamukhapidhānādiṃ karitvā gandhamālādīhi pūjetvā sattāhaṃ sādhuḷīkaṃ kīletvā jhāpetvā aṭṭhīni ādāya cetiyaṃ karonti. Aññe āgantukā vihāraṃ āgantvā pāde dhovitvā “mahātheraṃ passissāma, kahaṃ, āvuso, mahāthero”ti pucchanti. Parinibbuto, bhanteti. Dukkaraṃ, āvuso, therena kataṃ maggaphalāni nibbattentena, pañhaṃ pucchittha, āvusoti. Bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānaṃ kathento iminā niyāmena kathesi, bhanteti. Na eso, āvuso, maggo, vipassanupakkilesa nāmesa, na tumhe jānittha, puthujjano, āvuso, theroti. Te kalahaṃ karontā uṭṭhahitvā “sakalavihāre bhikkhū ca bhikkhācāragāmesu manussā ca na jānanti, tumheyeva jānātha. Kataramaggena tumhe āgatā, kiṃ vo vihāradvāre cetiyaṃ na diṭṭhan”ti. Evaṃvādīnaṃ pana bhikkhūnaṃ sataṃ vā, hotu sahasaṃ vā, yāva taṃ laddhiṃ nappajahanti, saggopi maggopi vāritoyeva.

Aparopi tādisova kammaṭṭhānaṃ kathento evaṃ katheti- citteneva tīsu uddhānesu tīṇi kapallāni āropetvā heṭṭhā aggim katvā citteneva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā kapallesi pakkhipitvā citteneva daṇḍakena parivattetvā parivattetvā bhajjitabbaṃ, yā jhāyamāne chārikā hoti, sā mukhavātena palāsetabbā. Ettakena dhūtapāpo nāmesa samaṇo hoti. Sesam purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

Aparo (4.0027) evaṃ katheti- citteneva mahācāṭim ṭhapetvā matthuṃ yojetvā citteneva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā tattha pakkhipitvā matthuṃ otāretvā manthitabbaṃ. Mathiyamānaṃ vilīyati, vilīne upari pheṇo uggacchati. So pheṇo

paribhuñjitabbo. Ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati. Ito paraṃ “atha te bhikkhū”ti-ādi sabbam purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

44. Idāni yo evaṃ vivādo uppajjeyya, tassa mūlaṃ dassento **chayimānīti**-ādimāha. Tattha **agāravoti** gāravavirahito. **Appatissoti** appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, satthari anupāhane caṅkamante sa-upāhano caṅkamati, nice caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, satthu dassanaṭṭhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nhānatitthe uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṃ vanditum na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbam karoti, aññehi ca bhikkhūhi “kasmā evaṃ karosi, na idaṃ vaṭṭati, sammāsabuddhassa nāma lajjitum vaṭṭati”ti vutte “tūṇhī hoti, kiṃ buddho buddhoti vadasi”ti bhaṇati, ayaṃ **satthari agāravo** nāma.

Yo pana dhammassavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, niddāyati vā sallapento vā nisīdati, sakkaccaṃ na gaṇhāti na dhāreti, “kiṃ dhamme agāraṃ karosi”ti vutte “tūṇhī hoti, dhammo dhammoti vadasi, kiṃ dhammo nāmā”ti vadati, ayaṃ **dhamme agāravo** nāma.

Yo pana therena bhikkhunā anajjhīṭṭho dhammaṃ deseti, nisīdati pañham katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti, “bhikkhusaṅghassa lajjitum vaṭṭati”ti vuttepi “tūṇhī hoti, saṅgho saṅghoti vadasi, kiṃ saṅgho, migasaṅgho ajasaṅgho”ti-ādīni vadati, ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārove kate saṅghe (4.0028) katoyeva hoti. Tisso sikkhā pana aparipūrayamānova **sikkhāya na paripūrakārī** Nāma.

Ajjhattam vāti attani vā attano parisāya vā. **Bāhiddhāti** parasmim vā parassa parisāya vā.

46. Idāni ayaṃ cha ṭhānāni nissāya uppannavivādo vaḍḍhanto yāni adhikaraṇāni pāpuṇāti, tāni dassetuṃ **cattārimānīti**-ādimāha. Tattha vūpasamanatthāya pavattamānehi samathehi adhikātabbānīti **adhikaraṇāni**. Vivādova adhikaraṇam **vivādādhikaraṇam**. Itaresupi eseṃ nayo.

Idāni imānīpi cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhento so vivādo yehi samathehi vūpasammati, tesam dassanattham **satta kho panimeti**-ādimāha. Tattha adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā**. **Uppannuppannānanti** uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇānanti** etesaṃ vivādādhikaraṇādīnaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyāti** samanatthañceva vūpasamanatthañca. **Sammukhāvinayo dātabbo ...pe... tiṇavattthārakoti** ime satta samathā dātabbā.

Tatrāyaṃ vinicchayakathā- adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vāti aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇam** nāma. Silavipattiyā vā ācāradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇam** nāma. Mātikāyaṃ āgatā pañca vibhaṅge dveti satta āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇam** nāma. Yaṃ saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇam, idaṃ **kiccādhika-**

raṇaṃ nāma.

Tattha **vivādādhikaraṇaṃ** dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yasmiṃ vihāre uppannaṃ, tasmimyeva vā, aññattha vūpasametum gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṅghassa niyyātitaṃ, tattha saṅghena vā gaṇena vā vūpasametum asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne pana (4.0029) tasmim yā saṅghasammukhatā dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma.

Tattha ca kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo saṅghasammukhatā. Sametabbassa vatthuno bhūtata dhammasammukhatā. Yathā taṃ same-tabbam, tattheva samanaṃ vinayasammukhatā. Yo ca vivadati, yena ca vivadati, tesam ubhinnaṃ attapaccatthikānaṃ sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Ubbāhikāya vūpasame panettha saṅghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū “na mayaṃ sakkoma vūpasametun”ti saṅghasseva niyyātentī. Tato saṅgho pañcaṅga-samannāgataṃ bhikkhum salākaggāhakaṃ sammannitvā tena guḷhakavivaṭakasa-kaṇṇajappakesu tisu salākaggāhesu aññataravasena salākaṃ gāhetvā sannipati-taparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā te dhammavādīno vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikāya kammaṣa karaṇaṃ, ayaṃ **yebhuyyasikā** nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena

ca sativinayena ca amūḥavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesam vacanaṃ sutvā, sace kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi, ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena kamma sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinye puna tasmīṃ puggale kassaci anuvādo na ruhati.

Yadā ummattako bhikkhu ummādasena kate assāmaṇake ajjhācāre “saratāyasmā evarūpiṃ āpattin”ti bhikkhūhi vuccamāno- “ummattakena me, āvuso, etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmi”ti bhaṇantopi bhikkhūhi (4.0030) codiyamānova puna acodanathāya amūḥavinayaṃ yācati, saṅgho cassa ñatticatutthena kamma amūḥavinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūḥavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḥavinaye puna tasmīṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati.

Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenāññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa- “sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṃ labhissati, sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā bhavissati”ti maññaṃ saṅgho ñatticatutthena kamma tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassa pāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṅghagaṇamajjesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinayo tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesam sammukhatā. Sesam vuttanayameva. Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṅghasammukhatā parihāyati. Yaṃ panettha “ahaṃ, bhante, itthannaṃ āpattiṃ apanno”ti ca, āma “passāmi”ti ca paṭiññātāya “āyatiṃ saṃvareyyāsi”ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Saṅghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhācāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne “sace mayaṃ imāhi āpattihi aññaṃaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya saṃvatteyyā”ti aññaṃaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā “na me taṃ khamati”ti evaṃ diṭṭhāvikkammaṃ akatvā “dukkaṭaṃ kammaṃ puna kātappaṃ kamman”ti na ukkoṭenti, niddampi (4.00 okkantā honti, sabbesampi ṭhapetvā thullavajjañca ghipaṭisaṃyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati. **Kiccādhikaraṇaṃ** ekena samathena sammati sammukhāvinayeneva.

Imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti.

Tena vuttaṃ “uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo ...pe... tiṇavattāraṃ”ti. Ayamettha vinicchayanayo, vitthāro pana samathakkhandhake (cūḷava. 185) āgatoyeva. Vinicchayopissa **samanatapāsādikāya** vutto.

47. Yo panāyaṃ imasmiṃ sutte “idhānanda, bhikkhū vivadanti”ti-ādiko vitthāro vutto, so etena nayena saṅkhepatova vuttoti veditabbo. Tattha **dhammoti-ādīsu** suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammāpathā **dhammo**, akusalakammāpathā **adhammo**. Tathā “cattāro satipaṭṭhānā”ti heṭṭhā āgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadharmā, tayo satipaṭṭhānā tayo sammappadhānā tayo iddhipādā cha indriyāni cha balāni aṭṭha bojjhaṅgā navaṅgiko maggo cāti, cattāro upādānā pañca nīvaraṇānīti-ādayo saṅkaliṭṭhadhammā cāti ayaṃ adhammo.

Tattha yaṃkiñci ekaṃ adhammakotṭhāsaṃ gahetvā “imaṃ adhammaṃ dhammoti karissāma, evaṃ amhākaṃ ācariyakulaṃ niyyānikaṃ bhavissati, mayañca loke pākaṭā bhavissāmā”ti taṃ adhammaṃ “dhammo ayan”ti kathentā dhammoti vivadanti. Tattheva dhammakotṭhāsesu ekaṃ gahetvā “adhammo ayan”-ti kathentā adhammoti vivadanti.

Vinayapariyāyena pana bhūtena vatthunā codetvā sāretvā yathāpaṭiññāya katabbakammaṃ **dhammo** nāma, abhūtena pana vatthunā acodetvā asāretvā apaṭiññāya katabbakammaṃ **adhammo** nāma. Tesupi adhammaṃ “dhammo ayan”ti kathentā dhammoti vivadanti, “adhammo ayan”ti kathentā adhammoti vivadanti.

Suttantapariyāyena pana rāgavinayo dosavinayo mohavinayo saṃvaro pahānaṃ paṭisaṅkhāti ayaṃ **vinayo** nāma, rāgādīnaṃ avinayo asaṃvaro (4.0032) appahānaṃ appaṭisaṅkhāti ayaṃ **avinayo** nāma. Vinayapariyāyena vatthusaṃpatti ṇattisaṃpatti anusāvanasāmpatti sīmasāmpatti parisasāmpattīti ayaṃ **vinayo** nāma, vatthuvipatti ...pe... parisavipattīti ayaṃ **avinayo** nāma. Tesupi yaṃkiñci avinayaṃ “vinayo ayan”ti kathentā vinayoti vivadanti, vinayaṃ avinayoti kathentā avinayoti vivadanti.

Dhammanetti samanumajjitabbāti dhammarajju anumajjitabbā ṇāṇena ghaṃsittabbā upaparikkhitabbā. Sā panesā dhammanetti “iti kho vaccha ime dasa dhammā akusalā dasa dhammā kusalā”ti evaṃ mahāvaccagottasutte (ma. ni. 2. 194) āgatāti vuttā. Sā eva vā hotu, yo vā idha dhammoti ca vinayo ca vutto. **Yathā tattha sametīti** yathā tāya dhammanettiyā sameti, “dhammo dhammova hoti, adhammo adhammova, vinayo vinayova hoti, avinayo avinayova”. **Tathā tanti** evaṃ taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. **Ekaccānaṃ adhikaraṇānanti** idha vivādādhikaraṇameva dassitaṃ, sammukhāvinayo pana na kismiñci adhikaraṇe na labbhati.

48. Taṃ panetaṃ yasmā dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca, tasmā heṭṭhā mātikāya ṭhapitānukkamena idāni sativinayassa vāre pattepi taṃ avatvā vivādādhikaraṇayeva tāva dutiyasamathaṃ dassento **kathañcānanda**, **yebhuyyasikā**ti-ādimāha. Tattha **bahutarā**ti antamaso dvīhi tīhipi atirekatarā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

49. Idāni heṭṭhā avitthāritaṃ sativinayaṃ ādiṃ katvā vitthāritāvasesasamathe

paṭipāṭiyā vitthāretuṃ **kathañcānanda, sativinayoti-ādimāha**. Tattha **pārājikasāma-ntena vāti** dve sāmantaṇi khandhasāmantañca āpattisāmantañca. Tattha pārājikā-pattikkhandho saṅghādisesāpattikkhandho thullaccaya-pācittiya-pāṭidesaniya-dukkata-dubbhāsītāpattikkhandhoti evaṃ purimassa pacchimakhandhaṃ khandhasāmantaṃ nāma hoti. Paṭhamapārājikassa pana pubbabhāge dukkaṭaṃ, sesānaṃ thullaccayanti idaṃ āpattisāmantaṃ nāma. Tattha (4.0033) khandhasāmante pārājikasāmantaṃ garukāpatti nāma hoti. **Saratāyasmāti** saratu āyasmā. **Ekaccānaṃ adhikaraṇānanti** idha anuvādādhikaraṇameva dassitaṃ.

50. Bhāsita-parikkantanti vācāya bhāsitaṃ kāyena ca parikkantaṃ, parakka-mitvā katanti attho. **Ekaccānanti** idhāpi anuvādādhikaraṇameva adhippettaṃ. Paṭi-ññātakaraṇe “ekaccānan”ti āpattādhikaraṇaṃ dassitaṃ.

52. Davāti sahasā. **Ravāti** aññaṃ bhaṇitukāmena aññaṃ vuttaṃ. **Evaṃ kho, ānanda, tassapāpiyasikā hotīti** tassapuggalassa pāpussannatā pāpiyasikā hoti. Iminā kammaṃ vattu dassitaṃ. Evarūpassa hi puggalassa kammaṃ kāttabbaṃ. Kammena hi adhikaraṇassa vūpasamo hoti, na puggalassa pāpussannatāya. Idhāpi ca anuvādādhikaraṇameva adhikaraṇanti veditabbaṃ.

53. Kathañcānanda, Tiṇavatthārakoti ettha idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadi-sattā tiṇavatthārakoti vuttaṃ. Yathā hi gūthaṃ vā muttaṃ vā ghaṭṭiyamānaṃ duggandhatāya bādhati, tiṇehi avattharivā suppaṭicchādītassa panassa so gandho na bādhati, evameva yaṃ adhikaraṇaṃ mūlānumūlaṃ gantvā vūpasami-yamānaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedaṃ saṃvattati, taṃ iminā kammena vūpa-santaṃ gūthaṃ viya tiṇavatthārakena paṭicchannaṃ vūpasantaṃ hotīti idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadisattā tiṇavatthārakoti vuttaṃ. Tassa **idhānanda, bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānanti-ādivacanena ākāramattameva** dassitaṃ, khandhake āgatāyeva panettha kammavācā pamāṇaṃ. **Ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā ghipaṭisaṃyuttanti**. Ettha pana **thullavajjanti** thūllavajjaṃ pārājikañceva saṅghādisesaṇca. **Ghipaṭisaṃyuttanti** gihīnaṃ hīnena khūṃsanavambhanadhammikapaṭissavesu āpannā āpatti. **Adhikaraṇānanti** idha āpattādhikaraṇameva veditabbaṃ. Kiccādhikaraṇassa pana vasena idha na kiñci vuttaṃ. Kiñcāpi na vuttaṃ, sammukhāvinayeneva panassa vūpasamo hotīti veditabbo.

54. Chayime (4.0034), **ānanda, dhammā sāraṇiyā** Ti heṭṭhā kalahavasena suttaṃ āraddhaṃ, upari sāraṇiyadhammā āgatā. Iti yathānusandhināva desanā gatā hoti. Heṭṭhā kosambiyasutte (ma. ni. 1.498-500) pana sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā, imasmiṃ sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā. **Aṇunti** appa-sāvajjaṃ. **Thūlanti** mahāsāvajjaṃ. Sesametta uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanīkāyaṭṭhakathāya

Sāmagāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Evaṃ me sutanti sunakkhattasuttaṃ. Tattha aññāti arahattaṃ. **Byākatāti** khīṇā jāṭīti-ādīhi catūhi padehi kathitā. **Adhimānenāti** appatte pattasaññino, anadhigate adhigatasaññino hutvā adhigataṃ amhehīti mānena byākariṃsu.

56. Evañcetha sunakkhatta tathāgatassa hotīti sunakkhatta ettha etesaṃ bhikkhūnaṃ pañhabyākaraṇe- “idaṃ ṭhānaṃ etesaṃ avibhūtaṃ andhakāraṃ, tenime anadhigate adhigatasaññino, handa nesaṃ visodhetvā pākaṭaṃ katvā dhammaṃ desemī”ti, evaṇca tathāgatassa hoti. **Atha ca panidhekacce ...pe... tassapi hoti aññathattanti** bhagavā paṭipannakānaṃ dhammaṃ deseti. Yattha pana icchācāre ṭhitā ekacce moghapurisā honti, tatra bhagavā passati- “ime imaṃ pañhaṃ uggahetvā ajānitvāva jānantā viya appatte pattasaññino hutvā gāmanigamādisu visevamānā vicarissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā”ti evamassāyaṃ icchācāre ṭhitānaṃ kāraṇā paṭipannakānampi atthāya “dhammaṃ desissāmī”ti uppannassa cittassa aññathābhāvo hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

58. Lokāmisādhimutto Ti vaṭṭāmisā-kāmāmisā-lokāmisābhūtesu pañcasu kāmaguṇesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. **Tappatirūpīti** (4.0035) kāmaguṇasabhāgā. **Āneñjapaṭisaṃyuttāyāti** āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāya. **Samseyyāti** katheyya. **Āneñjasamyojanena hi kho visamyyuttoti** āneñjasamāpattisamyojanena visamsaṭṭho. **Lokāmisādhimuttoti** evarūpo hi lūkhacivaradharo mattikāpattaṃ ādāya attano sadisehi katipayehi saddhiṃ paccantajanapadaṃ gacchati, gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhakāle manussā disvā “mahāpaṃsukulikā āgatā”ti yāgubhattādīni sampādetvā sakkaccaṃ dānaṃ denti, bhattakicce niṭṭhite anumodanaṃ sutvā- “svepi, bhante, idheva piṇḍāya pavisathā”ti vadanti. Alaṃ upāsakā, ajjāpi vo bahūnaṃ dinnanti.

Tena hi, bhante, antovassaṃ idha vaseyyāthāti adhvāsetvā vihāramaggaṃ pucchitvā vihāraṃ gacchanti. Tattha senāsaṃ gahetvā pattacīvaraṃ paṭisaṃmenti. Sāyaṃ eko āvāsiko te bhikkhū pucchati “kattha piṇḍāya caritthā”ti? Asukagāmeti. Bhikkhāsampannāti? Āma evarūpā nāma manussānaṃ saddhā hoti. “Ajjeva nu kho ete edisā, niccampi edisā”ti? Saddhā te manussā niccampi edisā, te nissāyeva ayaṃ vihāro vaḍḍhatīti. Tato te paṃsukulikā punappunaṃ tesāṃ vaṇṇaṃ kathenti, divasāvasesaṃ kathetvā rattimpi kathenti. Ettāvata icchācāre ṭhitassa sīsaṃ nikkhantaṃ hoti udaraṃ phālitaṃ. Evaṃ lokāmisādhimutto vedītabbo.

59. Idāni āneñjasamāpattilābhiṃ adhimānikaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panēti-ādimāha**. **Āneñjādhimuttassāti** kilesasiñcanavirahitāsu heṭṭhimāsu chasu samāpattīsu adhimuttassa tanninnassa taggaruno tappabbhārassa. **Se pavutteti** taṃ pavuttaṃ. Cha samāpattilābhino hi adhimānikassa pañcakāmaguṇāmisabandhanā patitapaṇḍupalāso viya upaṭṭhāti. Tenetaṃ vuttaṃ.

60. Idāni ākiñcaññāyatanaṃ samāpatti lābhino adhimānikassa nighaṃsaṃ dassetuṃ **ṭhānaṃ kho panāti-ādimāha**. Tattha **dvedhā bhinnāti** majjhe bhinnā. **Appaṭisandhikāti** khuddakā muṭṭhipāsāṇamattā jatunā vā silesena vā alliyāpetvā paṭisandhātuṃ sakkā. Mahantaṃ pana kuṭāgārappamaṇaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Se bhinneti** taṃ bhinnaṃ. Upari (4.0036) samāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti dvedhābhinnā selā viya hoti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

61. Idāni nevasaññānāsaññāyatanaṃ lābhino adhimānikassa ca nighaṃsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panāti-ādimāha**. Tattha **se vanteti** taṃ vantaṃ. Atṭhasamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpattiyo vantasadisā hutvā upaṭṭhahanti, puna samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

62. Idāni khīṇāsavassa nighaṃsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panāti-ādimāha**. Tattha **se ucchinnamūleti** so ucchinnamūlo. Upari samāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti mūlacchinnatālo viya upaṭṭhāti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

63. **Ṭhānaṃ kho panāti** pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā hi samāpattilābhino adhimānikassapi khīṇāsavassapi nighaṃso kathito, sukkhavipassakassa pana adhimānikassapi khīṇāsavassapi na kathito. Tesāṃ dvinnampi nighaṃsaṃ dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Taṃ pana paṭikkhittaṃ. Samāpattilābhino hi adhimānikassa nighaṃse kathite sukkhavipassakassapi adhimānikassa kathitova hoti, samāpattilābhino ca khīṇāsavassa kathite sukkhavipassakakhīṇāsavassa kathitova hoti. Etesāṃ pana dvinnaṃ bhikkhūnaṃ sappāyāsappāyaṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha siyā- puthujjanassa tāva ārammaṇaṃ asappāyaṃ hotu, khīṇāsavassa kathaṃ asappāyanti. Yadaggena puthujjanassa asappāyaṃ, tadaggena khīṇāsavassāpi asappāyameva. Visaṃ nāma jānitvā khāditampi ajānitvā khāditampi visaṃmeva. Na hi khīṇāsavenapi “ahaṃ khīṇāsavo”ti asaṃvutena bhavitabbaṃ. Khīṇāsavenapi yuttapayutteneva bhavituṃ vaṭṭati.

64. Tattha **samaṇenā**ti buddhasamaṇena. **Chandarāgabyāpādenā**ti so avijjāsaṅkhāto visadoso chandarāgena ca byāpādena ca ruppatti kuppatti. **Asappāyānī**ti avaḍḍhikarāni ārammaṇāni. **Anuddhamseyyā**ti soseyya (4.0037) milāpeyya. **Sa-upādisesanti** sagahaṇasesaṃ, upāditabbaṃ gaṇhitabbaṃ idha upādīti vuttaṃ. **Analaṅca te antarāyāyā**ti jīvitantarāyaṃ te kātuṃ asamatthaṃ. **Rajosūkanti** rajo ca vīhisukādi ca sūkaṃ. **Asu ca visadosoti** so ca visadoso. **Tadubhayenā**ti yā sā asappāyakiriyā ca yo visadoso ca, tena ubhayena. **Puthuttanti** mahantabhāvaṃ.

Evameva khoti ettha sa-upādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo, asappāyakiriyāya ṭhitabhāvo viya chasu dvāresu asaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ gate maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanaṃ, maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya aññatarāya garukāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā āpajjanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukkapakkhepi imināva nayena opammaṣaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

65. Satiyāyetaṃ adhivacananti ettha sati paññāgatikā. Lokikāya paññāya lokikā hoti, lokuttarāya lokuttarā. **Ariyāyetaṃ paññāyā**ti parisuddhāya vipassanāpaññāya.

Idāni khīṇāsavassa balaṃ dassento **so vatāti**-ādimāha. Tattha **saṃvutakārī**ti pihitakārī. **Iti veditvā nirupadhī**ti evaṃ jānitvā kilesupadhipahānā nirupadhī hoti, nirupādānoti attho. **Upadhisaṅkhaye vimuttoti** upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne ārammaṇato vimutto. **Upadhisminti** kāmupadhismiṃ. **Kāyaṃ upasaṃharissatī**ti kāyaṃ alliyāpessati. Idaṃ vuttaṃ hoti- taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto khīṇāsavo pañca kāmaguṇe sevituṃ, kāyaṃ vā upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sunakkhattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. Evaṃ (4.0038) **me sutanti** āneñjasappāyasuttaṃ. Tattha **aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Kāmā**ti vatthukāmāpi kilesakāmāpi. **Tucchā**ti niccasāradhuvasāra-attasāravirahitattā rittā, na pana natthīti gahetabbā. Na hi tucchamuṭṭhīti vutte muṭṭhi nāma natthīti vuttaṃ hoti. Yassa pana abbhantare kiñci natthi, so vuccati tuccho. **Musā**ti nāsanakā. **Mosadhammā**ti nassanasabhāvā, khettaṃ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇaṃ viya ca na paññāyittha, katipāheneva supinake diṭṭhā viya nassanti na paññāyanti. Tena vuttaṃ “mosadhammā”ti, **māyākatame-****tanti** yathā māyāya udakaṃ maṇīti katvā dassitaṃ, badaripaṇṇaṃ kahāpaṇoti katvā dassitaṃ, aññaṃ vā pana evarūpaṃ dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyati, upacārātikkamato paṭṭhāya pākatikameva paññāyati. Evaṃ kāmāpi ittarappa-ccupaṭṭhānaṭṭhena “māyākatan”ti vuttā. Yathā ca māyākāro udakādīni maṇi-ā-

dīnaṃ vasena dassento vañceti, evaṃ kāmāpi aniccādīni niccādisabhāvaṃ dassentā vañcentīti vañcanakatthenapi “māyākatan”ti vuttā. **Bālalāpananti** mayhaṃ putto, mayhaṃ dhītā, mayhaṃ hiraññaṃ mayhaṃ suvaṇṇanti evaṃ bālānaṃ lāpanato bālalāpanaṃ. **Diṭṭhadhammikā kāmāti** mānusakā pañca kāmagaṇā. **Samparāyikāti** te ṭhapetvā avasesā. **Diṭṭhadhammikā. Kāmasaññāti** mānusa-ke kāme ārabha uppannasaññā. **Ubhayametaṃ māradheyanti** ete kāmā ca kāmasaññā ca ubhayampi māradheyyaṃ. Yehi ubhayametaṃ gahitaṃ, tesañhi upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya “ubhayametaṃ māradheyyan”ti vuttaṃ.

Mārassesa visayoti-ādīsupi yathā coḷassa visayo coḷavisayo, paṇḍassa visayo paṇḍavisayo, saṃvarānaṃ visayo saṃvaravisayoti pavattanaṭṭhānaṃ visayoti vuccati, evaṃ yehi ete kāmā gahitā, tesaṃ upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa visayoti** vuttaṃ. Pañca pana kāmagaṇe nivāpabījaṃ viya vippakiranto māro gacchati. Yehi pana te gahitā, tesaṃ upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa nivāpoti** vuttaṃ. Yathā ca yattha hatthi-ādayo vasaṃ vattenti, so hatthigocarō assagocarō ajagocaroti vuccati, evaṃ (4.0039) yehi ete kāmā gahitā, tesu māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa gocaroti** vuttaṃ.

Etthāti etesu kāmesu. **Mānasāti** cittasambhūtā. Tattha siyā- duvidhe tāva kāme ārabha abhijjhānalakkhaṇā abhijjhā, karaṇuttariyalakkhaṇo sārāmbho ca uppajjatu, byāpādo kathaṃ uppajjati? Mamāyite vatthusmiṃ acchinnepi socanti, acchijjantepi socanti, acchinnasaṅkinopi socanti, yo evarūpo cittassa āghātoti evaṃ uppajjati. **Teva ariyasāvakkassāti** te ariyasāvakkassa. Vakāro āgamasandhimattaṃ hoti. **Idha manusikkhatoti** imasmīṃ sāsane sikkhantassa te tayopi kilesā antarāyakarā honti. **Abhibhuyya lokanti** kāmālokaṃ abhibhavitvā. **Adhiṭṭhāya manasāti** jhānārammaṇacittena adhiṭṭhahitvā. **Aparittanti** kāmāvaccaracittaṃ parittaṃ nāma, tassa paṭikkhepena mahaggataṃ aparittaṃ nāma. **Pamāṇantipi** kāmāvaccarameva, rūpāvaccaraṃ arūpāvaccaraṃ **appamāṇaṃ**. **Subhāvitanti** pana etaṃ kāmāvaccarādīnaṃ nāmaṃ na hoti, lokuttarassevetāṃ nāmaṃ. Tasmā etassa vasena aparittaṃ appamāṇaṃ subhāvitanti sabbaṃ lokuttarameva vaṭṭati.

Tabbahulavīhārinoti kāmapaṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āyatane cittaṃ pasīdatīti** kāraṇe cittaṃ pasīdati. Kiṃ panettha kāraṇaṃ? Arahattaṃ vā, arahattassa vipassanaṃ vā, catutthajjhānaṃ vā, catutthajjhānassa upacāraṃ vā. **Sampasāde satīti** ettha duvidho sampasādo adhimokkhasampasādo ca paṭilābhasampasādo ca. Arahattassa hi vipassanaṃ paṭṭhapetvā viharato mahābhūtādīsu upaṭṭhahantesu yenime nīhārena mahābhūtā upaṭṭhahanti, upādārūpā upaṭṭhahanti nāmarūpā upaṭṭhahanti, paccayā sabbathā upaṭṭhahanti, lakkhaṇārammaṇā vipassanā upaṭṭhahati, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmīti appaṭiladdheyyeva āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Tatiyajjhānaṃ vā pādakaṃ katvā catutthajjhānatthāya kasiṇaparikkammaṃ karontassa nīvaraṇavikkhambhānādīni samanupassato yenime nīhārena nīvaraṇā vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, sati santiṭṭhati, saṅkhāragataṃ vā vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā dibbacakkhukassa paraloko viya upaṭṭhāti (4.0040), cittuppādo lepapiṇḍe laggamāno viya upacārena samādhiyati, ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmīti apaṭiladdheyyeva āsā santi-

ṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Ayaṃ **adhimokkhasampasādo** nāma. Tasmiṃ sampasāde sati. Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vippassannaṃ hotiyeva. Idha pana “āyatane cittaṃ pasīdati”ti vacanato arahattavipassanāya ceva catutthajjhānūpacārassa ca paṭilābho **paṭilābhasampasādoti** veditabbo. Vipassanā hi paññāya adhimuccanassa kāraṇaṃ, upacāraṃ āneñjasamāpattiyā.

Etarahi vā āneñjaṃ samāpajjati. Paññāya vā adhimuccatīti ettha etarahi vā paññāya adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjatīti evaṃ padaparivattanaṃ katvā attho veditabbo. Idañhi vuttaṃ hoti- tasmiṃ sampasāde sati etarahi vā paññāya adhimuccati, arahattaṃ sacchikarotīti attho. Taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati, atha vā **paññāya vā adhimuccatīti** arahattamaggaṃ bhāveti, taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati. Arahattamaggaṃ bhāvetuṃ asakkonto etarahi catusaccaṃ vā sacchikaroti. Taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjatīti.

Tatrāyaṃ nayo- idha bhikkhu tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā catutthajjhānassa kasiṇaparikkammaṃ karoti. Tassa nīvaraṇā vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So rūpārūpaṃ parigaṇhāti, paccayaṃ pariggaṇhāti, lakkhaṇārammaṇikaṃ vipassanaṃ vavatthapeti, tassa evaṃ hoti- “upacārena me jhānaṃ visesabhāgiyaṃ bhavēyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyaṃ naṃ karissāmī”ti vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ sacchikaroti. Ettakenassa kiccaṃ kataṃ nāma hoti. Arahattaṃ sacchikātuṃ asakkonto pana tato osakkita-mānaso antarā na tiṭṭhati, catutthajjhānaṃ samāpajjatiyeva. Yathā kiṃ? Yathā puriso “vanamahimsaṃ ghātesāmi”ti sattiṃ gahetvā anubandhanto sace taṃ ghātetī, sakalagāmaṃvāsino tosessati, asakkonto pana antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājaṃ pūretvā etiyeva.

Tattha (4.0041) purisassa sattim gahetvā vanamahimsānubandhanaṃ viya imassa bhikkhuno tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā catutthajjhānassa parikammakaraṇaṃ, vanamahimsasaghātanaṃ viya- “nīvaraṇavikkhambhānādīni samanupassato visesabhāgiyaṃ bhaveyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyaṃ naṃ karissāmi”ti vipassanaṃ vadḍhetvā arahattassa sacchikaraṇaṃ, mahimsaṃ ghātetuṃ asakkontassa antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājaṃ pūretvā gamanaṃ viya arahattaṃ sacchikātuṃ asakkontassa, tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjanaṃ veditabbaṃ. Maggabhāvanā catusaccasacchikiriyāyojanāsupi eseve nayo.

Idāni arahattaṃ sacchikātuṃ asakkontassa nibbattaṭṭhānaṃ dassento **kāyassa bhedāti**-ādimāha. Tattha **yanti** yena kāraṇena taṃ saṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa āneñjūpagaṃ, taṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. Ettha ca **taṃsaṃvattanikanti** tassa bhikkhuno saṃvattanikaṃ. Yena vipākaviññāṇena so bhikkhu saṃvattati nibbattati, taṃ viññāṇaṃ. **Āneñjūpaganti** kusalāneñjasabhāvūpagataṃ assa, tādisameva bhaveyyāti attho. Keci kusalaviññāṇaṃ vadanti. Yaṃ tassa bhikkhuno saṃvattanikaṃ upapattihetubhūtaṃ kusalaviññāṇaṃ āneñjūpagataṃ assa, vipākakālepi tannāmakameva assāti attho. So panāyamattho- “puññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Apuññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, apuññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Āneñjaṃ ce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, āneñjūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti (saṃ. ni. 2.51) iminā nayena veditabbo. **Āneñjasappāyāti** āneñjassa catutthajjhānassa sappāyā. Na kevalaṅca sā āneñjasseva, upari arahattassāpi sappāyāva upakārabhūtāyevāti veditabbā. Iti imasmim paṭhamaka-āneñje samādhivasena osakkanā kathitā.

67. Iti paṭisañcikkhatīti catutthajjhānaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi bhikkhu heṭṭhimena bhikkhunā paññavantataro tassa ca bhikkhuno attano cāti dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Tabbahulavihārinoti** rūpapaṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āneñjaṃ samāpajjatīti** (4.0042) ākāsānañcāyatāneñjaṃ samāpajjati. Sesam purimasadisameva. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha visesamattameva pana vakkhāma. Iti imasmim dutiya-āneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā, “yaṃkiñci rūpan”ti evaṃ vipassanāmaggaṃ dassentena kathitāti attho.

Iti paṭisañcikkhatīti ākāsānañcāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā dvīhi bhikkhūhi paññavantataro tesaṅca bhikkhūnaṃ attano cāti tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Ubhayametaṃ aniccanti** ettha aṭṭha ekekakoṭṭhāsā diṭṭhadhammikasamparāyikavasena pana saṅkhipitvā ubhayanti vuttaṃ. **Nālaṃ abhinanditunti** taṅhādiṭṭhivasena abhinandituṃ na yuttaṃ. Sesapadadvayepi eseve nayo. **Tabbahulavihārinoti** kāmapaṭibāhanena ca rūpapaṭibāhanena ca tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āneñjaṃ samāpajjatīti** viññāṇañcāyatāneñjaṃ samāpajjati. Imasmim tatiya-āneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā.

68. Iti paṭisañcikkhatīti viññāṇañcāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā tīhi bhikkhūhi paññavantataro tesaṅca bhikkhūnaṃ attano cāti catu-

nnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantīti** yaṃ ākiñcaññāyatanaṃ patvā etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Etam santam etam paṇīanti** etam aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca **santam**, atappakatthena **paṇītam**. **Tabbahulavihārinoti** tāsam saññānaṃ paṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ paṭhamākiñcaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti viññāṇaṅcāyatanaṃ evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā catūhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti pañcannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati. **Attena vā attaniyena vāti** ahaṃ mamāti gahetabbena suññaṃ tucchaṃ rittaṃ. Evamettha dvikoṭikā suññatā dassitā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttapaṭipadañca imañca suññatapaṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā.

70. Iti (4.0043) paṭisañcikkhatīti viññāṇaṅcāyatanaṃ evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā pañcahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti channampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati. **Nāham kvacani kassaci kiñcanatasmim, na ca mama kvacani kismiñci kiñcanaṃ natthīti** ettha pana catukoṭikā suññatā kathitā. Kathaṃ? Ayañhi **nāham kvacanīti** kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasminti** attano attānaṃ kassaci parassa kiñcana-bhāve upanetabbaṃ na passati, attano bhātīṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upagantvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanīti** ettha mama- saddaṃ tāva ṭhapetvā na ca kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mama- saddaṃ āharitvā **mama kismiñci kiñcanaṃ natthīti** so parassa attā mama kismiñci kiñcana-bhāve atthīti na passati. Attano bhātīṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāranti kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭikāti veditabbā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttapaṭipadaṃ imaṃ catukoṭisuññatañca bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ tatiyākiñcaññāyatane vipassanāvaseneva osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti ākiñcaññāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā chahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti sattanampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantīti** yaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ patvā ettha etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Tabbahulavihārinoti** tāsam saññānaṃ paṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ nevasaññānāsaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

71. No cassa no ca me siyāti sace mayhaṃ pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ na āyūhitam assa, yaṃ me idaṃ etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ etam me na (4.0044) siyā nappavatteyyāti attho. **Na bhavissatīti** sace etarahi pañca-

vidham kammavaṭṭam āyūhitam na bhavissati. **Na me bhavissatīti** tasmim asati anāgate me pañcavidham vipākavaṭṭam na bhavissati. **Yadatthi yaṃ bhūtam taṃ pajahāmīti** yaṃ atthi yaṃ bhūtam etarahi khandhapañcakaṃ, taṃ pajahāmi. **Evam upekkham paṭilabhatīti** so bhikkhu evam vipassanupekkham labhatīti attho.

Parinibbāyeyya nu kho so, bhante, bhikkhu na vā parinibbāyeyyāti kiṃ pucchā-mīti pucchati, tatiyajjhānam pādakaṃ katvā ṭhitassa arahattampi osakkanāpi paṭi-padāpi paṭisandhipi kathitā, tathā catutthajjhānādīni pādakāni katvā ṭhitānam, nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa na kiñci kathitam, taṃ pucchāmīti pucchati. **Apetthāti** api ettha. **So taṃ upekkham abhinandatīti** so taṃ vipassanupekkham taṇhādīṭṭhi-abhinandanāhi abhinandati. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tannissitam hoti viññāṇanti** viññāṇam vipassanānissitam hoti. **Tadupā-dānanti** yaṃ nikantiviññāṇam, taṃ tassa upādānam nāma gahaṇam nāma hoti. **Sa-upādānoti** sagahaṇo. **Na parinibbāyatīti** vipassanāya sālāyo bhikkhu mama sāsane na parinibbāyati. Yo pana vihārapariveṇa-upaṭṭhākādīsu sālāyo, tasmim vattabbameva natthīti dasseti. **Kaham panāti?** Kattha pana? **Upādiyamāno upādiya-tīti** paṭisandhim gaṇhamāno gaṇhāti. **Upādānasetṭham kira so, bhanteti,** bhante, so kira bhikkhu gahetabbaṭṭhānam seṭṭham uttamaṃ bhavaṃ upādiyati, seṭṭha-bhave paṭisandhim gaṇhātīti attho. Iminā tassa bhikkhuno paṭisandhi kathitā. Idā-nissa arahattam kathetum **idhānandāti**-ādimāha.

73. Nissāya nissāyā Ti taṃ taṃ samāpattim nissāya. **Oghassa nittharaṇā akkhā-tāti** oghataraṇam kathitam, tatiyajjhānam pādakaṃ katvā ṭhitabhikkhuno oghani-ttharaṇā kathitā ...pe... nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitabhi-kkhuno oghanittharaṇā kathitāti vadati.

Katamo pana, bhante, ariyo vimokkhoti idha kiṃ pucchati? Samāpattim tāva padaṭṭhānam katvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam gaṇhanto bhikkhu nāvaṃ vā uḷumpādīni vā nissāya mahogham taritvā pāram gacchanto viya (4.0045) na kilamati. Sukkhavipassako pana pakiṇṇakasaṅkhāre sammāsivā arahattam gaṇhanto bāhubalena sotaṃ chinditvā pāram gacchanto viya kilamati. Iti imassa sukhavipassakassa arahattam pucchāmīti pucchati. **Ariyasāvako**ti sukhavipa-ssako ariyasāvako. Ayañhi heṭṭhā aṭṭhahi bhikkhūhi pañnavantataro tesañca bhikkhūnam attano cāti navannampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammāsati. **Esa sakkāyo yāvatā sakkāyoti** yattako tebhūmakavaṭṭasaṅkhāto sakkāyo nāma atthi, sabbopi so esa sakkāyo, na ito param sakkāyo atthīti paṭisañcikkhati.

Etaṃ amataṃ yadidaṃ anupādā cittassa vimokkhoti yo panesa cittassa anupā-dāvimokkho nāma, etaṃ amataṃ etaṃ santaṃ etaṃ paṇītanti paṭisañcikkhati. Aññattha ca “anupādā cittassa vimokkho”ti nibbānam vuccati. Imasmim pana sutte sukhavipassakassa arahattam kathitam. Sesam sabbattha uttānameva.

Kevalam pana imasmim sutte sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattam kathitanti veditabbam. Katham? Tatiyam jhānam tāva pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno osakkanā kathitā, paṭi-sandhi kathitā, arahattam kathitam, tathā catutthajjhānam, tathā ākāsānañcāya-tanam. Viññāṇañcāyatanaṃ pana padaṭṭhānam katvā ṭhitānam tiṇṇam

bhikkhūnaṃ osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ. Tathā ākiññaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa pana osakkanā natthi, paṭisandhi pana arahattañca kathitaṃ. Sukkhavipassakassa arahattameva kathitanti. Evaṃ sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbaṃ. Imañca pana sattasu ṭhānesu osakkanā aṭṭhasu paṭisandhiṃ navasu arahattaṃ samodhānetvā kathentena imaṃ āneñjasappāyasuttaṃ sukathitaṃ nāma hotīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. Evaṃ (4.0046) **me sutanti** gaṇakamoggallānasuttaṃ. Tattha **yāva pacchima-sopānakaḷevarāti** yāva paṭhamasopānaphalakā ekadivaseneva sattabhūmiko pāsādo na sakkā kātuṃ, vatthuṃ sodhetvā thambhussāpanato paṭṭhāya pana yāva citta-kammakaraṇā anupubbakiriyā cettha paññāyatīti dasseti. **Yadidaṃ ajjheneti** tayopi vedā na sakkā ekadivaseneva adhiyituṃ, etesaṃ ajjhenepi pana anupubbakiriyāva paññāyatīti dasseti. **Issattheti** āvudhavijjāyapi ekadivaseneva vālavedhi nāma na sakkā kātuṃ, ṭhānasampādanamuṭṭhikaraṇādīhi pana etthāpi anupubbakiriyā paññāyatīti dasseti. **Sañkhāneti** gaṇanāya. Tattha anupubbakiriyāṃ attanāva dassento **evaṃ gaṇāpemaṭi**-ādimāha.

75. Seyyathāpi brāhmaṇāti idha bhagavā yasmā bāhira-samaye yathā yathā sippaṃ uggaṇhanti, tathā tathā kerāṭikā honti, tasmā attano sāsanaṃ bāhira-samayaena anupametvā

bhadra-assājānīyena upamento **seyyathāpīti**-ādimāha. Bhadro hi assājānīyo yasmim kāraṇe damito hoti, taṃ jīvitahetupi nātikkamati. Evameva sāsane sammā- paṭipanno kulaputto sīlavelaṃ nātikkamati. **Mukhādhāneti** mukhaṭṭhapane.

76. Satisampajaññāya cāti satisampajaññāhi samaṅgibhāvattāya. Dve hi khīṇāsavā satatavihārī ca nosatavihārī ca. Tattha **satatavihārī** yaṃkiñci kammaṃ katvāpi phalasaṃpattim samāpajjitum sakkoti, no **satatavihārī** pana appamatta- kepi kicce kiccappasuto hutvā phalasaṃpattim appetum na sakkoti.

Tatridaṃ vatthu- eko kira khīṇāsavatthero khīṇāsavasāmaṇeraṃ gahetvā ara- ññavāsaṃ gato, tattha mahātherassa senāsanaṃ pattaṃ, sāmaṇerassa na pāpu- ṇāti, taṃ vitakkento therō ekadivasampi phalasaṃpattim appetum nāsakkhi. Sāmaṇero pana temāsaṃ phalasaṃpattiratiyā vītināmetvā “sappāyo, bhante, araṇṇavāso jāto”ti (4.0047) therāṃ pucchi. Thero “na jāto, āvuso”ti āha. Iti yo eva- rūpo khīṇāsavo, so ime dhamme ādito paṭṭhāya āvajjitvāva samāpajjitum sakkhi- ssaṭṭi dassento “satisampajaññāya cā”ti āha.

78. Yeme, bho gotamā Ti tathāgate kira kathayanteva brāhmaṇassa “ime puggalā na ārādhenti, ime ārādhenti”ti nayo udapādi, taṃ dassento evaṃ vattumā- raddho.

Paramajjadhamesūti ajjadhammā nāma chasatthāradhammā, tesu gotamavā- dova, paramo uttamoti attho. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. Evaṃ me sutanti gopakamoggallānasuttaṃ. Tattha **aciraparinibbute bhagava- tīti** bhagavati aciraparinibbute, dhātubhājanīyaṃ katvā dhammasaṅgītiṃ kātuṃ rājagahaṃ āgatakāle. **Raṇṇo pajjotassa āsaṅkamānoti** caṇḍapajjoto nāmesa rājā bimbisāramahārājassa sahāyo ahosi, jīvakaṃ pesetvā bhesajjakāritakālato paṭṭhāya pana daḥhamittova jāto, so “ajātasattunā devadattassa vacanaṃ gahetvā pitā ghātito”ti sutvā “mama piyamittaṃ ghātetvā esa rajjaṃ karissāmīti maññati, mayhaṃ sahāyassa sahāyānaṃ atthikabhāvaṃ jānāpessāmī”ti parisati vācaṃ abhāsi. Taṃ sutvā tassa āsaṅkā uppanā. Tena vuttaṃ “raṇṇo pajjotassa āsaṅka- māno”ti. **Kammantoti** bahinagare nagarapaṭisaṅkhārāpanatthāya kammanta- ṭṭhānaṃ.

Upasaṅkamīti mayaṃ dhammavinayasaṅgītiṃ kāressāmāti vicarāma, ayañca mahesakkho rājavallabho saṅgahe kate veḷuvanassa ārakkhaṃ kareyyāti mañña- māno upasaṅkami. **Tehi dhammehīti** tehi sabbaññutaññāḍadhammehi. **Sabbena sabbanti** sabbākārena sabbaṃ. **Sabbathā sabbanti** sabbakoṭṭhāsehi (4.0048)

sabbaṃ. Kiṃ pucchāmīti pucchati? Cha hi satthāro paṭhamataraṃ appaṇṇātaku-
lehi nikkhamitvā pabbajitā, te tathāgate dharamāneyeva kālaṃkatā, sāvakāpi
nesaṃ appaṇṇātakuleheva pabbajitā. Te tesāṃ accayena mahāvivādaṃ akaṃsu.
Samaṇo pana gotamo mahākulā pabbajito, tassa accayena sāvakānaṃ mahāvi-
vādo bhavissatīti ayaṃ kathā sakalajambudīpaṃ pattharamānā udapādi. Sammā-
sambuddhe ca dharante bhikkhūnaṃ vivādo nāhosi. Yopi ahosi, sopi tattheva
vūpasamito. Parinibbutakāle panassa- “aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahasubbedhaṃ
sineruṃ apavāhituṃ samatthassa vātassa purato purāṇapaṇṇaṃ kiṃ ṭhassati,
dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññāṇaṃ pattassa satthu alajjamāno maccurājā
kassa lajjissati”ti mahāsaṃvegaṃ janetvā bhīyosomattāya bhikkhū samaggā jātā
atīviya upasantupasantā, kiṃ nu kho etanti idaṃ pucchāmīti pucchati. **Anusaññāya-
mānoti** anusañjāyamāno, katākataṃ janantoti attho. Anuvicaramāno vā.

80. Atthi nu khoti ayampi heṭṭhimapucchameva pucchati. **Appaṭisaraṇeti** appaṭi-
saraṇe dhammavinaye. **Ko hetu sāmaggīyāti** tumhākaṃ samaggabhāvassa ko
hetu ko paccayo. **Dhammappaṭisaraṇāti** dhammo amhākaṃ paṭisaraṇaṃ,
dhammo avassayoti dīpeti.

81. Pavattatīti paguṇaṃ hutvā āgacchati. **Āpatti hoti vītikkaṃ** ubhayametaṃ
buddhassa āṇātikkaṃameva. **Yathādhammaṃ yathānusiṭṭhaṃ kāremāti** yathā
dhammo ca anusīṭṭhi ca ṭhitā, evaṃ kāremāti attho.

Na kira no bhavanto kārenti dhammo no kāretīti padadvayepi no kāro nipāta-
mattaṃ. Evaṃ sante na kira bhavanto kārenti, dhammova kāretīti ayamettha attho.

83. Tagghāti ekaṃse nipāto. **Kahaṃ pana bhavaṃ ānandoti** kiṃ therassa veḷu-
vane vasanabhāvaṃ na jānātīti? Jānāti. Veḷuvanassa pana (4.0049) anena
ārakkhā dinnā, tasmā attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo pucchati. Kasmā pana tena
tatha ārakkhā dinnā? So kira ekadivasāṃ mahākaccāyanattheraṃ gijjhakūṭā ota-
rantaṃ disvā- “makkaṭo viya eso”ti āha. Bhagavā taṃ kathāṃ sutvā- “sace
khamāpeti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce khamāpeti, imasmiṃ veḷuvane gonaṅgalama-
kkaṭo bhavissati”ti āha. So taṃ kathāṃ sutvā- “samaṇassa gotamassa kathāya
dvedhābhāvo nāma natthi, pacchā me makkaṭabhūtakāle gocaraṭṭhānaṃ bhavi-
ssati”ti veḷuvane nānāvidhe rukkhe ropetvā ārakkhaṃ adāsi. Aparabhāge kālaṃ
katvā makkaṭo hutvā nibbatti. “Vassakārā”ti vutte āgantvā samīpe aṭṭhāsi.
Tagghāti sabbavāresu ekaṃsavacaneyeva nipāto. **Taggha, bho ānandāti** evaṃ
therena parisamajjhe attano ukkaṃsitabhāvaṃ ṇatvā ahampi therāṃ ukkaṃsissā-
mīti evamāha.

84. Na ca kho, brāhmaṇāti thero kira cintesi “sammāsambuddhena vaṇṇitajjhā-
nampi atthi, avaṇṇitajjhānampi atthi, ayaṃ pana brāhmaṇo sabbameva vaṇṇetīti
pañhaṃ viṣaṃvādeti, na kho pana sakkā imassa mukhaṃ ulloketuṃ na piṇḍa-
pātaṃ rakkhituṃ, pañhaṃ ujuṃ katvā kathessāmī”ti idaṃ vattuṃ āradhaṃ.
Antaraṃ karitvāti abbhantaraṃ karitvā. **Evarūpaṃ kho, brāhmaṇa, so bhagavā
jhānaṃ vaṇṇesīti** idha sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ayaṃ kira brāhmaṇo vassakārabrāhmaṇaṃ usūyati, tena
pucchitapañhassa akathanaṃ paccāsīsamāno kathitabhāvaṃ ṇatvā “vassakā-

rena pucchitaṃ pañhaṃ punappunaṃ tassa nāmaṃ gaṇhanto vitthāretvā kathesi, mayā pucchitapañhaṃ pana yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva kathesi”ti anattamano ahosi, tasmā evamāha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. Evaṃ (4.0050) **me sutanti** mahāpuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tadahūti** tasmim ahu, tasmim divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**. Upavasantīti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayaṃ panettha atthuddhāro- “āyāma, āvuso, kappina, uposathaṃ gamissāmā”ti-ādīsu hi pātimokkhuddeso uposatho. “Aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākke uposatho upavuttho”ti-ādīsu (a. ni. 8.53) sīlaṃ. “Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.79) upavāso. “Uposatho nāma nāgarājā”ti-ādīsu (dī. ni. 2.246) paññatti. “Na, bhikkhave, tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”ti-ādīsu (mahāva. 181) upavasita-bbadi vaso. Idhāpi soyeva adhippeto. So panesa aṭṭhamicātuddasīpannarasībhedena tividho. Tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ **pannaraseti** vuttaṃ. Tena vuttaṃ “upavasanti etthāti uposatho”ti. Māsapuṇṇatāya puṇṇā saṃpuṇṇāti **puṇṇā**. **Mā**-iti cando vuccati, so ettha puṇṇoti **puṇṇamā**. Evaṃ puṇṇāya puṇṇamāyāti imasmim padadvaye attho veditabbo.

Desanti kāraṇaṃ. **Tena hi tvam bhikkhu sake āsane nisīditvā pucchāti** kasmā bhagavā ṭhitassa akathetvā nisīdāpesīti. Ayaṃ kira bhikkhu saṭṭhimattānaṃ padhā-niyabhikkhūnaṃ saṅghatthero saṭṭhi bhikkhū gahetvā araññe vasati, te tassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭenti vāyamanti. Mahābhūtāni pariggaṇhanti upādārūpāni, nāmarūpapaccayalakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ pariggaṇhanti. Atha ne ācariyupaṭṭhānaṃ āgantvā vanditvā nisinne thero mahābhūtapariggahādīni pucchati. Te sabbam kathenti, maggaphalapañhaṃ pucchitā pana kathetuṃ na sakkonti. Atha thero cintesi- “mama santike etesaṃ ovādassa parihāni natthi, ime ca āradhaviyā viharanti. Kukkuṭassa pāniyapivanakālamattampi nesaṃ pamādakiriyā natthi. Evaṃ santepi maggaphalāni nibbattetuṃ na sakkonti. Ahaṃ imesaṃ ajjhāsayaṃ na jānāmi, buddhaveneyyā ete bhavissanti, gahetvā ne satthu santikaṃ gacchāmi, atha nesaṃ satthā cariyavasena dhammaṃ desessati”-ti, te bhikkhū gahetvā satthu santikaṃ āgato.

Satthāpi (4.0051) sāyanhasamaye ānandattherena upanītaṃ udakaṃ ādāya sarīraṃ utuṃ gaṇhāpetvā migāramātupāsādapariveṇe paññattavarabuddhāsane nisīdi, bhikkhusaṅghopi naṃ parivāretvā nisīdi.

Tasmim samaye sūriyo atthaṅgameti, cando uggacchati, majjhaṭṭhāne ca

bhagavā nisinno. Candassa pabhā natthi, sūriyassa pabhā natthi, candimasūriyānaṃ pabhaṃ makkhetvā chabbaṇṇā yamakabuddharasmiyo vijjotamānā puñjā puñjā hutvā disāvidisāsu dhāvanti sabbhaṃ heṭṭhā vuttanayena vitthāretabbaṃ. Vaṇṇabhūmi nāmesā, dhammakathikasassevettha thāmo pamāṇaṃ, yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ kathetabbaṃ. Dukkathitanti na vattabbaṃ. Evaṃ sannisinnāya parisāya therō uṭṭhahitvā satthāraṃ pañhassa okāsaṃ kāresi. Tato bhagavā-
“sace imasmiṃ ṭhitake pucchante ‘ācariyo no uṭṭhito’ti sesabhikkhū uṭṭhahissanti, evaṃ tathāgate agāravo kato bhavissati. Atha nisinnāva pucchissanti, ācariye agāravo kato bhavissati, ekaggā hutvā dhammadesanaṃ paṭicchitum na sakuṇissanti. Ācariye pana nisinne tepi nisīdissanti. Tato ekaggā dhammadesanaṃ paṭicchitum sakuṇissanti”ti iminā kāraṇena bhagavā ṭhitassa akathetvā nisīdāpetīti.

Ime nu kho, bhanteti vimatipucchā viya kathitā. Thero pana pañcakkhandhānaṃ udayabbayaṃ pariggaṇhitvā arahattaṃ patto mahākhīṇāsavo, natthi etassa vimati. Jānantenapi pana ajānanta viya hutvā pucchitum vaṭṭati. Sace hi jānanto viya pucchati, “jānāti ayan”ti tassa tassa vissajjento ekadesameva katheti. Ajānanta viya pucchite pana kathento ito ca etto ca kāraṇaṃ āharitvā pākaṭaṃ katvā katheti. Koci pana ajānantopi jānanto viya pucchati. Thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissati, jānantoyeva pana ajānanto viya pucchati veditabbo.

Chandamūlakāti taṇhāmūlakā. **Evaṃrūpo siyanti** sace odāto hotukāmo, haritālavaṇṇo vā manosilāvaṇṇo vā siyanti pattheti (4.0052). Sace kāḷo hotukāmo, nīluppalavaṇṇo vā añjanavaṇṇo vā atasīpupphavaṇṇo vā siyanti pattheti. **Evaṃveda-**
noti kusalavedano vā sukhavedano vā siyanti pattheti. Saññādīsipi eseva nayo. Yasmā pana atīte patthanā nāma natthi, patthentenāpi ca na sakkā taṃ laddhum, paccuppanepi na hoti, na hi odāto kāḷabhāvaṃ patthetvā paccuppanne kāḷo hoti, na kāḷo vā odāto, dīgho vā rasso, rasso vā dīgho, dānaṃ pana datvā sīlaṃ vā samādiyitvā “anāgate khattiyo vā homi brāhmaṇo vā”ti patthentassa patthanā samijjhati. Tasmā anāgatameva gahitaṃ.

Khandhādhivacananti khandhānaṃ khandhapaṇṇatti kittakena hotīti pucchati.

Mahābhūtā hetūti “tayo kusalahetū”ti-ādīsu (dha. sa).

1441) hi hetuhetu vutto. Avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṃ sādharmaṇattā sādharmaṇa-
hetu. Kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne uttamahetu. Idha paccayahetu
adhippeto. Tattha pathavidhātu mahābhūtaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ bhūtānaṃ upādārū-
passa ca paññāpanāya dassanattāya hetu ceva paccayo ca. Evaṃ sesesupi
yojanā veditabbā.

Phassoti “phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti (saṃ.
ni. 4.93) vacanato phasso tiṇṇaṃ khandhānaṃ paññāpanāya hetu ceva paccayo
ca. **Viññāṇakkhandhassāti** ettha paṭisandhiviññāṇena tāva saddhiṃ gabbhaseyya-
kānaṃ uparimaparicchena samatiṃsa rūpāni sampayuttā ca tayo khandhā
uppajjanti, taṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva
paccayo ca. Cakkhudvāre cakkhupasādo ceva rūpārammaṇaṅca rūpaṃ, sampa-
yuttā tayo khandhā nāmaṃ. Taṃ nāmarūpaṃ cakkhuviññāṇassa paññāpanāya
hetu ceva paccayo ca. Eseva nayo sesaviññāṇesu.

87. Kathaṃ pana, bhanteti idaṃ kittakena nu khoti vaṭṭaṃ pucchanto evamāha.
Sakkāyadiṭṭhi na hotīti idaṃ vivaṭṭaṃ pucchanto evamāha.

88. Ayaṃ (4.0053) rūpe assādoti iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccaṅca
kathitaṃ. **Ayaṃ rūpe ādinavoti** iminā pahānapaṭivedho ceva samudayasaccaṅca.
Idaṃ rūpe nissaraṇanti iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccaṅca. Ye
imesu tisu ṭhānesu sammādiṭṭhi-ādayo dhammā, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho magga-
saccaṃ. Sesapadesupi eseva nayo.

89. Bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye. **Sabbanimittesūti** iminā pana ani-
ndriyabaddhampi saṅgaṇhāti. “Saviññāṇake kāye”ti vacanena vā attano ca
parassa ca kāyo gahitova, bahiddhā ca sabbanimittaggahaṇena anindriya-
baddhaṃ gaṇhāti.

90. Anattakatānīti anattani ṭhatvā katāni. **Kamattānaṃ phusissantīti** katarasmim
attani ṭhatvā vipākaṃ dassentīti sassatadassanaṃ okkamanto evamāha. **Taṇhā-
dhipateyyenāti** taṇhājeṭṭhakena. **Tatra tatrāti** tesu tesu dhammesu. **Saṭṭhimattā-
nanti** ime bhikkhū pakatikammaṭṭhānaṃ jahitvā aññaṃ navakammaṭṭhānaṃ
sammasantā pallaṅkaṃ abhinditvā tasmimyeva āsane arahattaṃ pāpuṇiṃsu.
Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. Evaṃ me sutanti cūlapuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtanti**
yaṃ yaṃ disaṃ anuviloketi, tattha tattha tuṇhībhūtameva. **Anuviloketvāti** pañcāpa-
sādapaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvā antamaso hatthakukkucca-

pādakukkuccānampi abhāvaṃ disvā. **Asappurisoti** pāpapuriso. **No hetam,** **bhanteti** yasmā andho andham viya so taṃ jānitum na sakkoti, tasmā evamāhaṃsu. Eteneva nayena ito paresupi vāresu attho veditabbo. **Assaddhasamannāgato** Ti pāpadhammasamannāgato. **Asappurisabhattīti** asappurisevano. **Asappurisacintīti** (4.0054) asappurisacintāya cintako. **Asappurisantīti** Ti asappurisanantanaṃ mantetā. **Asappurisavācoti** asappurisavācaṃ bhāsītā. **Asappurisakamma-ntoti** asappurisakammānaṃ kattā. **Asappurisadiṭṭhīti** asappurisadiṭṭhiyā samannāgato. **Asappurisadānanti** asappurisehi dātabbaṃ dānaṃ. **Tyāssa mittāti** te assa mittā. **Attabyābādhāyapi cetetīti** pāṇaṃ hanissāmi, adinnaṃ ādiyissāmi, micchā carissāmi, dasa akusalakamma pathe samādāya vattissāmīti evaṃ attano dukkhatthāya cinteti. **Parabyābādhāyāti** yathā asuko asukaṃ pāṇaṃ hanti, asukassa santakaṃ adinnaṃ ādiyati, dasa akusalakamma pathe samādāya vattati, evaṃ naṃ āṇāpessāmīti evaṃ parassa dukkhatthāya cinteti. **Ubhayabyābādhāyāti** ahaṃ asukañca asukañca gahetvā dasa akusalakamma pathe samādāya vattissāmīti evaṃ ubhayadukkhatthāya cintetīti.

Attabyābādhāyapi mantetīti-ādīsu ahaṃ dasa akusalakamma pathe samādāya vattissāmīti mantento attabyābādhāya manteti nāma. Asukaṃ dasa akusalakamma pathe samādāpessāmīti mantento parabyābādhāya manteti nāma. Aññaena saddhiṃ- “mayaṃ ubhopi ekato hutvā dasa akusalakamma pathe samādāya vattissāmā”ti mantento ubhayabyābādhāya manteti nāma.

Asakkaccaṃ dānaṃ detīti deyyadhammampi puggalampi na sakkaroti. Deyyadhammaṃ na sakkaroti nāma uttaṇḍulādidosasamannāgataṃ āhāraṃ deti, na pasannaṃ karoti. Puggalaṃ na sakkaroti nāma nisīdanaṭṭhānaṃ asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhāraṃ ṭhapetvā dānaṃ deti. **Asahatthāti** attano hatthena, na deti, dāsakammakārādīhi dāpeti. **Acittikatvāti** heṭṭhā vuttanayena deyyadhammepi puggalepi na cittikāraṃ katvā deti. **Apaviddhanti** chaḍḍetukāmo hutvā vammike uragaṃ pakkhipanto viya deti. **Anāgamana-diṭṭhikoti** no phalapāṭikañkhī hutvā deti.

Tattha (4.0055) **upapajjati** na dānaṃ datvā niraye upapajjati. Yaṃ pana tena pāpaladdhikāya micchādassanaṃ gahitaṃ, tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Devamahattatāti** chakāmāvaca-radevā. **Manussamahattatāti** tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti. Sesam sabbattha uttāna-meva. Idaṃ pana suttaṃ suddhavaṭṭavaseneva kathitanti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷapupphamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. Evaṃ (4.0056) **me sutanti** anupadasuttaṃ. Tattha **etadvocāti** etaṃ (paṭi. ma. 3.4) “paṇḍito”ti-ādinā nayena dhammasenāpatisāriputtattherassa guṇa-kathaṃ avoca. Kasmā? Avasesattheresu hi mahāmoggallānattherassa iddhimāti guṇo pākaṭo, mahākassapassa dhutavādoti, anuruddhattherassa dibbacakkhukoti, upālittherassa vinayadharoti, revatattherassa jhāyī jhānābhiratoti, ānandattherassa bahussutoti. Evaṃ tesaṃ tesaṃ therānaṃ te te guṇā pākaṭā, sāriputtattherassa pana apākaṭā. Kasmā? Paññavato hi guṇā na sakkā akathitā jānitum. Iti bhagavā “sāriputtassa guṇe kathessāmī”ti sabhāgaparisāya sannipātaṃ āgāmesi. Visabhāgapuggalānañhi santike vaṇṇaṃ kathetum na vaṭṭati, te vaṇṇe kathiyamāne avaṇṇameva kathenti. Imasmiṃ pana divase therassa sabhāgaparisā sannipati, tassā sannipatitabhāvaṃ disvā sathā vaṇṇaṃ kathento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **paṇḍitoti** dhātukusalatā āyatanakusalatā paṭiccasamuppādakusalatā ṭhānāṭṭhānakusalatāti imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito. **Mahāpaññoti**-ādīsu mahāpaññādīhi samannāgatoti attho.

Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ- tattha katamā **mahāpaññā**? Mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante samādhikkhandhe, paññākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahantāni ṭhānāṭṭhānāni, mahantā vihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmāññaphalāni, mahantā abhiññāyo, mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

Katamā (4.0057) **puthupaññā**, puthu nānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā. Puthu nānādhātūsu, puthu nānā-āyatanesu, puthu nānā-atthesu, puthu nānāpaṭiccasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu, puthu nānā-atthesu, dhammesu, niruttīsu, paṭibhānesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhi-paññā-vimutti-vimuttiñāṇadassanakkhandhesu, puthu nānāṭṭhānāṭṭhānesu, puthu nānāvihārasamāpattīsu, puthu nānā-ariyasaccesu, puthu nānāsatipaṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānā-ariyamaggesu, sāmāññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā **hāsapaññā**, idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti, indriyaṃvaram paripūreti, bhojane mattaññutaṃ, jāgariyānuyogaṃ, sīlakkhandhaṃ, samādhikkhandhaṃ, paññākkhandhaṃ, vimuttikkhandhaṃ, vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo pāmojjabahulo ṭhānāṭṭhānaṃ paṭivijjhati, hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūre-

tīti hāsapaññā, hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhati. Satipaṭṭhāne, sammappa-
dhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsa-
paññā, hāsabahulo sāmaññaphalāni sacchikaroti, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsa-
paññā, hāsabahulo vedatuṭṭhipāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaro-
tīti hāsapaññā.

Katamā **javanapaññā**, yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ...pe... yaṃ
dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā. Dukkha-
to khippaṃ... anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Yā kāci vedanā ...pe...
yaṃkiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ...pe... sabbaṃ viññāṇaṃ ani-
ccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhu ...pe... jarāma-
raṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti
javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ
bhayaṭṭhena, anattā asāraṅgaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ
katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā, saññā,
saṅkhārā, viññāṇaṃ (4.0058), cakkhu ...pe... jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccu-
ppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena ...pe... vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe
nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ...pe...
viññāṇaṃ. Cakkhu ...pe... jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ
saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāga-
dhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarā-
maraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā **tikkhapaññā**, khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāma-
vitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ byāpādavitakkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ,
uppannuppanne pāpake akusale dhamme, uppannaṃ rāgaṃ, dosaṃ, mohaṃ,
kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, paḷāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ, māyaṃ,
sātheyyaṃ, thambhaṃ, sārambhaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, madaṃ, pamādaṃ,
sabbe kilese, sabbe duccharite, sabbe abhisāṅkhāre, sabbe bhavagāmikamme
nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā.
Ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā, cattāri sāmaññaphalāni, catasso paṭisambhi-
dāyo, cha ca abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā passitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā **nibbedhikapaññā**, idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttā-
sabahulo ukkaṅṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati
sabbasaṅkhāresu, anibbidhappubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbi-
jjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbidhappubbaṃ appadālitapubbaṃ dosa-
kkhandhaṃ, mohakkhandhaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ ...pe... sabbe bhavagāmi-
kamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

Anupadadhammavipassananti samāpattivasena vā jhānaṅgavasena vā anupa-
ṭipāṭiyā dhammavipassanaṃ vipassati, evaṃ vipassanto

addhamāsenā arahattaṃ patto. Mahāmogallānatthero pana sattaḥi divasehi. Evaṃ santepi sārīputtatthero mahāpaññavantataro. Mahāmogallānatthero hi sāvakaṇaṃ sammasanacāraṃ yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammāsanto satta divase vāyamivā arahattaṃ patto. Sārīputtatthero ṭhapetvā buddhānaṃ paccekabuddhānaṃca sammasanacāraṃ sāvakaṇaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammāsī. Evaṃ sammāsanto addhamāsaṃ vāyami. Arahattaṇca kira patvā aññāsī- “ṭhapetvā buddhe ca paccekabuddhe ca añño sāvako nāma paññāya (4.0059) mayā pattabbaṃ pattuṃ samattho nāma na bhavissatī”ti. Yathā hi puriso veḷuyatṭhiṃ gaṇhissāmīti mahājaṭaṃ veḷuṃ disvā jaṭaṃ chindantassa papaṅco bhavissatīti antarena hatthaṃ pavesetvā sampattameva yaṭṭhiṃ mūle ca agge ca chinditvā ādāya pakkameyya, so kiñcāpi paṭhamataraṃ gacchati, yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujūṃ vā na labhati. Aparo ca tathārūpameva veḷuṃ disvā “sace sampattaṃ yaṭṭhiṃ gaṇhissāmi, sāraṃ vā ujūṃ vā na labhissāmī”ti kacchaṃ bandhitvā mahantena satthena veḷujaṭaṃ chinditvā sārā ceva ujū ca yaṭṭhiyo uccinitvā ādāya pakkameyya. Ayaṃ kiñcāpi pacchā gacchati, yaṭṭhiyo pana sārā ceva ujū ca labhati. Evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ imesaṃ dvinnaṃ therānaṃ padhānaṃ.

Evaṃ pana addhamāsaṃ vāyamivā dhammasenāpati sārīputtatthero sūkarakhataleṇadvāre bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasuttante desiyamāne dasabalaṃ bijayamāno ṭhito desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā pabbajitadivasato pannarasame divase sāvakaṃpāramiññāṇassa matthakaṃ patvā sattaṣaṭṭhi ñāṇāni paṭivijjhivā soḷasavidhaṃ paññaṃ anuppatto.

Tatridaṃ, bhikkhave, sārīputtassa anupadadhammavipassanāyāti yā anupadadhammavipassanaṃ vipassatīti anupadadhammavipassanā vuttā, tatra anupadadhammavipassanāya sārīputtassa idaṃ hoti. Idāni vattabbaṃ taṃ taṃ vipassanākoṭṭhāsaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

94. Paṭhame jhāneTi ye paṭhame jhāne antosamāpattiyaṃ dhammā. **Tyāssā**ti te assa. **Anupadavavattitā hontī**Ti anupaṭipāṭiyā vavattitā paricchinnā ñātā veditā hontī. Kathaṃ? Thero hi te dhamme olokento abhiniropanalakkhaṇo vitakko vattatīti jānāti. Tathā anumajjanalakkhaṇo vicāro, pharaṇalakkhaṇā pīti, sātala-kkhaṇaṃ sukhaṃ, avikkhepalakkhaṇā cittekaggatā, phusanalakkhaṇo phasso vedayitalakkhaṇā vedanā, sañjānanalakkhaṇā saññā, cetayitalakkhaṇā cetanā, vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, kattukamyatālakkaṇo chando, adhimokkhalakkhaṇo adhimokkho, paggāhalakkhaṇaṃ vīriyaṃ (4.0060) upaṭṭhānalakkhaṇā sati, majjhatalakkhaṇā upekkhā, anunayamanasikāralakkhaṇo manasikāro vattatīti jānāti. Evaṃ jānaṃ abhiniropanaṭṭhena vitakkaṃ sabhāvato vavatthapeti ...pe... anunayamanasikāraṇaṭṭhena manasikāraṃ sabhāvabhāvato vavatthapeti. Tena vuttaṃ “tyāssa dhammā anupadavavattitā hontī”ti.

Veditā uppajantīti uppajjamānā veditā pākaṭāva hutvā uppajjanti. **Veditā upaṭṭhahantī**ti tiṭṭhamānāpi veditā pākaṭāva hutvā tiṭṭhanti. **Veditā abbatthaṃ gacchantī**ti nirujjhamānāpi veditā pākaṭāva hutvā nirujjhanti. Ettha pana taṃñāṇatā ceva ñāṇabhūtā ca mocetabbā. Yathā hi teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ na sakkā

phusitum, evameva teneva cittena tassa cittassa uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā na sakkā jānitunti. Evaṃ tāva taṃñāṇatā mocetabbā. Yadi pana dve cittāni ekato uppajjeyyum, ekena cittena ekassa uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā sakkā bhavēyya jānitum. Dve pana phassā vā vedanā vā saññā vā cetanā vā cittāni vā ekato uppajjanakāni nāma natthi, ekekameva uppajjati. Evaṃ ñāṇabahutā mocetabbā. Evaṃ sante katham? Mahātherassa antosamāpattiyam soḷasa dhammā viditā pākaṭā hontīti. Vatthārammaṇānam pariggahitatāya. Therena hi vatthu ceva ārammaṇāna pariggahitam, tenassa tesam dhammānam uppādam āvajjantassa uppādo pākaṭo hoti, ṭhānam āvajjantassa ṭhānam pākaṭam hoti, bhedaṃ āvajjantassa bhedo pākaṭo hoti. Tena vuttam “viditā uppajjanti viditā upaṭṭhahanti viditā abbhattham gacchanti”ti. **Ahutvā sambhontīti** iminā udayam passati. **Hutvā paṭive-**
ntīti iminā vayam passati.

Anupāyoti rāgavasena anupagamano hutvā. **Anapāyoti** paṭighavasena anapa-gato. **Anissitoti** taṃhādiṭṭhinissayehi anissito. **Appaṭibaddhoti** chandarāgena abaddho. **Vippamuttoti** kāmarāgato vippamutto. **Visaṃyuttoti** catūhi yogehi sabba-kilesehi vā visaṃyutto. **Vimariyādīkatena**ti nimmariyādīkatena. **Cetasāti** evaṃvi-dhena cittena viharati.

Tattha (4.0061) dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa antosamāpattiyam pavatte soḷasa dhamme ārabha rāgādayo uppajjeyyum, kilesamariyādā tena katā bhavēyya, tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā natthi. Sace panassa antosamāpattiyam pavatte soḷasa dhamme āvajjantassa ekacce āpātham nāgaccheyyum. Evamassa ārammaṇamariyādā bhavēyyum. Te panassa soḷasa dhamme āvajjantassa āpātham anāgatadhammo nāma natthīti ārammaṇamariyādāpi natthi.

Aparāpi dve mariyādā vikkhambhanamariyādā ca samucchadamariyādā ca. Tāsu samucchadamariyādā upari āgamissati, imasmim pana ṭhāne vikkhambhanamariyādā adhippetā. Tassa vikkhambhitapaccanīkattā natthīti vimariyādīkatena cetasā viharati.

Uttari nissaraṇanti ito uttari nissaraṇam. Aññesu ca suttesu “uttari nissara-n”ti nibbānam vuttam, idha pana anantaro viseso adhippetoti veditabbo. **Tabbahulī-kārāti** tassa pajānassa bahulīkaraṇena. **Atthitvevassa hotīti** tassa therassa atthītiyeva daḷhataram hoti. Iminā nayena sesavāresupi attho veditabbo.

Dutiyavāre pana sampasādanaṭṭhena **sampasādo**. Sabhāvato vavatthapeti. Catutthavāre **upekkhāti** sukhaṭṭhāne vedanupekkhāva. **Passaddhattā cetaso anābhogo**ti yo so “yadeva tattha sukhan”ti cetaso ābhogo, etenetaṃ oḷārikamakkhāyatīti evaṃ passaddhattā cetaso anābhogo vutto, tassa abhāvāti attho. **Satipārisuddhīti** parisuddhāsatiyeva. **Upekkhāpi** pārisuddhi-**upekkhā**.

95. Sato vuṭṭhahatīti satiyā samannāgato ñāṇena sampajāno hutvā vuṭṭhāti. **Te dhamme samanupassatīti** yasmā nevasaññānāsaññāyatane buddhānamyeva anupadadhammavipassanā hoti, na sāvakanam, tasmā ettha kalāpavipassanam dassento evamāha.

Paññāya (4.0062) **cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti** maggapaññāya cattāri

saccāni disvā cattāro āsavā khīṇā honti. Sāriputtattherassa samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā arahattaṃ pattavāropi atthi, nirodhasamāpattisamāpanna-vāropi. Arahattaṃ pattavāro idha gahito, nirodhaṃ pana ciṇṇavasitāya aparāparaṃ samāpajjissatīti vadanti.

Tatthassa yasmiṃ kāle nirodhasamāpatti sīsaṃ hoti, nirodhassa vāro āgacchati, phalasaṃpatti gūḷhā hoti. Yasmiṃ kāle phalasaṃpatti sīsaṃ hoti, phalasaṃpattiyā vāro āgacchati, nirodhasamāpatti gūḷhā hoti. Jambudīpavāsino therā pana vadanti “sāriputtatthero samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā anāgā-miphalaṃ sacchikatvā nirodhaṃ samāpajji, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ patto” ti. **Te dhammeti** antosamāpattiyaṃ pavatte tisamuṭṭhānikarūpadhamme, heṭṭhā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiyaṃ pavattadhamme vā. Tepi hi imasmiṃ vāre vipassitabbadhammāva, tasmā te vā vipassatīti dassetuṃ idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

97. Vasippatoti ciṇṇavasitaṃ patto. **Pāramippattoti** nipphattiṃ patto. **Orasoti**-ādīsu therō bhagavato ure nibbattasaddaṃ sutvā jātoti **oraso**, mukhena pabhāvitaṃ saddaṃ sutvā jātoti **mukhato jāto**, dhammena pana jātattā nimmitattā **dhammajo dhammanimmito**, dhammadāyassa ādiyanato **dhammadāyādo**, āmisadāyassa anādiyanato **no āmisadāyādoti** veditabbo. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anupadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. Evaṃ me sutanti chabbisodhanasuttaṃ. Tattha **khīṇā jātīti**-ādīsu ekenāpi padena aññā byākatāva hoti, dvīhipi. Idha pana catūhi padehi aññabyākaraṇaṃ āgataṃ. **Diṭṭhe diṭṭhavāditāti**-ādīsu yāya (4.0063) cetanāya diṭṭhe diṭṭhaṃ meti vadati, sā diṭṭhe diṭṭhavāditā nāma. Sesapadesupi eseva nayo. **Ayamanudhammoti** ayaṃ sabhāvo. **Abhinanditabbanti** na kevalaṃ abhinanditabbaṃ, parinibbutassa panassa sabbopi khīṇāsavassa sakkāro kātabbo. **Uttariṃ pañhoti** sace panassa veyyākaraṇena asantuṭṭhā hotha, uttarimpi ayaṃ pañho pucchitabboti dasseti. Ito paresupi tīsu vāresu ayameva nayo.

99. Abalanti dubbalaṃ. **Virāgunanti** vigacchanasabhāvaṃ. **Anassāsikanti** assāsavirahitaṃ. **Upāyūpādānāti** taṇhādiṭṭhīnametaṃ adhivacanaṃ. Taṇhādiṭṭhiyo hi tebhūmakadhamme upentīti **upāyā**, upādiyantīti **upādānā**. **Cetaso adhiṭṭhānābhini- vesānusayātipi** tāsāmyeva nāmaṃ. Cittañhi taṇhādiṭṭhīhi sakkāyadhammesu tiṭṭhāti adhiṭṭhatīti taṇhādiṭṭhiyo **cetaso adhiṭṭhānā**, tāhi taṃ abhinivisatīti **abhini- vesā**, Tāhiyeva taṃ anusetīti **anusayāti** vuccanti. **Khayā virāgāti**-ādīsu khayena virāgenāti attho. Sabbāni cetāni aññamaññavevacanāneva.

100. Pathavīdhātū Ti patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātūti** ābandhanadhātu. **Tejodhātūti**

paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭha-
dhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu. **Na anattato upagacchinti** ahaṃ attāti attako-
ṭṭhāsena na upagamim. **Na ca pathavīdhātunissinti** pathavīdhātunissitā sesadhā-
tuyo ca upādārūpañca arūpakkhandhā ca. Tepi hi nissitavatthurūpānaṃ pathavī-
dhātunissitattā ekena pariyāyena pathavīdhātunissitāva. Tasmā “na ca pathavī-
dhātunissitan”ti vadanto sesarūpārūpadhammepi attato na upagacchinti vadati.
Ākāsadhātunissitapade pana avinibbhogavasena sabbampi bhūtupādārūpaṃ **ākā-
sadhātunissitaṃ** nāma, tathā taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā. Evaṃ
idhāpi rūpārūpaṃ gahitameva hoti. Viññāṇadhātunissitapade pana saḥajātā tayo
khandhā cittasamuṭṭhānarūpañca **viññāṇadhātunissinti** rūpārūpaṃ gahitameva
hoti.

101. Rūpe cakkhuvīññāṇe cakkhuvīññāṇaviññātabbesu dhammesūti ettha yaṃ
atīte cakkhudvārassa āpāthaṃ āgantvā niruddhaṃ, yañca anāgate āpāthaṃ (4.0064
āgantvā nirujjhissati, yampi etarahi āgantvā niruddhaṃ, taṃ sabbaṃ rūpaṃ nāma.
Yaṃ pana atītepi āpāthaṃ anāgantvā niruddhaṃ, anāgatepi anāgantvā nirujjhi-
ssati, etarahipi anāgantvā niruddhaṃ, taṃ cakkhuvīññāṇaviññātabbadhammesu
saṅgahitanti vutte tipīṭakacūḷābhayaṭṭhāro āha- “imasmim ṭhāne dvidhā karoṭṭha,
upari chandovāre kinti karissatha, nayidaṃ labbhatī”ti. Tasmā tisu kālesu āpāthaṃ
āgataṃ vā anāgataṃ vā sabbampi taṃ rūpameva, cakkhuvīññāṇasampayuttā
pana tayo khandhā cakkhuvīññāṇaviññātabbadhammāti veditabbā. Ayañhettha
attho “cakkhuvīññāṇena saddhim viññātabbesu dhammesū”ti. **Chandoti** taṇhā-
chando. **Rāgoti** sveva rajjanavasena rāgo. **Nandīti** sveva abhinandanavasena
nandī. **Taṇhāti** sveva taṇhāyanavasena taṇhā. Sesadvāresupi eseva nayo.

102. Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayāti ettha ahaṅkāro māno, mamaṅkāro taṅhā, sveva mānānusayo. **Āsavānaṃ khayaññāyāti** idaṃ pubbenivāsaṃ dibba-cakkhuñca avatvā kasmā vuttaṃ? Bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchanti, lokuttarameva pucchanti, tasmā pucchitapañhaṃyeva kathento evamāha. Ekavissajjita-suttaṃ nāmetaṃ, chabbisodhanantipissa nāmaṃ. Ettha hi cattāro vohārā pañca khandhā cha dhātuyo cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni attano saviññāṇakakāyo paresaṃ saviññāṇakakāyoti ime cha koṭṭhāsā visuddhā, tasmā “chabbisodhaniya-n”ti vuttaṃ. **Parasamuddavāsithērā** pana attano ca parassa ca viññāṇakakāyaṃ ekameva katvā catūhi āhārehi saddhinti cha koṭṭhāse vadanti.

Ime pana cha koṭṭhāsā “kiṃ te adhigataṃ, kinti te adhigataṃ, kadā te adhigataṃ, kattha te adhigataṃ, katame te kilesā pahīnā, katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhi”ti (pārā. 198) evaṃ vinayaniddesapariyāyena sodhetabbā.

Ettha hi **kiṃ te adhigatanti** adhigamapucchā, jhānavimokkhādīsu sotāpattimaggādīsu vā kiṃ tayā adhigataṃ. **Kinti te adhigatanti** upāyapucchā. Ayañhi etthā-dhippāyo- kiṃ tayā aniccalakkhaṇaṃ dhuraṃ katvā adhigataṃ, dukkhānattalakkhaṇesu aññatarā vā, kiṃ vā samādhivasena abhinivisitvā (4.0065), udāhu vipassanāvasena, tathā kiṃ rūpe abhinivisitvā, udāhu arūpe, kiṃ vā ajjhattaṃ abhinivisitvā, udāhu bahiddhāti. **Kadā te adhigatanti** kālapucchā, pubbaṇhamajjhānhi kādīsu katarasmiṃ kāleti vuttaṃ hoti.

Kattha te adhigatanti okāsapucchā, kismiṃ okāse, kiṃ rattiṭṭhāne divāṭṭhāne rukkhamūle maṇḍape katarasmiṃ vā vihāreti vuttaṃ hoti. **Katame te kilesā pahīnāti** pahīnakilese pucchati, kataramaggavajjhā tava kilesā pahīnāti vuttaṃ hoti.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti paṭiladdhadhammapucchā, paṭhamamaggādīsu katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti vuttaṃ hoti.

Tasmā idāni cepi koci bhikkhu uttarimanussadhammādhigamaṃ byākareyya, na so ettāvatāva sakkātabbo. Imesu pana chasu ṭhānesu sodhanatthaṃ vattabbo “kiṃ te adhigataṃ, kiṃ jhānaṃ udāhu vimokkhādīsu aññatarān”ti? Yo hi yena adhigato dhammo, so tassa pākaṭo hoti. Sace “idaṃ nāma me adhigatan”ti vadati, tato “kinti te adhigatan”ti pucchitabbo. Aniccalakkhaṇādīsu kiṃ dhuraṃ katvā, aṭṭhatimsāya vā āramaṇesu rūpārūpa-ajjhattabahiddhādibhedesu vā dhammesu kena mukhena abhinivisitvāti? Yo hi yassābhiniveso, so tassa pākaṭo hoti.

Sace pana “ayaṃ nāma me abhiniveso, evaṃ mayā adhigatan”ti vadati, tato “kadā te adhigatan”ti pucchitabbo, “kiṃ pubbaṇhe, udāhu majjhānhi kādīsu aññatarasmiṃ kāle”ti? Sabbesañhi attanā adhigatakālo pākaṭo hoti. Sace “amukasmiṃ nāma me kāle adhigatan”ti vadati, tato “kattha te adhigatan”ti pucchitabbo, “kiṃ divāṭṭhāne, udāhu rattiṭṭhānādīsu aññatarasmiṃ okāse”ti? Sabbesañhi attanā adhigatokāso pākaṭo hoti. Sace “amukasmiṃ nāma me okāse adhigatan”ti vadati, tato “katame te kilesā pahīnā”ti pucchitabbo, “kiṃ paṭhamamaggavajjhā, udāhu dutiyādimaggavajjhā”ti? Sabbesañhi attanā adhigatamaggena pahīnakilesā pākaṭā honti.

Sace (4.0066) “ime nāma me kilesā pahīnā”ti vadati, tato “katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhi”ti pucchitabbo, “kiṃ sotāpattimaggassa, udāhu sakadāgāmi-

maggādīsu aññatarassā”ti? Sabbesañhi attanā adhigatadhammo pākaṭo hoti. Sace “imesaṃ nāmāhaṃ dhammānaṃ lābhī”ti vadati, ettāvatāpissa vacanaṃ na saddhātabbaṃ. Bahussutā hi uggahaparipucchākusalā bhikkhū imāni cha ṭhānāni sodhetuṃ sakkonti. Imassa bhikkhuno āgamanapaṭipadā sodhetabbā, yadi āgamanapaṭipadā na sujjhati, “imāya paṭipadāya lokuttaradhammā nāma na labbhanti”ti apanetabbo.

Yadi panassa āgamanapaṭipadā sujjhati, “dīgharattaṃ tīsu sikkhāsu appamatto jāgariyamanuyutto catūsu paccayesu alaggo ākāse pāṇisamena cetasā vihara-tī”ti paññāyati, tassa bhikkhuno byākaraṇaṃ paṭipadāya saddhiṃ saṃsandati sameti. “Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saddhiṃ saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena bhagavatā sāvakaṇaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati sameti nibbānañca paṭipadā cā”ti (dī. ni. 2.296) vuttasadiṣaṃ hoti.

Apica kho ettakenāpi sakkāro na kātabbo. Kasmā? Ekaccassa hi puthujjana-ssāpi sato khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti. Tasmā so bhikkhu tehi tehi upāyehi uttāsetabbo. Khīṇāsavassa nāma asaniyāpi matthake patamānāya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā na hoti, puthujjanassa appamattakenāpi hoti.

Tatrimāni vatthūni- dīghabhāṇaka-abhayatthero kira ekaṃ piṇḍapātikaṃ pariggahetuṃ asakkonto daharassa saññaṃ adāsi. So taṃ nhāyamānaṃ kalyāṇīna-dīmukhadvāre nimujjitvā pāde aggahesi. Piṇḍapātiko kumbhiloti saññāya mahāsa-ddamakāsi, tadā naṃ puthujjanoti sañjāniṃsu. Candamukhatissarājākāle pana mahāvihāre saṅghatthero khīṇāsavo dubbalacakkhuko vihāreyeva acchi. Rājātheraṃ pariggaṇhissāmīti bhikkhūsu bhikkhācāraṃ gatesu appasaddo upasaṅka-mitvā sappo viya pāde aggahesi. Thero silāthambho viya niccalo hutvā ko etthāti āha (4.0067)? Ahaṃ, bhante, tissoti. Sugandhaṃ vāyasi no tissāti? Evaṃ khīṇāsa-vassa bhayaṃ nāma natthīti.

Ekacco pana puthujjanopi atisūro hoti nibbhayo. So rañjanīyena ārammaṇena pariggaṇhitabbo. Vasabharājāpi hi ekaṃ therāṃ pariggaṇhamāno ghare nisīdā-petvā tassa santike badarasāḷavaṃ maddamāno nisīdi. Mahātherassa kheḷo cali, tato therassa puthujjanabhāvo āvibhūto. Khīṇāsavassa hi rasataṇhā nāma suppa-hīnā, dibbesupi rasesu nikanti nāma na hoti. Tasmā imehi upāyehi pariggahetvā sacassa bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā rasataṇhā vā uppajjati, na tvaṃ arahāti apanetabbo. Sace pana abhīrū acchambhī anutrāsī hutvā siho viya nisīdati, dibbārammaṇepi nikantiṃ na janeti. Ayaṃ bhikkhu sampannaveyyākaraṇo samantā rājarājamahāmatthādihi pesitaṃ sakkāraṃ arahatīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chabbisodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. Evaṃ me sutanti sappurisdhammasuttaṃ. Tattha **sappurisdhammanti** sappurisaṇaṃ dhammaṃ. **Asappurisdhammanti** pāpapurisaṇaṃ dhammaṃ. Evaṃ mātikaṃ ṭhapetvāpi puna yathā nāma maggakusalo puriso vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇhāti. Paṭhamaṃ muñcitabbaṃ katheti, evaṃ pahātabbaṃ dhammaṃ paṭhamaṃ desento **katamo ca, bhikkhave, asappurisdhammoti-ādi-**māha. Tattha **uccākulā**Ti khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā. Etadeva hi kula-dvayaṃ “uccākulan”ti vuccati. **So tattha pujjoti** so bhikkhu tesu bhikkhūsu pūjā-**raho. Antaraṃ karitvāti** abbhantaraṃ katvā.

Mahākulāti khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā vessakulā vā. Idameva hi kula-ttayaṃ “mahākulan”ti vuccati. **Mahābhogakulāti** mahantehi (4.0068) bhogehi samannāgatā kulā. **Uḷārabhogakulāti** uḷārehi paṇitehi bhogehi sampannakulā. Imasmiṃ padadvaye cattāripi kulāni labbhanti. Yattha katthaci kule jāto hi puñña-balehi mahābhogopi uḷārabhogopi hotiyeva.

106. Yasassīti parivārasampanno. **Appaññātāti** rattiṃ khittasarā viya saṅghama-jjhādīsu na paññāyanti. **Appesakkhāti** appaparivārā.

107. Āraññikoti samādinna-āraññikadhutaṅgo. Sesadhutaṅgesupi eseva nayo. Imasmiñca sutte pāliyaṃ naveva dhutaṅgāni āgatāni, vitthārena panetāni terasa honti. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ sabbākārena **visuddhimagge** dhutaṅga-niddese vuttameva.

108. Atammayatāti tammayatā vuccati taṇhā, nittaṇhāti attho. **Atammayata-**ññeva **antaraṃ karitvāti** nittaṇhataṃyeva kāraṇaṃ katvā abbhantaraṃ vā katvā, citte uppādetvāti attho.

Nirodhavāre yasmā anāgāmikhīṇāsavāva taṃ samāpattiṃ samāpajjanti, puthu-jjanassa sā natthi, tasmā asappurisaṇāro parihīno. **Na kañci maññatīti** kañci puggalaṃ tīhi maññanāhi na maññati. **Na kuhiñci maññatīti** kismiñci okāse na maññati. **Na kenaci maññatīti** kenaci vatthunāpi taṃ puggalaṃ na maññati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sappurisdhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. Evaṃ me sutanti sevitabbāsevitabbasuttaṃ. Tattha **tañca aññamaññaṃ kāyasamācāranti** aññaṃ sevitabbaṃ kāyasamācāraṃ, aññaṃ asevitabbaṃ vadāmi, sevitabbameva kenaci pariyāyena asevitabbanti, asevitabbaṃ vā sevitab-banti ca na vadāmi attho. Vacīsamācārādīsu eseva nayo. Iti (4.0069) bhagavā sattahi padehi mātikaṃ ṭhapetvā vitthārato avibhajitvāva desanaṃ niṭṭhāpesi.

Kasmā? Sāriputtattherassa okāsakaraṇatthaṃ.

113. Manosamācāre micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo diṭṭhipaṭilābhavasena viṣuṃ aṅgaṃ hutvā ṭhitāti na gahitā.

114. Cittuppāde akammaṃ pathappattā abhijjhādayo veditabbā.

115. Saññāpaṭilābhavāre **abhijjhāsaḥagatāya saññāyā**ti-ādīni kāmasaññādayaṃ dassanattā vuttāni.

117. Sabyābajjhanti sadukkhaṃ. **Apariniṭṭhitabhāvāyā**ti bhavānaṃ apariniṭṭhitabhāvāya. Ettha ca sabyābajjhatabhāvā nāma cattāro honti. Puthujjanopi hi yo tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ na sakkoti, tassa paṭisandhito paṭṭhāya akusalā dhammā vaḍḍhanti, kusalā dhammā ca parihāyanti, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti nāma. Tathā sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. Puthujjanādayo tāva hontu, anāgāmī kathaṃ sabyābajjhaṃ attabhāvaṃ abhinibbatteti, kathaṃcassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti. Anāgāmīpi hi suddhāvāse nibbatto uyyānavimānakappaṃ oloketvā “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti udānaṃ udāneti, anāgāmino bhavalobho bhavataṇhā appahīnāva honti, tassa appahīnataṇhatāya akusalā vaḍḍhanti nāma, kusalā parihāyanti nāma, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti, apariniṭṭhitabhavoyeva hotīti veditabbo.

Abyābajjhanti adukkhaṃ. Ayampi catunnaṃ janānaṃ vasena veditabbo. Yo hi puthujjanopi tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ sakkoti, puna paṭisandhiṃ na gaṇhāti, tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya akusalā parihāyanti, kusalāyeva vaḍḍhanti, adukkameva attabhāvaṃ nibbatteti, pariniṭṭhitabhavoyeva nāma hoti. Tathā sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. Sotāpannādayo tāva hontu, puthujjano kathaṃ abyābajjha-attabhāvaṃ nibbatteti, kathaṃcassa akusalaparihāni-ādīni hontīti. Puthujjanopi pacchimabhaviko

tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ samattho hoti. Tassa (4.0070) aṅgulimā-
lassa viya ekenūnapāṇasahassaṃ ghātentassāpi attabhāvo abyābajjhoyeva
nāma, bhavaṃ pariniṭṭhāpetiyeva nāma. Akusalameva hāyati, vipassanameva
gabbhaṃ gaṇhāpeti nāma.

119. Cakkhuvīññeyyanti-ādīsu yasmā ekaccassa tasmimyeva rūpe rāgādayo
uppajjanti, abhinandati assādeti, abhinandanto assādentō anayabyasanaṃ pāpu-
ṇāti, ekaccassa nuppajjanti, nibbindati virajjati, nibbindanto virajjanto nibbutiṃ
pāpuṇāti, tasmā “tañca aññamaññan”ti na vuttaṃ. Esa nayo sabbattha.

Evaṃ vitthārena atthaṃ ājāneyyanti ettha ke bhagavato imassa bhāsitassa
atthaṃ ājānanti, ke na ājānantīti? Ye tāva imassa suttassa pāḷiñca aṭṭhakathañca
uggaṇhitvā takkarā na honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjanti, te na
ājānanti nāma. Ye pana takkarā honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ paṭipa-
jjanti, te ājānanti nāma. Evaṃ santepi sapaṭisandhikānaṃ tāva dīgharattaṃ hitāya
sukhāya hotu, appaṭisandhikānaṃ kathaṃ hotīti. Appaṭisandhikā anupādānā viya
jātavedā parinibbāyanti, kappasatasahassānampi accayena tesam puna dukkhaṃ
nāma natthi. Iti ekaṃsena tesamyeva dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sesam
sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. Evaṃ me sutanti bahudhātukasuttaṃ. Tattha **bhayānīti-ādīsu bhayanti** cittu-
trāso. **Upaddavoti** anekaggatākāro. **Upasaggo** Ti upasaṭṭhākāro tattha tattha lagga-
nākāro. Tesam evaṃ nānattaṃ veditabbaṃ- pabbatādivisamanissitā corā janapa-
davāsīnaṃ pesenti “mayaṃ asukadivase nāma tumhākaṃ gāmaṃ paharissāmā”-
ti. Taṃ pavattiṃ sutakālato (4.0071) paṭṭhāya bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ayaṃ
cittutrāso nāma. “Idha no corā kupitā anatthampi āvaheyyun”ti hatthasāraṃ
gahetvā dvipadacatuppadehi saddhiṃ araññaṃ pavisitvā tattha tattha bhūmiyaṃ
nipajjanti, ḍaṃsamakasādīhi khajjamānā gumbantarāni pavisanti, khāṇukaṇṭake
maddanti. Tesam evaṃ vicarantānaṃ vikkhittabhāvo anekaggatākāro nāma. Tato
coresu yathāvutte divase anāgacchantesu “tucchakasāsanaṃ taṃ bhavissati,
gāmaṃ pavisissāmā”ti sapaṭikkhārā gāmaṃ pavisanti, atha tesam pavitṭha-
bhāvaṃ ṇatvā gāmaṃ parivāretvā dvāre aggim datvā manusse ghātetvā corā
sabbam vibhavaṃ vilumpetvā gacchanti. Tesu ghātitāvasesā aggim nibbāpetvā
koṭṭhacchāyabhitticchāyādīsu tattha tattha laggitvā nisīdanti naṭṭhaṃ anusoca-
mānā. Ayaṃ upasaṭṭhākāro lagganākāro nāma.

Naḷāgārāti naḷehi paricchannā agārā, sesasambhārā panettha rukkhamayā

honti. Tiṇāgārepi eseva nayo. **Bālato uppajantīti** bālameva nissāya uppajanti. Bālo hi apaṇḍitapuriso rajjaṃ vā uparajjaṃ vā aññaṃ vā pana mahantaṃ ṭhānaṃ patthento katipaye attanā sadise vidhavāputte mahādhutte gahetvā “etha ahaṃ tumhe issare karissāmī”ti pabbatagahanādīni nissāya antante gāme paharanto dāmarikabhāvaṃ jānāpetvā anupubbena nigamepi janapadepi paharati, manussā gehāni chaḍḍetvā khemantaṭṭhānaṃ patthayamānā pakkamanti, te nissāya vasantā bhikkhūpi bhikkhuniyopi attano attano vasanaṭṭhānāni pahāya pakkamanti. Gatagataṭṭhāne bhikkhāpi senāsanampi dullabhaṃ hoti. Evaṃ catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hoti. Pabbajitesupi dve bālā bhikkhū aññamaññaṃ vivādaṃ paṭṭhapetvā codanaṃ ārabhanti. Iti kosambivāsikānaṃ viya mahākalaho uppajati, catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hotīti evaṃ yāni kānici bhayāni uppajanti, sabbāni tāni bālato uppajantīti veditabbāni.

Etadavocāti bhagavatā dhammadesanā matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitā. Yaṃnūnāhaṃ dasabalaṃ pucchitvā sabbaññutaññāṇenevassa desanāya pāripūriṃ kareyyanti (4.0072) cintetvā etaṃ “kittāvatā nu kho, bhante”ti-ādivacanaṃ avoca.

125. Aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggaho, aḍḍhaṭṭhama-kadhātuyo arūpapariggahoti rūpārūpapariggahova kathito. Sabbāpi khandhava-sena pañcakkhandhā honti. Pañcapi khandhā dukkhasaccaṃ, tesam samuṭṭhā-pikā taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajā-nanā paṭipadā maggasaccaṃ. Iti catusaccakammaṭṭhānaṃ ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetā dhātuyo **visuddhimagge** kathitāva. **Jānāti passatīti** saha vipassanāya maggo vutto.

Pathaviḍhātu-ādayo saviññāṇakakāyaṃ suññato nissattato dassetuṃ vuttā. Tāpi purimāhi aṭṭhārasahi dhātūhi pūretabbā. Pūrentena viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā. Viññāṇadhātu hesā cakkhuvīññāṇādivasena chabbidhā hoti. Tattha cakkhuvīññāṇadhātuyā pariggahitāya tassā vatthu cakkhudhātu, ārammaṇaṃ rūpadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Esa nayo sabbattha. Manoviññāṇadhātuyā pana pariggahitāya tassā purimapacchimavasena manodhātu, āramma-ṇavasena dhammadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Sukhadhātūti-ādīsu sukhañca taṃ nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti sukha-dhātu. Esa nayo sabbattha. Ettha ca purimā catasso dhātuyo sappapakkhava-sena gahitā, pacchimā dve sarikkhakavasena. Avibhūtabhāvena hi upekkhādhātu avijjādhātuyā sarikkhā. Ettha ca sukhadukkhadhātūsu pariggahitāsu kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti, sesāsu pariggahitāsu manoviññāṇadhātu pariggahitāva hoti. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena upekkhā-dhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti (4.0073) purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Kāmadhātu-ādīnaṃ dvedhāvitakke (ma. ni. 1.206) kāmavitakkādīsu vuttanaye-
neva attho veditabbo. Abhidhammepi “tattha katamā kāmadhātu, kāmapaṭisaṃ-
yutto takko vitakko”ti-ādīnā (vibha. 182) nayeneva etāsaṃ vitthāro āgatoyeva.
Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto
nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapari-
ggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamaṇaṃ matthakaṃ
pāpetvā kathitaṃ hoti.

Kāmadhātu-ādīsu pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātu nāma, pañca rūpā-
vacarakkhandhā rūpadhātu nāma, cattāro arūpāvacarakkhandhā arūpadhātu
nāma. Abhidhamme pana “tattha katamā kāmadhātu, heṭṭhato avīcinirayaṃ pari-
yantaṃ karitvā”ti-ādīnā (vibha. 182) nayena etāsaṃ vitthāro āgatoyeva. Imāpi
tisso dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīha-
ritvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapari-
ggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamaṇaṃ matthakaṃ pāpetvā
kathitaṃ hoti.

Saṅkhatāti paccayehi samāgantvā katā, pañcannaṃ khandhānametaṃ adhiva-
canaṃ. Na saṅkhatā **asaṅkhatā**. Nibbānassetāṃ adhivacanaṃ. Imāpi dve
dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena saṅkhatadhātuto nīharitvā
pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapari-
ggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamaṇaṃ matthakaṃ pāpetvā
kathitaṃ hoti.

126. Ajjhattikabāhirānīti ajjhattikāni ca bāhirāni ca. Ettha hi cakkhu-ādīni ajjhatti-
kāni cha, rūpādīni bāhirāni cha. Idhāpi **jānāti passatīti** saha vipassanāya maggo
kathito.

Imasmim sati idanti-ādi mahātaṇhāsāṅkhaye vitthāritameva.

127. Aṭṭhānanti (4.0074) hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo.
Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇaṅhi tadāyattavuttitāya attano
phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampa-**
nnoti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kaṅci saṅkhāranti** catu-
bhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kaṅci ekasaṅkhārampi. **Niccato upagacche-**
yyāti niccoti gaṇheyya. **Netam ṭhānaṃ vijjatīti** etaṃ kāraṇaṃ natthi na upala-
bbhati. **Yaṃ puthujjanoti** yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatīti** etaṃ
kāraṇaṃ atthi. Sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kaṅci
saṅkhāraṃ niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhārā pana tejussa-
dattā divasaṃ santatto ayogūlo viya makkhikānaṃ diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusa-
lānaṃ āramaṇaṃ na honti. Iminā nayena **kaṅci saṅkhāraṃ sukhatoti-ādīsipi**
attho veditabbo.

Sukhato upagaccheyyāti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti (ma. ni.
3.21, 22) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippa-
yuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhibhūto pariḷāhavūpasamatthaṃ matta-
hatthim parittāsito viya, cakkhabrāhmaṇo viya ca gūthaṃ kaṅci saṅkhāraṃ
sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaṇṇattisaṅgahatthaṃ saṅkhāranti avatvā

kañci dhammanti vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakaassa catubhūmakavasena veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseneva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yañhi puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. Puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto taṃ gāhaṃ viniveṭheti.

128. Mātaranti-ādīsu janikāva mātā, janako pitā, manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi hi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ (4.0075) attano ariyabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavālagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī”ti, neva so taṃ jīvitā voropeyya. Athāpi naṃ evaṃ vadeyya “sace imaṃ na ghāteṣṣasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti. Sīsamevassa chindeyya, na ca so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattaṃ ariyasāvakaassa ca baladīpanatthametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo- sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnipi ānantariyāni karissati. Mahābalo ca ariyasāvako, yo etāni kammāni na karoṭīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasārīre khuddakamakakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāya ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya. Vuttañhettaṃ “pañcahupāli ākārehi saṅgho bhijjati. Kammena udde-sena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti (pari. 458).

Tattha **kammenāti** apalokaṇādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Udde-senāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena udde-sena. **Voharantoti** katha-yanto, tāhi tāhi uppattīhi adhammaṃ dhammoti-ādīni aṭṭhārasa bhedakaravattthūni dīpento. **Anussāvanenāti** nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusā-sanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kiṃ ahaṃ apāyato na bhāyāmīti-ādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenāti** evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā

anivattidhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salākan”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tatha rucijana-natthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ (4.0076) kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyyāti nettaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ettāvatā mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako, tesam āvibhāvattaṃ-

Kammato dvārato ceva, kappatṭhitiyato tathā;
pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **kammato** tāva- ettha hi manussabhūtasessa manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti, tassa vipākaṃ paṭibāhissāmīti sakalacakkavāḷaṃ mahācetiyaṃ paṇehi kañcana-thūpehi pūretvāpi sakalacakkavāḷaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṅghassa mahā-dānaṃ datvāpi buddhassa bhagavato saṅghāṭikaṇṇaṃ amuñcanto vicarivāpi kāyassa bhedaṃ nirayameva upapajjati. Yo pana sayamaṃ manussabhūto tiracchāna-bhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayamaṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tira-cchānoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, bhāriyaṃ pana hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Tattha eḷakacattukkaṃ saṅgāmacattukkaṃ coracattukkañca kathetabbaṃ. Eḷakaṃ māremīti abhisandhināpi hi eḷakatṭhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpitā-abhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpitā-a-bhisandhinā mātāpitāro mārento phusateva. Eseva nayo itarasmimpi cattukka-dvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni cattukkāni veditabbāni.

Manussa-arahantameva māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva. Manussa-arahantassa ca puthu-jjanakāleyeva sathappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghāto hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnaṃ dānaṃ ara-hattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasessa dinnaṃ hoti. Sesa-ariyaṃ puggale (4.0077) mārentassa ānantariyaṃ natthi. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva.

Lohituppāde tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedaṃ katvā lohitaṃ paggharaṇaṃ nāma natthi. Sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃyeva ṭhāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paviddhasilato bhijjivā gatā sakalikāpi tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṭo viya pādo antolohitoyeva ahoṣi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana tathāgatassa ruciyā sathakena cammaṃ chindivā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharivā phāsumakāsi, tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute tathāgate cetiyaṃ bhindanti, bodhiṃ chindanti dhātumhi upakkamanti, tesam kiṃ hoti? Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisamaṃ.

Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhamānaṃ bodhisākhāṃ chindituṃ vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pāṭenti, chindituṃ vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyato hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiyaṃ bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlāpi chinditvā harituṃ vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhi-gharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇatthaṃ chindituṃ na labhati, bodhi-atthañhi gehaṃ, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhāṃ chindituṃ vaṭṭati. Bodhi-jaggaṇatthaṃ ojharaṇasākhāṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chindituṃ vaṭṭatiyeva, bhagavato sarīrapaṭijaggane viya puñṇāpi hoti.

Saṅghabhede sīmaṭṭhakasaṅghe asannipatite viṣuṃ pariṣaṃ gahetvā katavo-hārānussāvāna-salākaggāhassa kammaṃ vā karontassa, uddesaṃ vā uddisa-ntassa bhedo ca hoti ānantariyakammañca. Samaggasaññāya pana vaṭṭatīti kammaṃ karontassa bhedova hoti, na ānantariyakammaṃ, tathā navato ūnapari-sāyaṃ. Sabbantimena paricchena navannaṃ janānaṃ yo saṅghaṃ bhindati (4.00 tassa ānantariyakammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ adhammavādīnaṃ mahāsāvajja-kammaṃ. Dhammavādīno pana anavajjā.

Tattha navannameva saṅghabhede idaṃ suttaṃ- “ekato upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākaṃ gāheti ‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsanaṃ, idaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā’ti, evaṃ kho, upāli, saṅgha-rāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannaṃ vā, upāli, atirekanavannaṃ vā saṅgha-rāji ceva hoti saṅghabhedo cā”ti (cūḷava. 351). Etesu pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammaṃ, sesāni kāyakammānīti. Evaṃ kammato viññātabbo vinicchayo.

Dvāratoti sabbāneva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Puri-māni panettha cattāri āṇattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti, saṅghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti. Evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyatoti saṅghabhedoyeva cettha kappaṭṭhitiyo. Saṅghahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedaṃ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi sveva kappo vinassissatīti ajja saṅghabhedaṃ karoti, sveva muccati, ekadivasa-meva niraye paccati. Evaṃ karaṇaṃ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānanta-riyāneva honti, na kappaṭṭhitiyānīti evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vini-cchayo.

Pākatoti yena ca pañcāpe’tāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedoyeva paṭisandhivasena vipaccati, sesāni “ahosikammaṃ, nāhosi kammavipāko”ti eva-mādīsu saṅkhyāṃ gacchanti. Saṅghassa bhedaḥ bhāve lohituppādo, tadabhāve ara-hantaghāto, tadabhāve ca sace pitā sīlavā hoti, mātā dussīlā, no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātāpitughāto, dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena vipaccati (4.0079). Mātā hi dukkarakārīnī bahūpakārā ca puttānanti evamettha pākatopi viññātabbo vini-cchayo.

Sādhāraṇādīhīti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāra-

ṇāni. Saṅghabhedo pana “na kho, upāli bhikkhunī, saṅghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṅghaṃ bhindati, bhikkhu kho, upāli, pakatatto samānasaṃvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṅghaṃ bhindati”ti (cūḷava. 351) vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa, tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepi te dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādharmaṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ satthāranti “ayaṃ me satthā satthukiccaṃ kātuṃ asamatto”ti bhavanta-repi aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjati attho.

129. Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā. **Tiṇi hi khettāni** jātikhettaṃ āṇākhettaṃ visayakhettaṃ. Tattha **jātikhettaṃ** nāma dasasahassī lokadhātu. Sā hi tathāgatassa mātukucchi-okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkappavattane āyusaṅkhārossajjane parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pana **āṇākhettaṃ** nāma. Āṭānāṭiyamoraparittadhajaggapari-ttaratanaparittādīnañhi ettha āṇā vattati. **Visayakhettaṃ** pana parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi “yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ”ti (paṭi. ma. 3. 5) vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tisu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññaṃmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi. **Tiṇi piṭakāni** vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakaṃ, **tisso saṅgītiyo** mahākassapattherassa saṅgīti, yasattherassa saṅgīti, moggaliputtatissattherassa saṅgīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane imaṃ (4.0080) cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā. Ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha hi bodhipallaṅke bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmīti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇena dasasahassacakkavāḷakampaneneva khettapariggaho kato, aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Parinibbānakālato paṭṭhāya yāva sāsapamattā dhātu tiṭṭhati, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Dhātuparinibbāne pana jāte aññassa buddhassa uppatti na nivāritā.

Tiṇi hi antaradhānāni nāma pariyatti-antaradhānaṃ, paṭivedha-antaradhānaṃ, paṭipatti-antaradhānanti. Tattha **pariyattīti** tiṇi piṭakāni. **Paṭivedhoti** saccapaṭivedho. **Paṭipattīti** paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhadharā bhikkhū bahū honti, eso bhikkhu puthujjanoti aṅgulim pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāre puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrikāpi kadāci bahū honti kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi, sāsanaṭṭhitiyā pana **pariyatti pamāṇaṃ**.

Paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ bodhisatto āḷārassa santike pañcābhīññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatana-

samāpattiyā parikammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato udakassa santikaṃ gantvā adhigataṃ visesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantameva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ʘhitāya sāsanaṃ ʘhitaṃ hoti.

Yadā (4.0081) pana sā antaradhāyati, tadā paṭhamaṃ **abhidhammapiṭakaṃ** nassati. Tattha paṭṭhānaṃ sabbapaṭhamaṃ antaradhāyati, anukkamena pacchā dhammasaṅgaho, tasmim̄ antarahite itaresu dvīsu piṭakesu ʘhitesu sāsanaṃ ʘhitameva hoti. Tattha suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamaṃ aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati, tadanantaraṃ saṃyuttanikāyo cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva oghataraṇā antaradhāyati, tadanantaraṃ majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati, tadanantaraṃ dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānaṃ pucchā addhānaṃ gacchati, sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti sabhiyapucchā (su. ni. sabhiyasuttaṃ) viya āḷavakapucchā (su. ni. āḷavakasuttaṃ; saṃ. ni. 1.246) viya ca. Etā kira kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhiṃsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi vinayapiṭake ʘhite sāsanaṃ tiṭṭhati, parivāra-khandhakesu antarahitesu ubhatovibhaṅge ʘhite ʘhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ʘhitāyapi ʘhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya pātīmokkhapa-bbajja-upasampadāsu ʘhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgamaddhānaṃ gacchati, seta-vatthasamaṇavaṃso pana kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa silabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa buddhassa uppatti na

vāritāti.

Tiṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti. Tattha kilesaparinibbānaṃ bodhipallaṅke ahosi, khandhaparinibbānaṃ kusinārāyaṃ, dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsanassa kira osakkana-kāle imasmiṃ tambapaṇḍīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyaṃ nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu antarā na nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti.

Tato (4.0082) dasasahassacakkavāḷe devatā yo sannipatitvā “ajja satthā parinibbāyati, ajja sāsaṇaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhākaṃ”ti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruṇṇaṃ karissanti. Ṭhapetvā anāgā-mikhīṇāsava avasesā sakabhāvena saṅghātum na sakkhissanti. Dhātūsu tejo-dhātu uṭṭahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsaṇaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na anantaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyunti netam ṭhānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti. Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha- “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.171-174).

Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyum, na acchariyā bhaveyyum. Ekasmiṃhi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ buddhāpi bhaveyyum. Tasmā na uppajjanti.

Desanāya ca visesābhāvato. Yaṃhi satipaṭṭhānādibhedam dhammaṃ eko deseti, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato na acchariyō siyā, ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti.

Vivādābhāvato ca. Bahūsu ca buddhesu uppajjantesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ buddho pāsādiko, amhākaṃ buddho madhurassaro lābhī puṇṇavā”ti vivadeyyum, tasmāpi evaṃ na uppajjanti. Apicetaṃ kāraṇaṃ milindaraññā puṭṭhena nāgasenattherena vitthāritameva. Vuttaṃhi (mi. pa. 5.1.1)-

“Tattha, bhante nāgasena, bhāsitampeṭaṃ bhagavatā ‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā (4.0083) apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyum, netam ṭhānaṃ vijjati’ti. Desentā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpentī, anusāsamānā ca appamādapatiṭṭhiyaṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekā anusitṭhi, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekenapi tāva buddhuppā-

dena ayaṃ loko obhāsajāto. Yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnam pabhāya ayaṃ loko bhiiyosomattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadamānā ca dve tathāgatā sukham ovadeyyuṃ, anusāsamānā ca sukham anusāseyyuṃ, tattha me kāraṇam brūhi, yathāham nissamsayo bhaveyyanti.

Ayaṃ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇam dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyam dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya. Ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvam abhirūheyya. Apinu sā mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyāti? Na hi, bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhamseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osideyya udaketi. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇam dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyam dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya ...pe... na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadattham bhojanam bhuñjeyya chādentam yāvakaṅṭhamabhipūrayitvā, so dhāto piṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anona-mitandaṅḍajāto punadeva tattakam bhojanam (4.0084) bhuñjeyya, apinu kho, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyāti? Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyāti. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī ...pe... na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calatīti? Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanaparipūritā bhaveyyuṃ yāva mukhasamā. Ekasmā sakaṭato ratanam gahetvā ekasmiṃ sakaṭe ākireyyuṃ, apinu kho taṃ, mahārāja, sakaṭam dvinnampi sakaṭānam ratanam dhāreyyāti? Na hi, bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kiṃ nu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭam bhijjatīti? Āma, bhanteti. Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calatīti.

Apica mahārāja imaṃ kāraṇam buddhabalaparidīpanāya osāritam, aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇam suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesam parisāya vivādo uppajjeyya- “tumhākaṃ buddho amhākaṃ buddho”ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā, mahārāja, dvinnam balavāmaccānam parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco’ti ubhatopakkhajātā honti, evameva kho, mahārāja, yadi, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesam parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ buddho amhākaṃ buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Idaṃ tāva, mahārāja, ekaṃ kāraṇam, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇam suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā eka-

kkhaṇe uppajjeyyumuṃ, aggo buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavēyya. Jeṭṭho buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavēyya. Seṭṭho buddhoti, viṣiṭṭho buddhoti, uttamo buddhoti, pavaro buddhoti, asamo buddhoti, asamasamo buddhoti, appaṭi-samo buddhoti, appaṭibhāgo buddhoti, appaṭipuggalo buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavēyya. Idampi kho tvaṃ, mahārāja (4.0085), kāraṇaṃ atthato sampa-ṭiccha, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Apica kho mahārāja buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ ekoyeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya sabbaññubuddhagu-ṇānaṃ. Aññampi mahārāja yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva. Brahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti. Tasmā, mahārāja, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ekoyeva lokasmiṃ uppajjatīti. Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāra-ṇehī”ti.

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāḷe. Heṭṭhā imināva padena dasacakkavā-ḷasahassāni gahitāni tānipi, ekacakkavāḷeneva paricchindituṃ vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti, uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu nuppajjantīti vāritameva hoti.

Apubbaṃ acarimanti ettha cakkaratanapātubhāvato pubbe pubbaṃ, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaratanassa antaradhānaṃ hoti, cakkavattino kālaṃkiriyato vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānañca pana taṃ kālaṃkiriyato vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati, tato paraṃ cakkava-
ttino pātubhāvo avārito.

Kasmā pana ekacakkavāḷe dve cakkavattino nuppajjantīti. Vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu “amhākaṃ rājā mahanto amhākaṃ rājā mahanto”ti vivādo uppajjeyya. Ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca anacchariyā bhavēyyumuṃ (4.0086). Yo cāyaṃ cakkaratanassa dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu issariyā-nuppadānasamattho mahānubhāvo, so parihāyetha. Iti vivādupacchedato accha-
riyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāḷe dve uppajjanti.

130. Yaṃ itthī assa arahaṃ sammāsambuddhoti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññu-
guṇe nibbattetvā lokuttāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā
na sampajjati.

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu sathāradassanaṃ;

pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;

aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti. (bu. vaṃ. 2.59)-

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetuṃ asamatthāya
itthiyā kuto buddhabhāvoti “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī assa arahaṃ
sammāsambuddho”ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro ca puññussayo sabbākārapari-
pūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova arahaṃ hoti sammāsambuddho.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattī-ādīsipi yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhatā-dīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanābhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā “aṭṭhāna-metaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī”ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgañca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni.

Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ, evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke natthi? Tasmā “yaṃ puriso brahmattaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjati”tipi na vattabbaṃ siyāti. No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippettaṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ saḥabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ, puriso pana tattha na uppajjati na vattabbo. Samānēpi cettha ubhayaliṅgābhāve purisasaṅṭhānāva brahmāno, na itthisaṅṭhānā, tasmā suvuttamevettaṃ.

131. Kāyaduccaritassāti-ādīsu (4.0087) yathā nimbabījakosātakībījādīni madhura-phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva vipākaṃ nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi cettaṃ-

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādīsaṃ harate phalaṃ;

kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakan”ti. (saṃ. ni. 1.256);

Tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyaduccaritassā”ti-ādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgīti-ādīsu samaṅgīti pañcavidhā samaṅgītā āyūhanasamaṅgītā cetanāsamaṅgītā kammāsamaṅgītā vipākasamaṅgītā, upaṭṭhānasamaṅgītāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **āyūhanasamaṅgītāti** vuccati. Tathā **cetanāsamaṅgītā**. Yāva pana arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya “kammāsamaṅgino”ti vuccanti, esā **kammāsamaṅgītā**. **Vipākasamaṅgītā** vipākakkhaṇeyeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva nesam̐ tato tato cavitvā niraye tāva uppa-jjamānānaṃ aggijālalohakumbhi-ādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyya-kattaṃ āpajjamānānaṃ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkavimā-nādīhi upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ uppattinimittaṃ upaṭṭhāti, iti nesam̐ iminā uppattinimitta-upaṭṭhānena aparimuttatā **upaṭṭhānasamaṅgītā** nāma. Sā calati sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhitepi nirayo upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayoni upaṭṭhāti, tiracchānayoniyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhātiyeva.

Tatridaṃ vatthu- soṇagiripāde kira acelavihāre soṇatthero nāma eko dhamma-kathiko, tassa pitā sunakhajīviko ahosi. Thero taṃ paṭibāhantopi saṃvare ṭhapetum̐ asakkonto “mā nassi jarako”ti (4.0088) mahallakakāle akāmakaṃ pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāti, soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmā viya samparivāresum̐. So mahā-bhayabhīto- “vārehi, tāta soṇa, vārehi, tāta soṇā”ti āha. Kiṃ mahātherāti. Na passasi tātāti taṃ pavattim̐ ācikkhi. Soṇatthero- “kathāñhi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati, patiṭṭhā’ssa bhavissāmi”ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharā-petvā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu talasantharaṇapūjaṃ āsanapūjañca kāretvā pitaraṃ mañcena cetiyaṅgaṇaṃ āharitvā mañce nisīdāpetvā- “ayaṃ mahāthera-pūjā tumhākaṃ atthāya katā ‘ayaṃ me bhagavā duggatapaṇṇākāro’ti vatvā bhaga-vantaṃ vanditvā cittaṃ pasādehi”ti āha. So mahāthero pūjaṃ disvā tathā karonto cittaṃ pasādesi, tāvadevassa devaloko upaṭṭhāsi, nandanavana-cittalatāvana-mi-ssakavana-phārusakavanavimānāni ceva nāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesum̐. So “apetha apetha soṇā”ti āha. Kimidaṃ therāti? Etā te, tāta, mātaro āga-cchantiti. Thero “saggo upaṭṭhito mahātherassā”ti cintesi. Evaṃ upaṭṭhānasama-ṅgītā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgītāsu idha āyūhanacetanākammāsamaṅgītā-vasena kāyaduccaritasamaṅgīti-ādi vuttaṃ.

132. Evaṃ vutte āyasmā ānandoti “evaṃ bhagavatā imasmim̐ sutte vutte thero ādito paṭṭhāya sabbasuttaṃ samannāharitvā evaṃ sassirikaṃ katvā desitasu- ttassa nāma bhagavatā nāmaṃ na gahitaṃ. Handassa nāmaṃ gaṇhāpessāmi”ti cintetvā bhagavantaṃ etadavoca.

Tasmā tiha tvanti-ādīsu ayaṃ atthayojanā-

Ānanda, yasmā imasmim̐ dhammapariyāye “aṭṭhārasa kho imā, ānanda, dhātuyo, cha imā, ānanda, dhātuyo”ti evaṃ bahudhātuyo vibhattā, tasmā tiha tvaṃ imaṃ dhammapariyāyaṃ **bahudhātukoti**pi naṃ dhārehi. Yasmā panettha dhātu-ā-yatanapaṭiccasamuppādaṭṭhānāṭṭhānavasena cattāro parivaṭṭā kathitā (4.0089),

tasmā **catuparivaṭṭoti**pi naṃ dhārehi. Yasmā ca ādāsaṃ olokontassa mukhani-mittaṃ viya imaṃ dhammapariyāyaṃ olokontassa ete dhātu-ādayo atthā pākaṭā honti, tasmā **dhammādāsoti**pi naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā nāma parasenama-ddanā yodhā saṅgāmatūriyaṃ paggaheṭvā parasenaṃ pavisitvā sapatte madditvā attano jayaṃ gaṇhanti, evameva kilesasenamaddanā yogino idha vuttavasena vipassanaṃ paggaheṭvā kilese madditvā attano arahattajayaṃ gaṇhanti, tasmā **amatadundubhīti**pi naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā saṅgāmayodhā pañcāvudhaṃ gaheṭvā parasenaṃ viddhaṃsetvā jayaṃ gaṇhanti, evaṃ yoginopi idha vuttaṃ vipassanāvudhaṃ gaheṭvā kilesasenam viddhaṃsetvā arahattajayaṃ gaṇhanti. Tasmā **anuttaro saṅgāmajayoti**pi naṃ dhārehi.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bahudhātukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Evaṃ me sutanti isigilisuttaṃ. Tattha **aññāva samaññā ahoṣīti** isigilissa isigilīti samaññāya uppannakāle vebhāro na vebhāroti paññāyittha, aññāyevassa samaññā ahoṣi. **Aññā paññattīti** idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Tadā kira bhagavā sāyanhasamaye samāpattito vuṭṭhāya gandhakuṭito nikkhamitvā yasmim̐ ṭhāne nisinnānaṃ pañca pabbatā paññāyanti, tattha bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā ime pañca pabbate paṭipāṭiyā ācikkhi. Tattha na bhagavato pabbatehi attho atthi, iti imesu pana pabbatesu paṭipāṭiyā kathiyamānesu isigilissa isigilibhāvo kathetabbo hoti. Tasmim̐ kathiyamāne padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃ paccekabuddhānaṃ nāmāni ceva padumavatiyā ca patthanā kathetabbā bhavissatīti bhagavā imaṃ pañca pabbatapaṭipāṭim̐ ācikkhi.

Pavisantā (4.0090) **dissanti pavitṭhā na dissantīti** yathāphāsukaṭṭhāne piṇḍāya caritvā katabhattakiccā āgantvā cetiyagabbhe yamakamahādvāraṃ vivarantā viya taṃ pabbataṃ dvedhā katvā anto pavisitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni māpetvā tattha vasiṃsu, tasmā evamāha. **Ime isīti** ime paccekabuddha-isī.

Kadā pana te tattha vasiṃsu? Atīte kira anuppanne tathāgate bārāṇasiṃ upani-ssāya ekasmim̐ gāmake ekā kuladhītā khettaṃ rakkhamānā ekassa paccekabuddhassa pañcahi lājāsatehi saddhim̐ ekaṃ padumapupphaṃ datvā pañca puttasa-tāni patthesi. Tasmim̐yeva ca khaṇe pañcasatā migaluddakā madhuramaṃsaṃ datvā “etissā puttā bhavyāyāma”ti patthayim̐su. Sā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbattā, tato cutā jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭi-jaggi, tassā vicarantiyāva pādudhāre pādudhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā bārāṇasirañño ārocesi. Rājā naṃ āharāpetvā aggama-

hesiṃ akāsi, tassā gabbho saṅṭhāsi. Mahāpadumakumāro mātukucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalaṃ nissā nibbattā. Vayappattā uyyāne padumassare kiḷantā ekekasmīṃ padume nisīditvā khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiññaṃ nibbattayīmsu. Ayaṃ tesāṃ byākaraṇagāthā ahosi-

“Saroruhaṃ padumapalāsapattajaṃ, supupphitaṃ bhamaragaṇānuciṇṇaṃ;
aniccatāyupagataṃ viditvā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tasmiṃ kāle te tattha vasiṃsu, tadā cassa pabbatassa isigilīti samaññā udapādi.

135. Ye sattasārāti ariṭṭho upariṭṭho tagarasikhī yasassī sudassano piyadassī gandhāro piṇḍolo upāsabho nito tatho sutavā bhāvitattoti terasannaṃ paccekabuddhānaṃ nāmāni vatvā idāni tesaṅca aññesaṅca gāthābandhena nāmāni ācikkhanto **ye sattasārāti**-ādimāha (4.0091). Tattha **sattasārāti** sattānaṃ sārabhūtā. **Anīghā**ti niddukkhā. **Nirāsāti** nittaṅhā.

Dve jālinoti cūḷajāli mahājālīti dve jālināmakā. **Santacittoti** idampi ekassa nāma-meva. **Passi jahi upadhidukkhamūlanti** ettha passi nāma so paccekabuddho, dukkhassa pana mūlaṃ upadhiṃ jahīti ayamassa thuti. **Aparājītotipi** ekassa nāma-meva.

Satthā pavattā sarabhaṅgo lomahaṃso uccaṅgamāyoti ime pañca janā. **Asito anāsavo manomayoti** imepi tayo janā. **Mānacchido ca bandhumāti** bandhumā nāma eko, mānassa pana chinnattā mānacchidoti vutto. **Tadādhimuttoti** nāma-meva.

Ketumbharāgo ca mātaṅgo ariyoti ime tayo janā. **Athaccutoti** atha accuto. **Accuta-gāmabyāmaṅkoti** ime dve janā. **Khemābhirato ca soratoti** ime dveyeva.

Sayho anomanikkamoti sayho nāma so buddho, anomavīriyattā pana anomanikkamoti vutto. **Ānando nando upanando dvādasāti** cattāro ānandā, cattāro nandā cattāro upanandāti evaṃ dvādasa. **Bhāradvājo antimadehadhārīti** bhāradvājo nāma so buddho. **Antimadehadhārīti** thuti.

Taṅhacchidoti sikharissāyaṃ thuti. **Vītarāgoti** maṅgalassa thuti. **Usabhacchidā jāliniṃ dukkhamūlanti** usabho nāma so buddho dukkhamūlabhūtaṃ jāliniṃ acchidāti attho. **Santaṃ padaṃ ajjhagamopanītoti** upanīto nāma so buddho santaṃ padaṃ ajjhagamā. **Vītarāgo**Tipi ekassa nāmameva. **Suvimuttacittoti** ayaṃ kaṇhassa thuti.

Ete ca aññe cāti ete pāḷiyaṃ āgatā ca pāḷiyaṃ anāgatā aññe ca etesaṃ ekanāmakāyeva. Imesu hi pañcasu paccekabuddhasatesu dvepi tayopi dasapi dvādasapi ānandādayo viya ekanāmakā ahesuṃ. Ite pāḷiyaṃ āgatanāmeheva sabbesaṃ nāmāni vuttāni (4.0092) hontīti ito paraṃ visuṃ visuṃ avatvā “ete ca aññe cā”ti āha. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Isigilisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṅṅanā

136. Evaṃ me sutanti mahācattārīsakasuttaṃ. Tattha **ariyanti** niddosaṃ lokuttaraṃ, niddosañhi “ariyan”ti vuccati. **Sammāsamādhinti** maggasamādhim. **Sa-upānisi**nti sapaccayaṃ. **Saparikkhārenti** saparivāraṃ.

Parikkhatāti parivāritā. **Sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hotīti** dvidhā sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti purecārikā vipassanāsammādiṭṭhi ca maggasammādiṭṭhi ca. Vipassanāsammādiṭṭhi tebhūmakasaṅkhāre aniccādivasena parivīmaṃsati; maggasammādiṭṭhi pana parivīmaṃsanapariyosāne bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samuggahāṭayamānā vūpasamayamānā sītudakaghaṭasahassaṃ matthake āsiñcamānā viya uppajjati. Yathā hi khettaṃ kurumāno kassako paṭhamaṃ araññe rukkhe chindati, pacchā aggim deti, so aggi paṭhamaṃ chinne rukkhe anavasese jhāpeti, evameva vipassanāsammādiṭṭhi paṭhamaṃ aniccādivasena saṅkhāre vīmaṃsati, maggasammādiṭṭhi tāya vīmaṃsanatthaṃ saṅkhāre puna appavattivasena samuggahāṭayamānā uppajjati, sā duvidhāpi idha adhippetā.

Micchādiṭṭhīti pajānātīti micchādiṭṭhim aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭi-vedhena ārammaṇato pajānāti, sammādiṭṭhim kiccato asammoḥato pajānāti. **Sāssa hoti sammādiṭṭhīti** sā evaṃ pajānanā assa sammādiṭṭhi nāma hoti.

Dvāyaṃ vadāmīti dvayaṃ vadāmi, duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmīti attho. **Puññabhāgiyāti** puññakoṭṭhāsabhūtā. **Upadhivepakkāti** upadhisaṅkhātassa vipākassa dāyikā.

Paññā paññindriyanti-ādīsu vibhajitvā vibhajitvā

amatadvāraṃ paññapeti dassetīti **paññā**. Tasmim atthe indattaṃ karotīti **paññi-ndriyaṃ**. Avijjāya na (4.0093) kampaṭṭi **paññābalaṃ**. Bojjhaṅgappattā hutvā catu-saccadhamme vicinātīti **dhammavicayasambojhaṅgo**. Maggasampattiyā pasaṭṭhā sobhanā ditṭhīti **sammāditṭhi**. Ariyamaggassa aṅganti **maggaṅgaṃ**. Soti so bhikkhu. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Upasampadāyāti** paṭilābhatthāya. **Sammāvā-yāmoti** niyyāniko kusalavāyāmo. **Satoti** satiyā samannāgato hutvā. **Anuparidhā-vanti anuparivattantīti** saha-jātā ca purejātā ca hutvā parivārenti. Ettha hi sammāvā-yāmo ca sammāsati ca lokuttarasammāditṭhiṃ saha-jātā parivārenti rājānaṃ viya ekarathe ṭhitā asiggāhachattaggāhā. Vipassanāsammāditṭhi pana purejātā hutvā parivāreti rathassa purato pattikādayo viya. Dutiyapabbato paṭṭhāya pana sammā-saṅkappādīnaṃ tayopi saha-jātaparivārāva hontīti veditabbā.

137. Micchāsaṅkappoti pajānātīti micchāsaṅkappaṃ aniccaṃ dukkhaṃ ana-ttāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāti sammāsaṅkappaṃ kiccato asa-mmohato pajānāti. Ito aparesu sammāvācādīsūpi evameva yojanā veditabbā. Kāmasaṅkappādayo dvedhāvitakkasutte (ma. ni. 1.206) vuttāyeva.

Takkoti-ādīsū takkanavasena **takko**. Sveva ca upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā **vitakkoti** vutto, sveva saṅkappanavasena **saṅkappo**. Ekaggo hutvā ārammaṇe appetīti **appanā**. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā **byappanāti** vuttaṃ. **Cetaso abhiniropanāti** cittassa abhiniropanā. Vitakkasmiñhi sati vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti vitakke pana asati attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhi-ruhati jātisampanno abhiññātapuriso viya rājagehaṃ. Anabhiññātassa hi paṭihā-rena vā dovārikena vā attho hoti, abhiññātaṃ jātisampannaṃ sabbe rājarājamahā-mattā jānantīti attanova dhammatāya nikkhamati ceva pavisati ca, evaṃsampa-da-midaṃ veditabbāṃ. Vācaṃ saṅkharotīti **vacīsaṅkhāro**. Ettha ca lokiyavitakko vācaṃ saṅkharoti, na lokuttaro. Kiñcāpi na saṅkharoti, vacīsaṅkhārotveva ca panassa nāmaṃ hoti. **Sammāsaṅkappaṃ anuparidhāvanti**ti lokuttarasammāsa-ṅkappaṃ parivārenti. Ettha ca tayopi nekkhammasaṅkappādayo (4.0094) pubba-bhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana tiṇṇampi kāmasaṅkappādi-nañca padacchedaṃ samugghātaṃ karonto maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova sammāsaṅkappo uppajjitvā nekkhammasaṅkappādivasena tīṇi nāmāni labhati. Parato sammāvācādīsūpi eseva nayo.

138. Musāvādā veramaṇīti-ādīsū viratīpi cetanāpi vaṭṭati. **Āratī**ti-ādīsū vacīdu-ccaritehi ārakā ramatīti **ārati**. Vinā tehi ramatīti **virati**. Tato tato paṭinivattāva hutvā tehi vinā ramatīti **paṭivirati**. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitāṃ, sabbamidaṃ oramanabhāvasseva adhivacanaṃ. Veraṃ maṇati vināsetīti **veramaṇi**. Idampi ora-manasseva vevacanaṃ.

139. Pāṇātipātā veramaṇīti-ādīsūpi cetanā viratīti ubhayampi vaṭṭatiyeva.

140. Kuhanāti-ādīsū tividhena kuhanavatthunā lokaṃ etāya kuhayanti vimhāpa-yantīti **kuhanā**. Lābhasakkāratthikā hutvā etāya lapantīti **lapanā**. Nimittaṃ silame-tesanti nemittikā, tesāṃ bhāvo **nemittikatā**. Nippeso silametesanti nippesikā, tesāṃ bhāvo **nippesikatā**. Lābhena lābhaṃ nijigīsanti magganti pariyesantīti lābhena lābhaṃ nijigīsanaṃ, tesāṃ bhāvo **lābhena lābhaṃ nijigīsanatā**. Ayamettha

sañkhepo, vitthārena panetā kuhanādikā **visuddhimagge** sīlaniddeseyeva pāḷiñca **aṭṭhakathañca** āharitvā pakāsitā. **Micchā-ājivassa pahānāyā** Ti ettha na kevalaṃ pāḷiyaṃ āgato va micchā-ājivo, ājiva hetu pana pavattitā pāṇātipātādayo satta kamma pathacetanāpi micchā-ājivova. Tāsaṃyeva sattannaṃ cetanānaṃ padapaccchedaṃ samugghātaṃ kurumānaṃ maggaṅgaṃ pūrayamānā uppannā virati sammā-ājivo nāma.

141. Sammādiṭṭhissāti maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa puggalassa. **Sammāsañkappo pahotīti** maggasammāsañkappo pahoti, phalasammādiṭṭhissapi phalassammāsañkappo pahotīti evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. **Sammāñāṇassa** (4.009) **sammāvimuttīti** ettha pana maggasammāsamādhimhi ṭhitassa maggapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti, phalasammāsamādhimhi ṭhitassa phalapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti. Maggapaccavekkhaṇasammāñāṇe ca ṭhitassa maggasammāvimutti pahoti, phalapaccavekkhaṇasammāñāṇe ṭhitassa phalassammāvimutti pahotīti attho. Ettha ca ṭhapetvā aṭṭha phalaṅgāni sammāñāṇaṃ paccavekkhaṇaṃ katvā sammāvimuttiṃ phalaṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ.

142. Sammādiṭṭhissa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotīti-ādīsu avasesanikāyabhāṇakā phalaṃ kathitanti vadanti, majjhimabhāṇakā pana dasannaṃ nijjaravattūnaṃ āgataṭṭhāne maggo kathitoti vadanti. Tattha dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi** veditabbā, viditakaraṇaṭṭhena **sammāñāṇaṃ**, tadadhimuttaṭṭhena **sammāvimutti**.

Vīsati kusalapakkhāti sammādiṭṭhi-ādayo dasa, “sammādiṭṭhipaccayā ca aneke kusalā dhammā”ti-ādinā nayena vuttā dasāti evaṃ vīsati kusalapakkhā honti. **Vīsati akusalapakkhāti** “micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī”ti-ādinā nayena vuttā micchādiṭṭhi-ādayo dasa, “ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā”ti-ādinā vuttā dasa cāti evaṃ vīsati akusalapakkhā veditabbā. **Mahācattārisakoti** mahāvīpākādānena mahantānaṃ kusalapakkhikānañceva akusalapakkhikānañca cattārisāya dhammānaṃ pakāsītattā mahācattārisakoti.

Imasmiñca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā vipassanāsammādiṭṭhi kammassakatāsammādiṭṭhi maggasammādiṭṭhi phalasammādiṭṭhi paccavekkhaṇā-sammādiṭṭhīti. Tattha “micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhīti pajānāti”ti-ādinā nayena vuttā vipassanāsammādiṭṭhi nāma. “Atthi dinnan”ti-ādinā nayena vuttā kammassakatāsammādiṭṭhi nāma. “Sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsañkappo pahotī”ti ettha pana maggasammādiṭṭhi phalasammādiṭṭhīti dvepi kathitā. “Sammāñāṇaṃ pahotī”ti. Ettha pana paccavekkhaṇā-sammādiṭṭhi kathitāti veditabbā.

143. Sammādiṭṭhiṃ (4.0096) **Ce bhavaṃ garahatīti** micchādiṭṭhi nāmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhi nāmāyaṃ na sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāma. **Okkalāti** okkalajanapadavāsino. **Vassabhaññāti** vasso ca bhañño cāti dve janā. **Ahetuvādāti** natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyāti evamādivādino. **Akiriyaṇādāti** karoto na kariyati pāpanti evaṃ kiriyaṇaṭṭhikhepavādino. **Natthikavādāti** natthi dinnanti-ādivādino. Te imesu tīsupi dassanesu okkantaniyāmā ahesuṃ. Kathaṃ panetesu niyāmo hotīti. Yo hi evarūpaṃ laddhiṃ gahetvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinno sajjhāyati vīmaṃsati, tassa “natthi hetu natthi paccayo karoto na kariyati pāpaṃ, natthi dinnan, kāyassa bheda ucchijjati”ti

tasmim̄ ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame buddhānampi atekiccho anivattī ariṭṭhakaṇḍakasadiso hoti.

Tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, niyatamicchāditṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇaṅceva mokkhamaggāvaraṇaṅca. Abhabbo tassa attabhāvassa anantaraṃ saggampi gantaṃ, pageva mokkhaṃ, vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavīgopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthi. Vassabhaññāpi edisā ahesuṃ. **Nindābyārosa-upārambhabhayā**ti attano nindābhayena ghaṭṭanabhayena upavādabhayena cāti attho. Sesam̄ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. Evaṃ me sutanti ānāpānassatisuttaṃ. Tattha aññehi cāti ṭhapetvā pāḷiyaṃ āgate dasa there aññehipi abhiññātehi bahūhi (4.0097) sāvakehi saddhiṃ. Tadā kira mahā bhikkhusaṅgho ahosi aparicchinnagaṇano.

Ovadanti anusāsantīti āmisasaṅghena dhammasaṅghena cāti dvīhi saṅgahēhi saṅgaṇhitvā kammaṭṭhānovādānusāsanihi ovadanti ca anusāsanti ca. **Te cāti cakāro āgamasandhimattaṃ. Uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānantīti** silaparipūraṇādito pubbavisesato uḷārataraṃ aparaṃ kasiṇaparikkammādivisesaṃ jānantīti attho.

145. Āraddhoti tuṭṭho. Appattassa pattiyāti appattassa arahattassa pāpuṇaṇatthaṃ. Sesapadadvayepi ayameva attho. **Komudiṃ cātumāsiniṇti** pacchimakkattikacātumāsapuṇṇamaṃ. Sā hi kumudānaṃ atthitāya komudī, catunnaṃ vassikānaṃ māsānaṃ pariyosānattā cātumāsiniṇti vuccati. **Āgameśāmīti** udikkhissāmi, ajja apavāretvā yāva sā āgacchati, tāva katthaci agantvā idheva vasissāmīti attho. Iṭi bhikkhūnaṃ pavāraṇasaṅghaṃ anujānanto evamāha.

Pavāraṇasaṅgho nāma ñattidutiyaṇa kammaṇa diyyati kassa panesa diyyati, kassa na diyyatīti. Akāraḥkassa tāva bālaputhujjanassa na diyyati, tathā āraddhavi-passakassa ceva ariyasāvakaḥkassa ca. Yassa pana samatho vā taruṇo hoti vipassanā vā, tassa diyyati. Bhagavāpi tadā bhikkhūnaṃ cittācāraṃ parivīmaṃsanto samathavipassanānaṃ taruṇabhāvaṃ ñatvā- “mayi ajja pavārente disāsu vassaṃvuṭṭhā bhikkhū idha osarissanti. Tato ime bhikkhū vuḍḍhatarehi bhikkhūhi senāsane gaḥite visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti. Sacepi cārikaṃ pakkamissāmi, imesaṃ vasanaṭṭhānaṃ dullabhameva bhavissati. Mayi pana apavārente bhikkhūpi imaṃ sāvattim̄ na osarissanti, ahampi cārikaṃ na pakkamissāmi, evaṃ

imesaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ apalibuddhaṃ bhavissati. Te attano attano vasanaṭṭhāne phāsu viharantā samathavipassanā thāmajātā katvā visesaṃ nibbatte tu sakkhissanti”ti so taṃdivasaṃ apavāretvā kattikapuṇṇamāyaṃ pavāressā-mīti bhikkhūnaṃ pavāraṇasaṅgahaṃ (4.0098) anujāni. Pavāraṇasaṅgahasmiñhi laddhe yassa nissayaapaṭipannassa ācariyupajjhāyā pakkamanti, sopi “sace patirūpo nissayadāyako āgamissati, tassa santike nissayaṃ gaṇhissāmī”ti yāva gimhānaṃ pacchimamāsā vasituṃ labhati. Sacepi saṭṭhivassā bhikkhū āgacchanti, tassa senāsaṇaṃ gahetuṃ na labhanti. Ayañca pana pavāraṇasaṅgaho ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnoyeva hoti.

Sāvattiṃ osarantīti bhagavatā pavāraṇasaṅgaho dinnoti sutasutaṭṭhāneyeva yathāsabhāvena ekaṃ māsam vasitvā kattikapuṇṇamāya uposathaṃ katvā osarante sandhāya idaṃ vuttaṃ. **Pubbenāparanti** idha taruṇasamathavipassanāsu kammaṃ katvā samathavipassanā thāmajātā akaṃsu, ayaṃ pubbe viseso nāma. Tato samāhitena cittaṇa saṅkhāre sammāsivā keci sotāpattiphalaṃ ...pe... keci arahattaṃ sacchikariṃsu. Ayaṃ aparō uḷāro viseso nāma.

146. Alanti vuttaṃ. **Yojanagaṇanānīti** ekaṃ yojanaṃ yojanameva, dasapi yojanāni yojanāneva, tato uddhaṃ yojanagaṇanānīti vuccanti. Idha pana yojanasatampi yojanasahassampi adhippetam. **Puṭosenāpīti** puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ. taṃ pātheyyaṃ gahetvāpi upasaṅkhamituṃ yuttamevāti attho. “Puṭaṃsenā”tipi pāṭho, tassattho- puṭo aṃse assāti puṭaṃso, tena puṭaṃsena, aṃse pātheyya-puṭaṃ vahantenāpīti vuttaṃ hoti.

147. Idāni evarūpehi caraṇehi samannāgatā ettha bhikkhū atthīti dassetuṃ **santi, bhikkhaveti-ādīmāha.** Tattha **catunnaṃ satipaṭṭhānānanti-ādīni** tesam bhikkhūnaṃ abhinivīṭṭhakammaṭṭhānadassanattaṃ vuttāni. Tattha sattatiṃsa

bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarā kathitā. Tatra hi ye bhikkhū tasmim̄ khaṇe maggaṃ bhāventi, tesam̄ lokuttarā honti. Āraddhavipassakānaṃ lokiyā. **Aniccasaññābhāvanānuyoganti** ettha saññāsīsenā vipassanā kathitā. Yasmā panettha ānāpānakammaṭṭhānavasena abhiniviṭṭhāva (4.0099) bahū bhikkhū, tasmā sesakammaṭṭhānāni saṅkhepena kathetvā ānāpānakammaṭṭhānaṃ vitthārena kathento **ānāpānassati, bhikkhaveti**-ādimāha. Idaṃ pana ānāpānakammaṭṭhānaṃ sabbākārena **visuddhimagge** vitthāritaṃ, tasmā tattha vuttanayenevassa pāḷittho ca bhāvanānayo ca veditabbo.

149. Kāyaññataranti pathavīkāyādīsu catūsu kāyesu aññataraṃ vadāmi, vāyo kāyaṃ vadāmi attho. Atha vā rūpāyatanaṃ ...pe... kabaḷikāro āhāroti pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā rūpakāyo nāma. Tesu ānāpānaṃ phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññataraṃ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmātihāti** yasmā catūsu kāyesu aññataraṃ vāyokāyaṃ, pañcavīsati rūpakoṭṭhāse vā rūpakāye aññataraṃ ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññataranti** tīsu vedanāsu aññataraṃ, sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sādhukaṃ manasikāranti** pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ sundaraṃ manasikāraṃ. Kiṃ pana manasikāro sukhavedanā hotīti. Na hoti, desanāsīsaṃ panetaṃ. Yatheva hi “aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā”ti ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena vedanā vuttāti veditabbā. Etasmim̄ catukke paṭhamapade pītīsīsenā vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpeneva vuttā. Cittasaṅkhārapadadvaye “saññā ca vedanā ca cetāsikā, ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti (paṭi. ma. 1.174) vacanato “vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāre saṅgahitā”ti vacanato cittasaṅkhāranāmena vedanā vuttā. Taṃ sabbaṃ manasikāranāmena saṅgahetvā idha “sādhukaṃ manasikāraṃ”ti āha.

Evaṃ santepi yasmā esā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjati. No na yujjati, satipaṭṭhānavaññanāyampi hi “taṃtaṃsukhādīnaṃ vatthum̄ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati, taṃ pana vedanāpavattim̄ upādāya ‘ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hoti”ti vuttaṃ (4.0100). Apica pītipaṭisaṃvedīti-ādīnaṃ atthavaññanāyametassa parihāro vuttoyeva. Vuttañhettaṃ visuddhimagge-

“Dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ asammohato (pīti paṭisaṃviditā hoti)? Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītim̄ khayato vayato sammāsati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhā asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttampi cetam̄ paṭisambhidāyaṃ ‘dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā, tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti’ti. Eteneva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbāni”ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasaṅkhārā paṭisaṃviditā honti, evaṃ imināpi jhānasampayuttaṃ vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena

ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametaṃ hoti “vedanāsu vedanānupassī tasmim̐ samaye bhikkhu viharatī” ti.

Nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo-
yasmā cittapaṭisaṃvedī assasissāmīti-ādinā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assā-
sapassāsanimittaṃ ārammaṇaṃ karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satiñca
sampajāññañca upaṭṭhapetvā pavattanato citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Na
hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanā atthi. Tasmā āramma-
ṇato cittapaṭisaṃviditādivasena citte cittānupassī tasmim̐ samaye bhikkhu viharatī-
tīti. **So yaṃ taṃ abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhukaṃ
ajjupekkhitā hotīti** ettha abhijjhāya kāmaccchandanivaraṇaṃ, domanassavasena
byāpādanivaraṇaṃ (4.0101) dassitaṃ. Idañhi catukkaṃ vipassanāvaseneva
vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena chabbidhā hoti, tassā
nīvaraṇapabbaṃ ādi, tassapi idaṃ nīvaraṇadvayaṃ ādi, iti dhammānupassanāya
ādiṃ dassetuṃ “abhijjhādomanassānaṃ” ti āha. **Pahānanti** aniccānupassanāya
niccasaññaṃ pajahatīti evaṃ pahānakaraññaṃ adhippetā. **Taṃ paññāya
disvāti** taṃ aniccavirāganirodhapaṭinissaggāññaṃ sañkhātaṃ pahānaññaṃ apa-
rāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṃ vipassanāparamparaṃ dasseti.
Ajjupekkhitā hotīti yañca samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati, yañca ekato upa-
ṭṭhānaṃ ajjupekkhatīti dvidhā ajjupekkhati nāma. Tattha sahaṃjātānampi ajjupe-
kkhanā hoti ārammaṇassapi ajjupekkhanā, idha ārammaṇa-ajjupekkhanā adhi-
ppetā. **Tasmātiha, bhikkhaveli** yasmā aniccānupassī assasissāmīti-ādinā nayena
pavatto na kevalaṃ nīvaraṇādiddhamme, abhijjhādomanassasīsenā pana vuttānaṃ
dhammānaṃ pahānaññaṃ paññāya disvā ajjupekkhitā hoti, tasmā
“dhammesu dhammānupassī tasmim̐ samaye bhikkhu viharatī” ti veditabbo.

150. Pavicinatī Ti aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ etasseva veva-
canaṃ. **Nirāmisāti** nikkilesā. **Passambhatīti** kāyikacetasikadarathapaṭippassa-
ddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatīti** sammā ṭhapiyati, appanā-
pattaṃ viya hoti. **Ajjupekkhitā hotīti** sahaṃjāta-ajjupekkhanāya ajjupekkhitā hoti.

Evaṃ cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmim̐ kāye sati satisa-
mbojjhaṅgo, satiyā sampayuttaṃ ñāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsampa-
yuttameva kāyikacetasikavīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo, pīti, passaddhi, cittekaggatā
samādhisambojjhaṅgo, imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativa-
ttanasañkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu
assesu sārathino “ayaṃ oliyatī” ti tudanaṃ vā, “ayaṃ atidhāvati” ti ākaḍḍhanaṃ vā
natthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa ṭhitākārova hoti, evameva imesaṃ channaṃ
sambojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanasañkhāto majjhattākāro upekkhāsa-
mbojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvatā kiṃ kathitaṃ? Ekacittakkhaṇikā nānārasala-
kkhaṇā vipassanāsambojjhaṅgā nāma kathitā.

152. Vivekanissitanti-ādīni (4.0102) vuttatthāneva. Ettha pana ānāpānapariggā-
hikā sati lokiyā hoti, lokiyā ānāpānā lokiyasatipaṭṭhānaṃ paripūrenti, lokiyā satipa-
ṭṭhānā lokuttarabojjhaṅge paripūrenti, lokuttarā bojjhaṅgā vijjāvimmuttiphalaṇi-
bbānaṃ paripūrenti. Iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyaṃ kathitaṃ, lokuttarassa āgata-

ṭṭhāne lokuttaraṃ kathitanti. Thero paṇāha “aṅṅattha evaṃ hoti, imasmiṃ pana sutte lokuttaraṃ upari āgataṃ, lokiyā ānāpānā lokiyasatipaṭṭhāne paripūrenti, lokiyā satipaṭṭhānā lokiye bojjhaṅge paripūrenti, lokiyā bojjhaṅgā lokuttaraṃ vijjāvimuttiphalaṇibbānaṃ paripūrenti, vijjāvimutti padena hi idha vijjāvimuttiphalaṇibbānaṃ adhippetan”ti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānāpānassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. Evaṃ me sutanti kāyagatāsatisuttaṃ. Tattha **gehasitā**ti pañcakāmaguṇa-nissitā. **Sarasaṅkappā**ti dhāvanasaṅkappā. Sarantīti hi sarā, dhāvanti attho. **Ajjhattamevā**ti gocarajjhattasmiṃyeva. **Kāyagatāsati**ti kāyapariggāhikampi kāyārammaṇampi satiṃ. Kāyapariggāhikanti vutte samatho kathito hoti, kāyārammaṇanti vutte vipassanā. Ubhayena samathavipassanā kathitā honti.

Puna caparaṃ ...pe... evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāvetīti satipaṭṭhāne cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā.

156. Antogadhāvāssāti tassa bhikkhuno bhāvanāya abhantaragatāva honti. **Vijjābhāgiyā**ti ettha sampayogavasena vijjaṃ bhajanti vijjābhāgiyā. Vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantīti vijjābhāgiyā. Tattha (4.0103) vipassanāñāṇaṃ, manomayiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi sampayuttadhammāpi vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyāti evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttā dhammāpi vijjābhāgiyāteva veditabbā. **Cetasā phuṭoti** ettha duvidhaṃ pharaṇaṃ āpopharaṇaṅca, dibbacakkhupharaṇaṅca, tattha āpokaṣiṇaṃ samāpajjitvā āpena pharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Evaṃ phuṭepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti, ālokaṃ pana vaḍḍhetvā dibbacakkhunā sakalāsamuddassa dassanaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ nāma. Evaṃ pharaṇepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti.

Otāranti vivaraṃ chiddaṃ. **Ārammaṇanti** kilesuppattipaccayaṃ. **Labhetha otāranti** labheyya pavesanaṃ, vinivijjhivā yāva pariyoṣānā gaccheyyāti attho. **Nikkhepananti** nikkhipanaṭṭhānaṃ.

157. Evaṃ abhāvitakāyagatāsatiṃ puggalaṃ allamattikapuñjādīhi upamētvā idāni bhāvitakāyagatāsatiṃ sārāphalakādīhi upamētuṃ **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **aggāphalakanti** kavāṭaṃ.

158. Kākapeyyoti mukhavaṭṭiyaṃ nisīditvā kākena gīvaṃ anāmetvāva pātabbo. **Abhiññāsacchikaraṇīyassā**ti abhiññāya sacchikātabbassa. **Sakkhibhabbatam pāpuṇātī**ti paccakkhabhāvaṃ pāpuṇāti. **Sati sati āyataneti** satisati kāraṇe. Kiṃ

panettha kāraṇanti? Abhiññāva kāraṇaṃ. **Āḷibandhā**ti mariyādabaddhā.

Yāṇikatāyāti yuttayānaṃ viya katāya. **Vatthukatāyā**ti patiṭṭhakatāya. **Anuṭṭhitāyā**ti anuppavattitāya. **Paricitāyā**ti paricayakatāya. **Susamāradhāyā**ti suṭṭhu samāradhāya susampaggahitāya. Sesama sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. Evaṃ (4.0104) **me sutanti** saṅkhārupapattisuttaṃ. Tattha **saṅkhārupapa-****ttinti** saṅkhārānaṃyeva upapattiṃ, na sattassa, na posassa, puññābhisāṅkhārena vā bhavūpagakkhandhānaṃ upapattiṃ.

161. Saddhāya samannāgatoti saddhādayo pañca dhammā lokikā vaṭṭanti. **Daha-****tīti** ṭhapeti. **Adhiṭṭhātīti** patiṭṭhāpeti. **Saṅkhārā ca viharā cāti** saha patthanāya saddhādayova pañca dhammā. **Tatrupapattiyāti** tasmim ṭhāne nibbattanathāya. **Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadāti** saha patthanāya pañca dhammāva. Yassa hi pañca dhammā atthi, na patthanā, tassa gati anibaddhā. Yassa patthanā atthi, na pañca dhammā, tassapi anibaddhā. Yesama ubhayaṃ atthi, tesama gati nibaddhā. Yathā hi ākāse khittadaṇḍo aggena vā majjhena vā mūlena vā nipatissatīti niyamo natthi, evama sattānaṃ paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ. Tasmā kusalaṃ kammaṃ katvā ekasmim ṭhāne patthanama kātuṃ vaṭṭati.

165. Āmaṇḍanti āmalakaṃ. Yathā taṃ

parisuddhacakkhussa purisassa sabbasova pākaṭaṃ hoti, evaṃ tassa brahmuno saddhiṃ tattha nibbattasattehi sahasā lokadhātu. Esa nayo sabbattha.

167. Subhoti sundaro. **Jātimāti** ākarasampanno. **Suparikammakatoti** dhovanā-dīhi suṭṭhukataparikammo. **Paṇḍukambale nikkhittoti** rattakambale ṭhapito.

168. Satasahassoti lokadhātusatasahassamhi ālokapharaṇabrahmā. **Nikkhanti** nikkhena kataṃ piḷandhanaṃ, nikkhaṃ nāma pañcasuvaṇṇaṃ, ūnakanikkhena kataṃ pasādhanañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti, atirekena kataṃ ghaṭṭanamajjanaṃ khamati, vaṇṇavantaṃ pana na hoti, pharusadhātukaṃ khāyati. Nikkhena kataṃ ghaṭṭanamajjanañceva khamati, vaṇṇavantañca hoti. **Jambonadanti** jambunadiyaṃ nibbattaṃ. Mahājamburukkhasa hi ekekā sākhā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitā, tāsu mahantā nadiyo sandanti, tāsaṃ nadīnaṃ ubhayatīresu jambupakkānaṃ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā (4.0105) anupubbena mahāsamuddaṃ pavisanti. Taṃ sandhāya jambonadanti vuttaṃ. **Dakkhakammāraputta-ukkāmukhasukusalasampahaṭṭhanti** dakkhena sukusalena kammāraputtena ukkāmukhe pacitvā sampahaṭṭhaṃ. **Ukkāmukheti** uddhane. **Sampahaṭṭhanti** dhotaghaṭṭitamajjitaṃ. Vatthopame (ma. ni. 1.75-76) ca dhātuvibhaṅge (ma. ni. 3.357-360) ca piṇḍasodhanaṃ vuttaṃ. Imasmiṃ sutte katabhaṇḍasodhanaṃ vuttaṃ.

Yaṃ pana sabbavāresu **pharivā adhimuccitvāti** vuttaṃ, tattha pañcavidhaṃ pharaṇaṃ cetopharaṇaṃ kasiṇapharaṇaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ ālokapharaṇaṃ sarīrapharaṇanti. Tattha cetopharaṇaṃ nāma lokadhātusahasā sattānaṃ cittajānanaṃ. Kasiṇapharaṇaṃ nāma lokadhātusahasā kasiṇapattharaṇaṃ. Dibbacakkhupharaṇaṃ nāma ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā sahasālokadhātudassanaṃ. Ālokapharaṇampi etadeva. Sarīrapharaṇaṃ nāma lokadhātusahasā sarīrapabhāya pattharaṇaṃ. Sabbattha imāni pañca pharaṇāni avināsentena kathetabbanti.

Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero panāha- “maṇi-opamme kasiṇapharaṇaṃ viya nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissatī”ti. Tassa vādaṃ viya aṭṭhakathā nāma natthīti paṭikkhitvā sarīrapharaṇaṃ na sabbakālikaṃ, cattārimāni pharaṇāni avināsetvāva kathetabbanti vuttaṃ. **Adhimuccatīti** padaṃ pharaṇapadasseva vevacanaṃ, atha vā **pharatīti** pattharati. **Adhimuccatīti** jānāti.

169. Ābhāti-ādīsu ābhādayo nāma pāṭiyekkā devā natthi, tayo parittābhādayo devā ābhā nāma, parittāsubhādayo ca. Subhakiṇhādayo ca subhā nāma. Vehapphalādivārā pākaṭāyeva.

Ime tāva pañca dhamme bhāvetvā kāmāvacaressu nibbattatu. Brahmaloke nibbattaṃ pana āsavakkhayañca kathaṃ pāpuṇātīti? Ime pañca dhammā sīlaṃ, so imasmiṃ sīle patiṭṭhāya kasiṇaparikkammaṃ katvā tā tā samāpattiyo bhāvetvā rūpībrahmaloke nibbattati, arūpajjhānāni nibbattetvā (4.0106) arūpībrahmaloke, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiphalaṃ sacchikatvā pañcasu suddhāvāsesu nibbattati. Uparimaggam bhāvetvā āsavakkhayaṃ pāpuṇātīti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suññatavaggo

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā

176. Evaṃ (4.0107) **me sutanti** cūḷasuññatasuttaṃ. Tattha **ekamidanti** thero kira bhagavato vattaṃ katvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā kālaparicchedaṃ katvā nibbānārammaṇaṃ suññatāphalasaṃpattim appētvā nisinno yathāparicchedena vuṭṭhāsi. Athassa saṅkhārā suññato upaṭṭhahiṃsu. So suññatākathaṃ sotukāmo jāto. Athassa etadahosi- “na kho pana sakkā dhurena dhuraṃ paharantena viya gantvā ‘suññatākathaṃ me, bhante, kathethā’ti bhagavantaṃ vattaṃ, handāhaṃ yaṃ me bhagavā nagarakaṃ upanissāya viharanto ekaṃ kathaṃ kathesi, taṃ sāremi, evaṃ me bhagavā suññatākathaṃ kathessati”ti dasabalaṃ sārento **ekamidanti**-ādimāha.

Tattha **idanti** nipātamattameva. **Kaccimetaṃ, bhante** Ti thero ekapade ṭhatvā saṭṭhipadasahassāni uggahetvā dhāretuṃ samattho, kiṃ so “suññatāvihārenā”ti ekaṃ padaṃ dhāretuṃ na sakkhissati, sotukāmena pana jānanta viya pucchituṃ na vaṭṭati, pākaṭaṃ katvā vitthāriyamānaṃ suññatākathaṃ sotukāmo ajānanto viya evamāha. Eko ajānantopi jānanto viya hoti, thero evarūpaṃ kohaṇṇaṃ kiṃ karissati, attano jānanaṭṭhānepi bhagavato apacitiṃ dassetvā “kaccimetaṃ”ti-ādimāha.

Pubbepīti paṭhamabodhiyaṃ nagarakaṃ upanissāya viharaṇakālepi. **Etarhipīti** idānipi. Evaṃ pana vatvā cintesi- “ānando suññatākathaṃ sotukāmo, eko pana sotaṃ sakkoti, na uggahetuṃ, eko sotumpi uggahetumpi sakkoti, na kathetuṃ, ānando pana sotumpi sakkoti uggahetumpi kathetumpi, (kathemissa) suññatākathan”ti. Iti taṃ kathento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **suñño hatthigavāssavaḷavenāti** tattha kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā hatthi-ādayo atthi, vessavaṇaṃ mandhātādīnaṃ ṭhitaṭṭhāne cittaṃ kammavasena katampi, ratanaparikkhatānaṃ vātapānadvārabandhamañcapīṭhādīnaṃ vasena saṅṭhitampi, jīṇṇapaṭisaṅkharaṇatthaṃ (4.0108) ṭhapitampi jātarūparajataṃ atthi, kaṭṭharūpādivasena katā dhammasavanapañhapucchanādivasena āgacchantā ca itthipurisāpi atthi, tasmā na so tehi suñño. Indriyabaddhānaṃ saviññāṇakānaṃ hatthi-ādīnaṃ, icchitacchitakkhaṇe paribhuñjitabbassa jātarūparajataṃ, nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ

itthipurisānañca abhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Bhikkhusaṅghaṃ paṭiccāti bhikkhūsu hi piṇḍāya pavitṭhesupi vihārabhattaṃ sādiantehi bhikkhūhi ceva gilānagilānupaṭṭhāka-uddesacivarakammaapasutādīhi ca bhikkhūhi so asuññaṃ hoti, iti niccampi bhikkhūnaṃ atthitāya evamāha. **Ekaṭṭanti** ekabhāvaṃ, ekaṃ asuññataṃ atthīti attho. Eko asuññabhāvo atthīti vuttaṃ hoti. **Amanasikarivāti** citte akatvā anāvajjitvā apaccavekkhitvā. **Gāmasaṅṅanti** gāmoti pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṃ gāmasaṅṅaṃ. Manussasaṅṅāyapi eseva nayo. **Araññasaṅṅaṃ paṭicca manasi karoti ekattanti** idaṃ araṅṅaṃ, ayaṃ rukkho, ayaṃ pabbato, ayaṃ nilobhāso vanasaṅḍoti evaṃ ekaṃ araṅṅaṃyeva paṭicca araṅṅasaṅṅaṃ manasi karoti. **Pakkhandatīti** otarati. **Adhimuccatīti** evanti adhimuccati. **Ye assu darathāti** ye ca pavattadarathā vā kilesadarathā vā gāmasaṅṅaṃ paṭicca bhaveyyuṃ, te idha araṅṅasaṅṅāya na santi. Dutiyaṃyapadepi eseva nayo. **Atthi cevāyanti** ayaṃ pana ekaṃ araṅṅasaṅṅaṃ paṭicca uppajjamānā pavattadarathamattā atthi.

Yañhi kho tattha na hotīti yaṃ migāramātupāsāde hatthi-ādayo viya imissā araṅṅasaṅṅāya gāmasaṅṅamanussasaṅṅāvasena uppajjamānaṃ pavattadarathakilesadarathajātaṃ, taṃ na hoti. **Yaṃ pana tattha avasiṭṭhanti** yaṃ migāramātupāsāde bhikkhusaṅgho viya tattha araṅṅasaṅṅāya pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. **Taṃ santamidaṃ atthīti pajānātīti** taṃ vijjamānameva “atthi idan”ti pajānāti, **suññatāvakkantīti** suññatānibbatti.

177. Amanasikarivā manussasaṅṅanti idha gāmasaṅṅaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Evaṃ kirassa ahosi- “manussasaṅṅāya gāmasaṅṅaṃ nivattetvā, araṅṅasaṅṅāya manussasaṅṅaṃ, pathavīsaṅṅāya araṅṅasaṅṅaṃ, ākāsānañcāyatanasaṅṅāya pathavīsaṅṅaṃ ...pe... nevasaṅṅānāsaṅṅāyatanasaṅṅāya ākiñcaññāyatana- saṅṅaṃ (4.0109), vipassanāya nevasaṅṅānāsaṅṅāyatanasaṅṅaṃ, maggena vipassanaṃ nivattetvā anupubbena accantasūññataṃ nāma dassessāmī”ti. Tasmā evaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **pathavīsaṅṅanti** kasmā araṅṅasaṅṅaṃ pahāya pathavīsaṅṅaṃ manasi karoti? Araṅṅasaṅṅāya visesānadhigamanato. Yathā hi purisassa ramaṇīyaṃ khettaṭṭhānaṃ disvā- “idha vuttā sālī-ādayo suṭṭhu sampajjissanti, mahālābhaṃ labhissāmī”ti sattakkhattumpi khettaṭṭhānaṃ olokentassa sālī-ādayo na sampajjanteva, sace pana taṃ ṭhānaṃ vihatakhāṇukakaṇṭakaṃ katvā kasitvā vapati, evaṃ sante sampajjanti, evameva- “idaṃ araṅṅaṃ, ayaṃ rukkho, ayaṃ pabbato, ayaṃ nilobhāso vanasaṅḍo”ti sacepi sattakkhattuṃ araṅṅasaṅṅaṃ manasi karoti, nevūpacāraṃ na samādhiṃ pāpuṇāti, pathavīsaṅṅāya panassa dhuvasevanaṃ kammaṭṭhānaṃ pathavīkasiṇaṃ parikammaṃ katvā jhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānampi vipassanaṃ vadḍhetvā sakkā arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā araṅṅasaṅṅaṃ pahāya pathavīsaṅṅaṃ manasi karoti. **Paṭiccāti** paṭicca sambhūtaṃ.

Idāni yasmim pathavīkasiṇe so pathavīsaṅṅi hoti, tassa opammadassanattaṃ **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha usabhassa etanti **āsabhaṃ**. Aññaṃ pana gunnaṃ gaṇḍāpi hontī pahārāpi. Tesañhi cammaṃ pasāriyamānaṃ nibbalikaṃ na hoti, usabhassa lakkhaṇasampannatāya te dosā natthi. Tasmā tassa cammaṃ gahitaṃ.

Saṅkusatenāti khilasatena. **Suvihatanti** pasāretvā suṭṭhu vihatam. Ūnakasatasaṅkuvihatañhi nibbalikam na hoti, saṅkusatena vihatam bheritalam viya nibbalikam hoti. Tasmā evamāha. **Ukkūlavikkūlanti** uccanīcam thalaṭṭhānam ninnaṭṭhānam. **Nadīvidugganti** nadiyo ceva duggamaṭṭhānañca. **Pathavīsaññam paṭicca manasi karoti ekattanti** kasiṇapathaviyaṃyeva paṭicca sambhūtam ekaṃ saññam manasi karoti. **Darathamattā**ti ito paṭṭhāya sabbavāresu pavattadarathavasena darathamattā veditabbā.

182. Animittam cetosamādhinti vipassanācittasamādhim. So hi niccanimittādivi-rahito animittoti vuccati. **Imameva kāyanti** vipassanāya vatthum dasseti. Tatha **imamevā**ti imaṃ eva catumahābhūtikam. **Saḷāyatanikanti** (4.0110) saḷāyatanapaṭisaṃyuttam. **Jīvitapaccayā**ti yāva jīvitindriyānam pavatti, tāva jīvitapaccayā pavattadarathamattā atthīti vuttam hoti.

183. Puna **animittanti** vipassanāya paṭivipassanam dassetum vuttam. **Kāmāsavam paṭiccā**ti kāmāsavam paṭicca uppajjanapavattadarathā idha na santi, ariyamagge ceva ariyaphale ca natthīti vuttam hoti. **Imameva kāyanti** imaṃ upādisedarathadassanatham vuttam. Iti manussasaññāya gāmasaññam nivattetvā ...pe... maggena vipassanam nivattetvā anupubbena accantasaññatā nāma dassitā hoti.

184. Parisuddhanti nirupakkilesam. **Anuttaranti** uttaravirahitam sabbasetṭham. **Suññatanti** suññataphalasangamāpattim. **Tasmāti** yasmā atītepi, buddhapaccekabuddhabuddhasāvakaṅkhātā samaṇabrāhmaṇā. Anāgatepi, etarahipi buddhabuddhasāvakaṅkhātā samaṇabrāhmaṇā imaṃyeva parisuddham paramam anuttaram suññatam upasampajja vihariṃsu viharissanti viharanti ca, tasmā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlasuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. Evaṃ me sutanti mahāsuññatasuttam. Tatha **kālakhemakassā**ti chavivaṇṇena so kāḷo, khemakoti panassa nāmam. **Vihāroti** tasmimyeva nigrodhārāme ekasmim padese pākārena parikkhipitvā dvārakoṭṭhakaṃ māpetvā haṃsavaṭṭakādisenāsanāni ceva maṇḍalamāḷabhojanasālādīni ca paṭiṭṭhapetvā kato vihāro. **Sambahulāni senāsanāni**ti mañco piṭham bhisibimbohanam taṭṭikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro palālasanthāroti-ādīni paññattāni honti, mañcena mañcam ...pe...

palālasanthāreneva palālasanthāraṃ āhacca ṭhapitāni, gaṇabhikkhūnaṃ vasana-
ṭṭhānasadisamaṃ ahosi.

Sambahulā (4.0111) nu khoTi bhagavato bodhipallaṅkeyeva sabbakilesānaṃ
samugghāṭitattā saṃsayo nāma natthi, vitakkapubbabhāgā pucchā, vitakkapubba-
bhāge cāyaṃ nukāro nipātamatto. Pāṭimatthakaṃ gacchante avinicchito nāma na
hoti. Ito kira pubbe bhagavatā dasa dvādasa bhikkhū ekaṭṭhāne vasantā na diṭṭha-
pubbā.

Athassa etadahosi- gaṇavāso nāmāyaṃ vaṭṭe āciṅṇasamāciṅṇo nadī-otiṅṇa-u-
dakasadiso, nirayatiracchānayanipettivisayāsuraakāyesupi, manussaloka-devaloka-
brahmalokesupi gaṇavāsova āciṅṇo. Dasayojanasahasso hi **nirayo** Tipucunṇabha-
ritā nāli viya sattehi nirantaro, pañcavidhabandhanakammakāraṇakaraṇaṭṭhāne
sattānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā natthi, tathā vāsīhi tacchanādiṭṭhānesu, iti
gaṇabhūtāva paccanti. **Tiracchānayanīyaṃ** ekasmiṃ vammike upasikānaṃ
pamāṇaṃ vā paricchedo vā natthi, tathā ekekabilādīsipi kipillikādīnaṃ. Tiracchā-
nayanīyampi gaṇavāsova. **Petanagarāni** ca gāvutikāni aḍḍhayojanikānīpi petabha-
ritāni honti. Evaṃ pettivisayepi gaṇavāsova. **Asurabhavanaṃ** dasayojanasa-
hassaṃ kaṇṇe pakkhittasūciyā kaṇṇabilaṃ viya hoti. Iti asuraakāyepi gaṇavāsova.
Manussaloke sāvattīyaṃ sattapaṇṇāsa kulasatasahassāni, rājagahe anto ca
bahi ca aṭṭhārasa manussakoṭīyo vasīṃsu. Evaṃ añṇesupi ṭṭhānesūti manussalo-
kepi gaṇavāsova. **Bhummadevatā** ādiṃ katvā devalokabrahmalokesupi gaṇavā-
sova. Ekekassa hi devaputtassa aḍḍhatīyā nāṭakakoṭīyo honti, navapi koṭīyo
honti, ekaṭṭhāne dasasahassāpi brahmāno vasanti.

Tato cintesi- “mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni gaṇavāsa-
viddhaṃsanatthaṃ dasa pāramīyo pūritā, ime ca bhikkhū ito paṭṭhāyeva gaṇaṃ
bandhitvā gaṇābhiratā jātā ananucchavikaṃ karonti”ti. So dhammasaṃvegaṃ
uppādetvā puna cintesi- “sace ‘ekaṭṭhāne dvīhi bhikkhūhi na vasitabban’ti sakkā
bhaveyya sikkhāpadaṃ pañṇāpetuṃ, sikkhāpadaṃ pañṇāpeyyaṃ, na kho
panetaṃ sakkā. Handāhaṃ mahāsuññatāpaṭipattiṃ nāma suttantaṃ (4.0112)
desemi, yaṃ sikkhākāmānaṃ kulaputtānaṃ sikkhāpadapañṇatti viya nagaradvāre
nikkhattasabbakāyika-ādāso viya ca bhavissati. Tato yathā nāmekasmiṃ ādāse
khattiyādayo attano vajjaṃ disvā taṃ pahāya anavajjā honti, evamevaṃ mayi
parinibbutepi pañcavassasahassāni imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā ekī-
bhāvābhiratā kulaputtā vaṭṭadukkhassa antaṃ karissanti”ti. Bhagavato ca mano-
rathaṃ pūrentā viya imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā vaṭṭadukkhāṃ
khepetvā parinibbutā kulaputtā gaṇanapathaṃ vītivattā. Vālikapiṭṭhivihārepi hi
ābhiddhammika-abhayatthero nāma vassūpanāyikasamaye sambahulehi
bhikkhūhi saddhiṃ imaṃ suttaṃ sañjhāyitvā “sammāsambuddho evaṃ kāreti,
mayaṃ kiṃ karomā”ti āha. Te sabbepi antovasse gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhi-
ratā arahattaṃ pāpuṇīṃsu. Gaṇabhedaṃ nāma idaṃ suttanti.

186. Ghaṭṭayāti evaṃnāmakassa sakkassa. **Vihāreti** ayampi vihāro nigrodhārā-
masseva ekadesse kāḷakhemakassa vihāro viya katoti veditabbo. **Cīvarakammanti**
jiṅṇamalinānaṃ aggaḷaṭṭhānuppādanadhovanādihi kataparibhaṇḍampi, cīvara-

tthāya uppannavatthānaṃ vicāraṇasibbanādīhi akataṃ saṃvidhānampi vaṭṭati, idha pana akataṃ saṃvidhānaṃ adhippetam. Manussā hi ānandattherassa cīvara-sātake adaṃsu. Tasmā thero sambahule bhikkhū gahetvā tattha cīvarakammaṃ akāsi. Tepi bhikkhū pātova sūcipāsakassa paññāyanakālato paṭṭhāya nisinnā apaññāyanakāle uṭṭhahanti. Sūcikkamme niṭṭhiteyeva senāsanāni saṃvidahissāmāti na saṃvidahiṃsu. **Cīvarakārasamayo** noti thero kira cintesi- “addhā etehi bhikkhūhi na paṭisāmitāni senāsanāni, bhagavatā ca diṭṭhāni bhavissanti. Iti anattamano satthā suṭṭhu niggahetukāmo, imesaṃ bhikkhūnaṃ upatthambho bhavissāmī”ti; tasmā evamāha. Ayaṃ panettha adhippāyo- “na, bhante, ime bhikkhū kammārāmā eva, cīvarakiccavasena pana evaṃ vasanti”ti.

Na kho, ānandāti, ānanda, kammassamayo vā hotu akammassamayo vā, cīvarakārasamayo vā hotu acīvarakārasamayo vā, atha kho saṅgaṇikārāmo bhikkhu na sobhatiyeva. Mā tvaṃ anupatthambhaṭṭhāne upatthambho ahoṣīti. Tattha **saṅgaṇikāti** sakaparissasamodhānaṃ. **Gaṇoti** nānājanasamodhānaṃ. Iti saṅgaṇikārāmo vā hotu gaṇārāmo (4.0113) vā, sabbathāpi gaṇabāhullābhirato gaṇabandhanabaddho bhikkhu na sobhati. Pacchābhatte pana divāṭṭhānaṃ sammajjitvā sudhotatthapādo mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā ekārāmatamanuyutto bhikkhu buddhasāsane sobhati. **Nekhammasukhanti** kāmato nikkhantassa sukhaṃ. **Pavivekasukhampi** kāmapavivekasukhameva. Rāgādīnaṃ pana vūpasamatthāya saṃvattatīti **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhatthāya saṃvattatīti **sambodhisukhaṃ**. **Nikāmalābhīti** kāmalābhī icchitalābhī. **Akicchalābhīti** adukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Sāmāyikanti appitappitasamaye kilesehi vimuttaṃ. **Kantanti** manāpaṃ. **Cetovimuttinti** rūpārūpāvacaracittavimuttiṃ. Vuttañhetam- “cattāri ca jhānāni catasso ca arūpasamāpattiyo, ayaṃ sāmāyiko vimokkho”ti (paṭi. ma. 1.213). **Asāmāyikanti** na samayavasena kilesehi vimuttaṃ, atha kho accantavimuttaṃ lokuttaraṃ vuttaṃ. Vuttañhetam- “cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalāni, ayaṃ asāmāyiko vimokkho”ti. **Akuppanti** kilesehi akopetabbaṃ.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ hoti? Saṅgaṇikārāmo bhikkhu gaṇabandhanabaddho neva lokiyaguṇam, na ca lokuttaraguṇam nibbattetuṃ sakkoti, gaṇam vinodetvā pana ekābhirato sakkoti. Tathā hi vipassī bodhisatto caturāsītiyā pabbajitasahassehi parivuto satta vassāni vicaranto sabbaññuguṇam nibbattetuṃ nāsakkhi, gaṇam vinodetvā sattadivase ekībhāvābhirato bodhimaṇḍam āruya sabbaññuguṇam nibbattesi. Amhākaṃ bodhisatto pañcavaggiyehi saddhiṃ chabbassāni vicaranto sabbaññuguṇam nibbattetuṃ nāsakkhi, tesu pakkantesu ekībhāvābhirato bodhimaṇḍam āruya sabbaññuguṇam nibbattesi.

Evaṃ saṅgaṇikārāmassa guṇadhigamābhāvaṃ dassetvā idāni dosuppattiṃ dassento **nāhaṃ ānandāti**-ādīmāha. Tattha **rūpanti** sarīraṃ. **Yattha rattassāti** yasmim rūpe rāgavasena rattassa. **Na uppajjeyyunti** yasmim rūpe rattassa na uppajjeyyūṃ, taṃ rūpaṃ na samanupassāmi, atha kho sārīputtamoggallānānaṃ dasabalasāvakkattupagamanasaṅkhātena aññathābhāvena sañcayassa (4.0114) viya, upāligahapatino aññathābhāvena nāṭaputtassa viya, piyajātikasutte seṭṭhi-ā-

dīnaṃ viya ca uppajjantiyeva.

187. Ayaṃ kho panānandāti ko anusandhi? Sace hi koci dubbuddhī navapabbajito vadeyya- “sammāsambuddho khettaṃ pavitṭhā gāviyo viya amheyeva gaṇato nīharati, ekībhāve niyojeti, sayaṃ pana rājarājamahāmattādīhi parivuto viharati”ti, tassa vacanokāsupacchedanattaṃ- “cakkavāḷapariyantāya parisāya majjhe ninnopi tathāgato ekakovā”ti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **sabbanimittānanti** rūpādīnaṃ saṅkhanimittānaṃ. **Ajjhattanti** visayaḷjhattaṃ. **Suññatanti** suññataphalasaṃpattiṃ. **Tatra ceti** upayogattaṃ bhummaṃ, taṃ ceti vuttaṃ hoti. Puna **tatrā**ti tasmīṃ parisamajjhe tṭhito. **Vivekaninnenā**ti nibbānaninnena. **Byantībhūtenā**ti āsavaṭṭhānīyadhammehi vigatantena nissaṭena viṣaṃyuttaṃ. **Uyyojanikapaṭi-saṃyuttanti** gacchatha tumheti evaṃ uyyojanikena vacanena paṭisaṃyuttaṃ.

Kāya pana velāya bhagavā evaṃ katheti? Pacchābhattakiccavelāya, vā purimayāmakiccavelāya vā. Bhagavā hi pacchābhatte gandhakuṭiyaṃ sīhaseyyaṃ kappetvā vuṭṭhāya phalasaṃpattiṃ appetvā nisīdati. Tasmīṃ samaye dhammassavanatthāya parisā sannipatanti. Atha bhagavā kālaṃ viditvā gandhakuṭito nikkhamitvā buddhāsanavaragato dhammaṃ desetvā bhesajjelapākaṃ gaṇhanto viya kālaṃ anatikkamitvā vivekaninnena cittaṃ parisā uyyojeti. Purimayāmepe “abhikkantā kho vāseṭṭhā ratti, yassa dāni kālaṃ maññathā”ti (dī. ni. 3. 299) evaṃ uyyojeti. Buddhānañhi bodhipattito paṭṭhāya dve pañcaviññāṇānīpi nibbānaninnāneva. **Tasmātihānandā**ti yasmā suññatāvihāro santo paṇīto, tasmā.

188. Ajjhattamevāti gocarajjhattameva. **Ajjhattaṃ suññatanti** idha niyakajjhattaṃ, attano pañcasu khandhesu nissitanti attho. **Sampajāno hotī**ti kammaṭṭhānassa asampajjanabhāvajānanena sampajāno. **Bahiddhā**ti parassa pañcasu khandhesu. **Ajjhattabahiddhā**ti kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā (4.0115). **Āneñjanti** ubhatobhāgavimutto bhavissāmāti āneñjaṃ arūpasamāpattiṃ manasi karoti.

Tasmīmyeva purimasminti pādakajjhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Apaguṇapādakajjhānato vuṭṭhitassa hi ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroto tattha cittaṃ na pakkhandati. Tato “parassa santāne nu kho kathan”ti bahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato- “kālena attano santāne, kālena parassa santāne nu kho kathan”ti ajjhattabahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato ubhatobhāgavimutto hotukāmo “arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathan”ti āneñjaṃ manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Idāni- “na me cittaṃ pakkhandatīti vissatṭhavīriyena upaṭṭhākādīnaṃ pacchato na caritabbaṃ, pādakajjhānameva pana sādhukaṃ punappunaṃ manasikātabbaṃ. Evamassa rukkhe chindato pharasumhi avahante puna nisitaṃ kāretvā chindantassa chijjesu pharasu viya kammaṭṭhāne manasikāro vahatī”ti dassetuṃ **tasmīmyevā**ti-ādimāha. Idānissa evaṃ paṭipannassa yaṃ yaṃ manasi karoti, tattha tattha manasikāro sampajjatīti dassento **pakkhandatī**ti āha.

189. Iminā vihārenāti iminā samathavipassanāvihārena. **Itiha tattha sampajānoti** iti caṅkamantopi tasmīṃ kammaṭṭhāne sampajjamāne “sampajjati me kammaṭṭhānaṃ”ti jānanena sampajāno hoti. **Sayatī**ti nipajjati. Ettha kañci kālaṃ caṅkamitvā- “idāni ettakaṃ kālaṃ caṅkamituṃ sakkhissāmi”ti ñatvā iriyāpathaṃ ahā-

petvā ṭhātabbaṃ. Esa nayo sabbavāresu. **Na kathessāmīti, itiha tatthāti** evaṃ na kathessāmīti jānanena tattha sampajānakārī hoti.

Puna dutiyavāre **evarūpiṃ kathaṃ kathessāmīti** jānanena sampajānakārī hoti, imassa bhikkhuno samathavipassanā taruṇāva, tāsaṃ anurakkhaṇatthaṃ-

“Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo atha bhojanaṃ;
utu iriyāpatho ceva, sappāyo sevitabbako”ti.

Satta sappāyāni icchitabbāni. Tesāṃ dassanatthamidaṃ vuttaṃ. Vitakkavāresu avitakkanassa ca vitakkanassa ca jānanena sampajānatā veditabbā.

190. Iti (4.0116) vitakkapahānena dve magge kathetvā idāni tatiyamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime, ānanda, kāmaguṇāti-ādimāha. Āyataneti** tesuyeva kāmaguṇesu kismiñcideva kilesuppattikāraṇe. **Samudācāroti** samudācāraṇato appahīnakilesa. **Evaṃ santanti** evaṃ vijjamānameva. **Sampajānoti** kammaṭṭhānassa asampattijānanena sampajāno. Dutiyavāre **evaṃ santametanti** evaṃ sante etaṃ. **Sampajānoti** kammaṭṭhānasampattijānanena sampajāno. Ayañhi “pahīno nu kho me pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo no”ti paccavekkhamāno apahīnabhāvaṃ ñatvā vīriyaṃ paggahetvā taṃ anāgāmimaggena samugghāṭeti, tato maggānantaraṃ phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena

“sampajāno hoti” ti vuttaṃ.

191. Idāni arahattamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime, ānanda, upādānakkhandhāti-ādimāha.** Tattha **so pahiyatīti** rūpe asmīti māno asmīti chando asmīti anusayo pahiyati. Tathā vedanādīsu sampajānatā vuttanāyeneva veditabbā.

Ime kho te, ānanda, dhammāti heṭṭhā kathite samathavipassanāmaggaphala-dhamme sandhāyāha. **Kusalāyatikāti** kusalato āgatā. Kusalā hi kusalāpi honti kusalāyatikāpi, seyyathidaṃ, paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, dutiyajjhānaṃ kusala-ñceva kusalāyatikañca ...pe... ākiñcaññāyatanaṃ kusalaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ kusalañceva kusalāyatikañca, nevasaññānāsaññāyatanaṃ kusalaṃ, sotāpattimaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca ...pe... anāgāmaggo kusalo, arahattamaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca. Tathā paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, taṃsāmpayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca ...pe... arahattamaggo kusalo, taṃsāmpayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca.

Ariyāti nikkilesā visuddhā. **Lokuttarāti** loke uttarā viṣiṭṭhā. **Anavakkantā pāpimā-tāti** pāpimantena mārena anokkantā. Vipassanāpādakā (4.0117) aṭṭha samāpattiyo appetvā nisinnassa hi bhikkhuno cittaṃ māro na passati, “idaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya saṃvattati” ti jātituṃ na sakkoti. Tasmā “anavakkantā” ti vuttaṃ.

Taṃ kiṃ maññasīti idaṃ kasmā āha? Gaṇepi eko ānisaṃso atthi, taṃ dassetuṃ idamāha. **Anubandhituṃ** anugacchituṃ paricarituṃ.

Na kho, ānandāti ettha kiñcāpi bhagavatā- “sutāvudho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati” ti (a. ni. 7.67) bahussuto pañcāvudhasampanno yodho viya kato. Yasmā pana so sutapariyattim uggahetvāpi tadanucchavikaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjati, na tassa taṃ āvudhaṃ hoti. Yo paṭipajjati, tasseva hoti. Tasmā etadatthaṃ anubandhituṃ nārahatīti dassento **na kho, ānandāti** āha.

Idāni yadatthaṃ anubandhitabbo, taṃ dassetuṃ **yā ca khoti-ādimāha.** Iti imasmiṃ sutte tīsu ṭhānesu dasa kathāvatthūni āgatāni. “Iti evarūpaṃ kathaṃ kathessāmi” ti sappāyāsappāyavasena āgatāni, “yadidaṃ suttaṃ geyyan” ti ettha sutapariyattivasena āgatāni, imasmiṃ ṭhāne paripūraṇavasena āgatāni. Tasmā imasmiṃ sutte dasa kathāvatthūni kathentena imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā katheta-bbāni.

Idāni yasmā ekaccassa ekakassa viharatopi attho na sampajjati, tasmā taṃ sandhāya ekībhāve ādīnavaṃ dassento **evaṃ sante kho, ānandāti-ādimāha.** Tattha **evaṃ santeti** evaṃ ekībhāve sante.

193. Sathāti bāhirako titthakarasatthā. **Anvāvattantīti** anu-āvattanti upasaṅka-manti. **Mucchaṃ kāmayaṭīti** mucchanataṅhaṃ pattheti, pavattetīti attho. **Ācariyūpa-ddavenāti** abbhantare uppanna kilesūpaddavena ācariyassupaddavo. Sesupa-ddavesupi eseva nayo. **Avadhimsu nanti** mārayimsu naṃ. Etena hi guṇamaraṇaṃ kathitaṃ.

Vinipātāyāti (4.0118) suṭṭhu nipatanāya. Kasmā pana brahmacārupaddavova- “dukkhavipākataro ca kaṭukavipākataro ca vinipātāya ca saṃvattati” ti vuttoti.

Bāhirapabbajjā hi appalābhā, tattha mahanto nibbattetabbaguṇo natthi, aṭṭhasamāpattipañcābhīṇṇā mattakameva hoti. Iti yathā gadrabhapiṭṭhito patitassa mahantaṃ dukkhaṃ na hoti, sarīrassa paṃsumakkhanamattameva hoti, evaṃ bāhirasamaye lokiyaguṇamattatova parihāyati, tena purimaṃ upaddavadvayaṃ na evaṃ vuttaṃ. Sāsane pana pabbajjā mahālābhā, tattha cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti mahantā adhigantabbaguṇā. Iti yathā ubhato sujāto khattiyakumāro hatthikkhandhavaragato nagaraṃ anusañcaranto hatthikkhandhato patito mahādukkhaṃ nigacchati, evaṃ sāsano parihāyamāno navahi lokuttaraguṇehi parihāyati. Tenāyaṃ brahmacārupaddavo evaṃ vutto.

196. Tasmāti yasmā sesupaddavehi brahmacārupaddavo dukkhavipākataro, yasmā vā sapattapaṭipattiṃ vītikkamanto dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati, mittapaṭipatti hitāya, tasmā. Evaṃ uparimenapi heṭṭhimenapi atthena yojettabbaṃ. **Mittavatāyāti** mittapaṭipattiyā. **Sapattavatāyāti** verapaṭipattiyā.

Vokkamma ca satthusāsanāti dukkaṭadubbhāsitamattampi hi sañcicca vītikkamanto vokkamma vattati nāma. Tadeva avītikkamanto na vokkamma vattati nāma.

Na vo ahaṃ, ānanda, tathā parakkamissāmīti ahaṃ tumhesu tathā na paṭipajjissāmi. **Āmake**ti apakke. **Āmakamatteti** āmake nātisukkhe bhājane. Kumbhakāro hi āmakam nātisukkham apakkaṃ ubhohi hatthehi saṅhikam gaṇhāti “mā bhijjatū”-ti. Iti yathā kumbhakāro tattha paṭipajjati, nāham tumhesu tathā paṭipajjissāmi. **Niggayha niggayhāti** sakiṃ ovaditvā tuṅhī na bhavissāmi, niggaṇhitvā niggaṇhitvā punappunaṃ ovadissāmi anusāsissāmi. **Pavayha pavayhāti** dose pavāhetvā pavāhetvā. Yathā pakkabhājanesu kumbhakāro bhinnachinnajajarāni pavāhetvā (4.0119 ekato katvā supakkāneva ākoṭetvā ākoṭetvā gaṇhāti, evameva ahampi pavāhetvā pavāhetvā punappunaṃ ovadissāmi anusāsissāmi. **Yo sāro so ṭhassatīti** evaṃ vo mayā ovadiyamānānaṃ yo maggaphalasāro, so ṭhassati. Apica lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā

197. Evaṃ me sutanti acchariya-abbhutasuttaṃ. Tattha **yatra hi nāmāti** acchariyatthe nipāto. Yo nāma tathāgatoti attho. **Chinnapapañceti** ettha papañcā nāma taṅhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭumeti** ettha **vaṭumanti** kusalākusala-kammavaṭṭam vuccati. **Pariyādinnavatṭeti** tasseva vevacanaṃ. **Sabbadukkhavīvatṭeti** sabbaṃ vipākavaṭṭasaṅkhātaṃ dukkhaṃ vīvatte. **Anussarissatīti** idaṃ yatrāti nipātavasena anāgatavacanaṃ, attho panettha atītavasena veditabbo. Bhagavā hi te buddhe anussari, na idāni anussarissati. **Evaṃjaccā** Ti vipassī-ā-

dayo khattiyajaccā, kakusandhādayo brāhmaṇajaccāti. **Evamṅgottā**ti vipassī-ādayo koṇḍañṅagottā, kakusandhādayo kassapagottāti. **Evamṣilā**ti lokiyalokuttarasīlena evamṣilā. **Evamḍhammā**ti ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā. Lokiyalokuttarena samādhinā evamṣamādhinoti attho. **Evamṣaṅṅā**ti lokiyalokuttarapaṅṅāya evamṣaṅṅā. **Evamṣvihārī**ti ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitova, puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce, na idaṃ gahitameva. Idañhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ, tasmā evamṣnirodhasamāpattivihārīti ayamettha attho.

Evamṣvimuttāti (4.0120) ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samuccheda-vimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimuttiyo. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayam vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Aniccānupassanādikā satta anupassanā sayam tassa tassa paccaṅkavāsena paricattāhi nīvaraṇādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayam samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāri sāmāñṅaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissatattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkhaṃ gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evamṣvimuttāti evamettha attho veditabbo.

199. Tasmātihāti yasmā tvaṃ “tathāgatā acchariyā”ti vadasi, tasmā taṃ bhīyoso mattāya paṭibhantu tathāgatassa acchariyā abbhutadhammāti. **Sato sampajāno**ti ettha dvesampajāñṅāni manussaloke devaloke ca. Tattha vessantarajātaka brāhmaṇassa dve putte datvā punadivase sakkassa devīṃ datvā sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto-

“Ito vimuccamānāhaṃ, saggagāmī visesagū;

anivattī tato assaṃ, aṭṭhametaṃ varaṃ vare”ti. (jā. 2.22.2300)-

Evam tusitabhavane me paṭisandhi hotūti varaṃ aggahesi, tato paṭṭhāya tusitabhavane uppajjissāmīti jānāti, idaṃ manussaloke sampajāñṅaṃ. Vessantarattabhāvato pana cuto puna tusitabhavane nibbattivā nibbattosmīti añṅāsi, idaṃ devaloke sampajāñṅaṃ.

Kiṃ pana sesadevatā na jānantīti? No na jānanti. Tā pana uyyānavimānakapparukkhe oloketvā devanāṭakehi tūriyasaddena pabodhitā “mārisa ayaṃ devaloko tumhe idha nibbattā”ti sārītā jānanti. Bodhisatto paṭhamajavanavāre na jānāti, dutiyajavanato paṭṭhāya jānāti. Iccassa añṅehi asādhāraṇajānanaṃ hoti.

Aṭṭhāsīti (4.0121) ettha kiñcāpi añṅepi devā tattha ṭhitā ṭhitamhāti jānanti, te pana chasu dvāresu balavatā iṭṭhārammaṇena abhibhuyyāmānā satīṃ vissajjetvā attano bhuttapītabhāvampi ajānantā āhārūpacchedena kālaṃ karonti. Bodhisattassa kiṃ tathārūpaṃ ārammaṇaṃ natthīti? No natthi. So hi sesadeve dasahi ṭhānehi adhiggaṇhāti, ārammaṇena pana attānaṃ maddituṃ na deti, taṃ ārammaṇaṃ abhibhavitvā tiṭṭhati. Tena vuttaṃ- “sato sampajāno, ānanda, bodhisatto tusite kāye aṭṭhāsī”ti.

200. Yāvatāyukanti sesattabhāvesu kiṃ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhattīti? Āma na

tiṭṭhati. Aññadā hi dīghāyukadevaloke nibbatto tattha pāramiyo na sakkā pūretunti akkhīni nimīletvā adhimuttikālaṃkiriyaṃ nāma katvā manussaloke nibbattati. Ayaṃ kālaṃkiriyaṃ aññesaṃ na hoti. Tadā pana adinnadānaṃ nāma natthi, arakkhitasīlaṃ nāma natthi, sabbapāramīnaṃ pūritattā yāvatāyukaṃ aṭṭhāsi.

Sato sampajāno tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamatiti evaṃ tāva sabba-pāramiyo pūretvā tadā bodhisatto yāvatāyukaṃ aṭṭhāsi. Devatānaṃ pana- “manussagaṇanāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissati”ti pañca pubbanimittāni uppajjanti- mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṅṭhāti.

Tattha **mālā**ti paṭisandhiggahaṇadivase piḷandhanamālā. Tā kira saṭṭhisatasahas-sādhikā sattapaṇṇāsa-vassakoṭṭiyaṃ amilāyitvā tadā milāyanti. **Vatthesupi** eseva nayo. Ettakaṃ pana kālaṃ devānaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti, tasmaṃ kāle sarīrato bindubindivasena **sedā** muccanti. Ettakañca kālaṃ tesāṃ sarīre khaṇḍicca-pāliccādivasena **vivaṇṇatā** na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti. Maraṇakāle pana nesāṃ kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca

nesaṃ kālaṃ devaloke **ukkaṇṭhitā** (4.0122) nāma natthi, maraṇakāle pana nissasanti vijambhanti, sake āsane nābhramanti.

Imāni pana pubbanimittāni, yathā loke mahāpuñṇānaṃ rājarājamahāmattdīnaṃyeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ, evameva mahesakkhānaṃ devatānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe, evameva tānipi sabbe devā na jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye ca mandena kusalakammena nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu- “idāni ko jānāti, kuhiṃ nibbattissāmā”ti bhāyanti. Ye mahāpuñṇā, te- “amhehi dinnaṃ dānaṃ rakkhitaṃ sīlaṃ bhāvitaṃ bhāvanaṃ āgamma uparidevalokesu sampattiṃ anubhavissāmā”-ti na bhāyanti. Bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā “idāni anantare attabhāve buddho bhavissāmī”ti na bhāyi. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipativā- “mārisa tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na sakkasampattiṃ na mārabrahmacakkavattisampattiṃ patthentehi pūritā, lokanittiharaṇatthāya pana buddhattaṃ patthayamānehi pūritā. So vo idāni kālo mārisa buddhattāya, samayo mārisa buddhattāyā”ti yācanti.

Atha mahāsatto devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kāladīpadesakulajanetti-āyuparicchadavasena **pañcamahāvilokanaṃ** nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”-ti paṭhamaṃ kālaṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddhaṃ vaḍḍhita-āyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmarāṇāni na paññāyanti, buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkaṇṇamuttā natthi, tesāṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti kathentānaṃ “kiṃ nāmetaṃ kathenti”ti neva sotuṃ na saddhātuṃ maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmīṃ asati aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūna-āyukālopi kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinnavādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati. Udahe daṇḍarāji viya khippaṃ vigacchati. Tasmā sopi akālo. Satasahassato (4.0123) pana paṭṭhāya heṭṭhā vassasatato paṭṭhāya uddhaṃ āyukālo kālo nāma. Tadā ca vassasatakālo hoti. Atha mahāsatto “nibbattitabbakālo”ti **kālaṃ** passi.

Tato **dīpaṃ** vilokento saporivāre cattāro dīpe oloketvā- “tisu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattanti”ti dīpaṃ passi.

Tato- “jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmīṃ nu kho padese buddhā nibbattanti”ti **desaṃ** vilokento majjhimadesaṃ passi. Majjhimadeso nāma “puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo”ti-ādinā nayena vinaye (mahāva. 259) vuttova. So pana āyāmato tīṇi yojanasatāni. Vitthārato aḍḍhatiyāni, parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmiñhi padese cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā sammāsambuddhā uppajjanti. Dve asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā paccekabuddhā uppajjanti, ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā sārīputtamoggallānādayo mahāsāvakaṃ uppajjanti, catunnaṃ mahādīpānaṃ dvisahassānaṃ parittadīpānañca issariyādhipaccakārakacakkavattirājāno uppajjanti, aññe ca mahesakkhā khattiyabrāhmaṇagahapatimahāsālā

uppajjanti. Idañcetha kapilavatthu nāma nagaraṃ, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭhamagamāsi.

Tato **kulaṃ** vilokento- “buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, suddhodano nāma rājā me pitā bhavissati” ti kulaṃ passi.

Tato **mātaraṃ** vilokento- “buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasata-sahassaṃ pūritapāramī jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasilā hoti, ayañca mahāmāyā nāma devī edisā. Ayaṃ me mātā bhavissati. Kittakaṃ panassā āyū” ti āvajjanto- “dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni” ti passi.

Iti (4.0124) imaṃ **pañcamahāvilokanaṃ** viloketvā- “kālo me mārisā buddhabhāvāyā” ti devatānaṃ saṅghaṃ karonto paṭiññaṃ datvā “gacchatha tumhe” ti tā devatā uyyojetvā tusitadevatāhi parivuto tusitapure nandanavanaṃ pāvisi. Sabba-devalokesu hi nandanavanaṃ atthiyeva. Tattha naṃ devatā- “ito cuto sugatiṃ gaccha, ito cuto sugatiṃ gacchā” ti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārāyamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārāyamānāhi parivuto tattha vicarantova cavi.

Evaṃ cuto cavāmīti pajānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhiṃ gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, imasmimṃ me ṭhāne paṭisandhi gahitāti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā “āvajjanapariyāyo nāma laddhuṃ vaṭṭati, dutiyatatiyacittavāre- yeva jānissati” ti vadanti. Tipiṭakamahāsīvatthero panāha- “mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭippattaṃ tesāṃ satisampajāññaṃ. Yasmā pana teneva cittaṃ taṃ cittaṃ ñātuṃ na sakkā, tasmā cuticittaṃ na jānāti. Cutikkhaṇepi cavāmīti pajānāti, paṭisandhiṃ gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, asukasmimṃ ṭhāne paṭisandhi gahitāti pajānāti, tasmimṃ kāle dasasahassī kampaṭi” - ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchiṃ okkamanto pana ekūnavīsatiyā paṭisandhi- cittesu mettāpubbabhāgassa somanassa-sahagata-ñāṇasampayutta-asaṅkhārika- kusalacittassa sadisamahāvīpākacittena paṭisandhiṃ gaṇhi. Mahāsīvatthero pana “upekkhāsahagatenā” ti āha.

Paṭisandhiṃ gaṇhanto pana āsāḥhipuṇṇamāyaṃ uttarāsāḥhanakkhattena agga- hesi. Tadā kira mahāmāyā pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurā- pānaṃ mālāgandhavibhūsanasaṃpannaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānā sattame divase pāto vuṭṭhāya gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirīgabbhaṃ pavisitvā sirīsa- yane nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa- “cattāro kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā anotattadaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesaṃ deviyo āgantvā manussamalaharaṇatthaṃ nhāpetvā dibba- vatthaṃ nivāsetvā gandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmimṃ pācīnato (4.0125) sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suva- ṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā uttaradisato āgamma kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchiṃ pavitṭhasadiso ahosi.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ rañño ārocesi. Rājā pabhātāya rattiyā catusa-
ṭṭhimatte brāhmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgala-
sakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññāpetvā tattha nisinnānaṃ brāhma-
ṇānaṃ sappimadhusakkarābhisaṅkhārassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo
pūretvā suvaṇṇarajatapātītiheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca ahatavatthakapilagā-
vidānādīhi te santappesi. Atha nesaṃ sabbakāmasantappitānaṃ supinaṃ ārocā-
petvā- “kiṃ bhavissati” ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu- “mā cintayi mahārāja, deviyā
te kucchimhi gabbho paṭiṭṭhito, so ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te
bhavissati. So sace agāraṃ ajjhāvasissati, rājā bhavissati cakkavattī. Sace agārā
nikkhamma pabbajissati, buddho bhavissati loke vivaṭṭacchado” ti. Evaṃ sato
sampajāno bodhisatto tusitakāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati.

Tattha **sato sampajānoti** iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamati dasseti.
Catasso hi gabbhāvakkantiyo.

“Catasso imā, bhante, gabbhāvakkantiyo. Idha, bhante, ekacco asampajāno
mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātuku-
cchimhā nikkhamati, ayaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampa-
jāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ dutiyā
gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampa-
jāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ tatiyā
gabbhāvakkanti.

Puna (4.0126) caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati,
sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, sampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ
catutthā gabbhāvakkanti” ti (dī. ni. 3.147).

Etāsu paṭhamā lokiyamanussānaṃ hoti, dutiyā asītimahāsāvakānaṃ, tatiyā
dvinnāṃ aggasāvakānaṃ paccekabodhisattānaṃ. Te kira kammajavātehi
uddhampādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe tālacchiggalena
hatthī viya ativiya sambādheṇa yonimukheṇa nikkhamamānā anantaṃ dukkhaṃ
pāpuṇanti. Tena nesaṃ “mayaṃ nikkhamāmā” ti sampajānatā na hoti. Catutthā
sabbaññubodhisattānaṃ. Te hi mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantāpi jānanti,
tattha vasantāpi jānanti. Nikkhamanakālepi nesaṃ kammajavātā uddhampāde
adhosire katvā khipituṃ na sakkonti, dve hatthe pasāretvā akkhīni ummīletvā ṭhita-
kāva nikkhamanti.

201. Mātukucchiṃ okkamati ettha mātukucchiṃ okkanto hoti attho. Okkante
hi tasmīṃ evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇo** Ti buddhappamāṇo, vipuloti
attho. **Ujāro** ti tasseva vevacanaṃ. **Devānubhāvanti** ettha devānaṃ ayamānu-
bhāvo- nivatthavatthassa pabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā
alaṅkārassa, tathā vimānassa, taṃ atikkamitvāti attho.

Lokantarikā ti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantarikā hoti, tiṇṇaṃ
sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññamaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso
viya. So pana lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhajojanasahasso hoti. **Aghāti** nicca-

vivaṭā. **Asaṃvutā**ti heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārā**ti tamabhūtā. **Andhakāratimi-**
sāti cakkhaviññāṇupattinivāraṇato andhabhāvakaraṇatimisena samannāgatā. Tattha kira cakkhaviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikā**ti candimasūriyā kira eka-
ppahāreneva tisu dīpesu paññāyanti, evaṃmahiddhikā. Ekekāya disāya navana-
vayojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, evaṃ mahānu-
bhāvā. **Ābhāya nānubhontī**ti attano (4.0127) pabhāya nappahonti. Te kira cakkavā-
ḷapabbatassa vemajjhena caranti, cakkavāḷapabbatañca atikkamma lokantarikani-
rayo, tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmim̐ lokantaramahāniraye sattā upapannā. Kiṃ pana
kammaṃ katvā te tattha uppajjantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammika-
samaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ aññañca divase divase paṇavadhādisā-
hasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacoranāgacorādayo viya.
Tesaṃ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe
vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti. Yadā pana saṃsappantā añña-
maññassa hatthapāsaṃ gatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññamānā
tattha vāvaṭā viparivattitvā lokasandhāraka-udake patanti. Vāte paharante madhu-
kaphalāni viya chijjitvā udake patanti. Patitamattā ca accantakhāre udake piṭṭha-
piṇḍi viya vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāTi- “yathā mayaṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ
aññepi kira sattā idaṃ dukkhaṃ anubhavantā idhūpapannā”ti taṃ divasaṃ
passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati, yāvatā niddāyitvā
pabuddho ārammaṇaṃ vibhāveti, tattakaṃ kālaṃ hoti. Dīghabhāṇakā pana
“accharāsaṅghāṭamattameva vijjubhāso viya niccharitvā kiṃ idanti bhaṇantānaṃ-
yeva antaradhāyati”ti vadanti. **Saṅkapatī**

samantato kampati. Itaradvayaṃ purimapasseva vevacanaṃ. Puna **appamāṇo cāti**-ādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

202. Cattāro devaputtā catuddisaṃ ārakkhāya upagacchantīti ettha **cattāro** catunnaṃ mahārājūnaṃ vasena vuttaṃ, dasasahasacakkavāḷe pana cattāro cattāro katvā cattālīsadasahasā honti. Tattha imasmiṃ cakkavāḷe mahārājāno khaggahatthā āgantvā bodhisattassa ārakkhaṇatthāya upagantvā sirīgabbhaṃ pavīṭṭhā, itare gabbhadvārato paṭṭhāya avaruddhapamaṃsupisācakādiyakkhagaṇe (4.0 paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā ārakkhaṃ gaṇhiṃsu.

Kimatthaṃ panāyaṃ rakkhā āgatā? Nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālato paṭṭhāya sacepi koṭisatasahasā mārā koṭisatasahasā sineruṃ ukkhipitvā bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaṇatthaṃ āgaccheyyūṃ, sabbe antarāva antaradhāyeyyūṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā ruhiruppādava-tthusmiṃ- “aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ parūpakkamena tathā-gataṃ jīvitā voropeyya. Anupakkamena, bhikkhave, tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha tumhe, bhikkhave, yathāvihāraṃ, arakkhiyā, bhikkhave, tathāgatā”ti (cūḷava. 341). Evametaṃ, na parūpakkamena tesāṃ jīvitantarāyo atthi. Santi kho pana amanussā virūpā duddasikā, bheravarupā pakkhino, yesāṃ rūpaṃ disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā santāso vā uppajjeyya, tesāṃ nivāra-ṇatthāya rakkhaṃ aggahesuṃ. Apica kho bodhisattassa puññatejena sañjātagā-ravā attano gāravacoditāpi te evamakāṃsu.

Kiṃ pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno bodhisattamā-tuyā attānaṃ dassenti na dassentīti? Nahānamaṇḍanabhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirīgabbhaṃ pavisitvā varasayane nipannakāle pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ nāma manussānaṃ sappaṭibhayaṃ hoti, bodhisatta-mātā pana attano ceva puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakati-ante-purapālakesu viya assā tesu cittaṃ uppajjati.

203. Pakatiyā sīlavatīti sabhāveneva sīlasampannā. Anuppanne kira buddhe manussā tāpasaparibbājakānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti, bodhisattamātāpi kāladevilassa isino santike gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādāmūle nisīdituṃ nāma na sakkā, samāsane nisīditvā gahi-tasīlampi avaññā kāraṇamattaṃ hoti. Tasmā sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

Purisesūti (4.0129) bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisā-dhippāyacittaṃ nuppajjati. Tañca kho bodhisatte gāravena, na pahīnakilesatāya. Bodhisattamātu rūpaṃ pana sukusalāpi sippikā potthakammādīsipi kātuṃ na sakkonti, taṃ disvā purisassa rāgo nuppajjatīti na sakkā vattuṃ. Sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamtukāmo hoti, pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā “anatikkamanīyā”ti-ādi vuttaṃ.

Pañcannaṃ kāmagaṇānanti pubbe “kāmagaṇūpasamhitan”ti purisādhippāyava-sena vatthupaṭikkhepo kathito, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira “deviyā evarūpo putto kucchismiṃ uppanno”ti, sutvā samantato rājāno maha-ggha-ābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavatthubhūtaṃ paṇṇākāraṃ

pesenti, bodhisattassa ca bodhisattamātuyā ca katakamassa ussannattā lābha-sakkārassa pamāṇaparicchedo nāma natthi.

204. Akilantakāyāti yathā aññā itthiyo gabbhabhārena kilamanti, hatthapādā uddhumātakādīni pāpuṇanti, na evaṃ tassā koci kilamatho ahosi. **Tirokucchigatanti** antokucchigataṃ. Kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjāta-aṅgapaccaṅgaṃ ahīni-ndriyabhāvaṃ upagataṃyeva passati. Kimatthaṃ passati? Sukhavāsattaṃ. Yatheva hi mātā puttena saddhiṃ nisinnā vā nipannā vā “hatthaṃ vā pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṅṭhapessāmī”ti sukhavāsattaṃ puttaṃ oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu uttānagamanaparivattananisajjādīsu uṇhasīta-lo-ṇikatittakakaṭukāhāra-ajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkhaṃ uppajjati, atthi nu kho me taṃ puttassāti sukhavāsattaṃ bodhisattaṃ olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattaṃ passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayāṃ ajjhottharivā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhika-ṇṭakaṃ nissāya ukkuṭikā dvīsu muṭṭhīsu hanukaṃ ṭhapetvā deve vassante rukkha-susire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisatto pana piṭṭhikaṇṭakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhī-mukho nisīdati. Pubbe katakammaṃ panassā vatthum sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ nibbattati (4.0130). Atha naṃ kucchigataṃ taco paṭi-cchādetuṃ na sakkoti, olokontiyā bahi ṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento **seyyathāpīti**-ādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuvīññāṇaṃ uppajjati.

205. Kālaṃ karotīti na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayeneva. Bodhisattena vasitattānañhi cetiyakuṭṭisadisam hoti aññesaṃ aparibhogaṃ, na ca sakkā bodhi-sattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamaheṣiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃyeva bodhi-sattamātu āyuppamāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karoti. Katarasmimā pana vaye kālaṃ karotīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chanda-rāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthi taṃ gabbhaṃ anurakkhitaṃ na sakkonti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atī-kkamma tatiyakoṭṭhāse vatthum visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattā dārakā arogā honti. Tasmā bodhisattamātāpi paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karoti.

Nava vā dasa vāti ettha vā-saddena vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekā-dasa vā dvādasa vāti evamādinampi saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamo pana na hoti. Aṭṭhamāsajāto na jīvati, sesā jīvanti.

Ṭhitāvāti ṭhitāva hutvā. Mahāmāyāpi devī upavijaññā ñātikulagharaṃ gamissā-mīti rañño ārocesi. Rājā kapilavatthuto devadahanagaragāmimaggā alaṅkā-rā-petvā devimā suvaṇṇasivikāya nisīdāpesi. Sakalanagaravāsino sakyā parivāretvā gandhamālādīhi pūjayamānā devimā gahetvā pāyimsu. Sā devadahanagarassa avidūre lumbinisālavanuyyānaṃ disvā uyyānavicaraṇatthāya cittaṃ uppādetvā rañño saññaṃ adāsi. Rājā uyyānaṃ paṭijaggāpetvā ārakkhaṃ saṃvidahāpesi. Deviyā uyyānaṃ pavitṭhamattāya kāyadubbalyaṃ ahosi, athassā maṅgalasāla-mūle sirīsayaṇaṃ paññāpetvā sāṇiyā parikkhipimsu. Sā (4.0131) antosāṇim pavi-

sitvā sālasākhaṃ hatthena gahetvā aṭṭhāsi. Athassā tāvadeva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi.

Devā naṃ paṭhamaṃ paṭiggaṇhanti khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ? Sūtivesaṃ gaṇhitvāti eke. Taṃ pana paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ-tadā bodhisattamātā suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ nivāsetvā macchakkhisadisāṃ dukūlapaṭaṃ yāva pādantāva pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukaṃ gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi dhammakaraṇato udakanikkhamanasadisāṃ. Atha te pakatibrahmaveseneva upasaṅkamtivā paṭhamaṃ suvaṇṇajālena paṭiggahesaṃ. Tesāṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesaṃ. Tena vuttaṃ- “devā naṃ paṭhamaṃ paṭiggaṇhanti pacchā manussā” ti.

206. Cattāro naṃ devaputtāti cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvāti** ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā. **Mahesakkhoti** mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampannoti attho.

Visadova nikkhamatīti yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evaṃ nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho. **Udenāti** udakena. **Kenaci asucināti** yathā aññe sattā kammajavātehi uddhaṃpādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisanarakapapātaṃ patantā viya tālacchiddena nikkaḍḍhiyamānā hatthi viya mahādukkhaṃ anubhavantā nānā-asucimakkhitāva nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisattañhi kammajavātā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ kātuṃ na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavana kenaci asucinā amakkhitova nikkhamati.

Udakassa dhārāti udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati, uṇhā rajatakaṭāhe. Idañca pathavītale kenaci asucinā asammissaṃ tesāṃ pāṇiyaparibhojanīya-udakañceva aññehi asādhāraṇaṃ kilāna-udakañca dassetuṃ vuttaṃ. Aññassa pana suvaṇṇarajatagaṭehi āhariyamāna-udakassa ceva haṃsavaṭṭakā-dipokkharāṇigatassa ca udakassa paricchedo natthi.

207. Sampatijātoti (4.0132) muhuttajāto. Pāḷiyaṃ pana mātukucchito nikkhantamatto viya dassito, na pana evaṃ daṭṭhabbaṃ. Nikkhantamattañhi taṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesāṃ hatthato cattāro mahārājāno maṅgalasammatāya sukhasamphassāya ajinappaveṇiyā, tesāṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito.

Setamhi chatte anudhāriyamāneti dibbasetacchatte anudhāriyamāne. Ettha ca chattassa parivārāni khaggādīni pañca rājakakudhabhaṇḍānipi āgatāneva. Pāḷiyaṃ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttaṃ. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhakā. Tathā khagga-tālavaṇṭa-morahatthaka-vāḷabījani-uṇhīsamattāyeva paññāyanti, na tesāṃ gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhiṃsu. Vuttampi cetāṃ-

“Anekasākhañca sahasamaṇḍalaṃ,
chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
suvaṇṇadaṇḍā vipatanti cāmarā,
na dissare cāmarachattagāhakā” ti. (su. ni. 693);

Sabbā ca disāti idam sattapadavītihārūpari ʒhitassa viya sabbadisānuvilokanam vuttam, na kho panevam daṭṭhabbam. Mahāsatto hi manussānam hatthato muccitvā puratthimadisam olokesi, anakacakkavāḷasahassāni ekaṅgaṅāni ahesum. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā- “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evam catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasapi disā anuviloketvā attanā sadisam adisvā ayam uttarā disāti sattapadavītihārena agamāsīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Āsabhinti** uttamam. **Aggoti** guṇehi sabbapaṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti** padadvayena imasmim attabhāve pattabbam arahattam byākāsi.

Ettha (4.0133) ca samehi pādehi pathaviyam patitṭhānam catu-iddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam, uttarābhimukhabhāvo mahājanam ajjhottharivā abhibhavivā gamanassa pubbanimittam, sattapadagamamam sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittam, dibbasetacchattadhāraṇam vimutticchattapaṭilābhassa pubbanimittam, pañcarājakakudhabhaṇḍāni pañcahi vimuttihi vimuccanassa pubbanimittam, disānuvilokanam anāvaraṇaṅṅapaṭilābhassa pubbanimittam, āsabhivācābhāsanam appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittam. “Ayamantimā jāti”ti sīhanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa pubbanimittanti veditabbam. Ime vārā pāḷiyam āgatā, sambahulavāro pana āgato, āharivā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahasilokadhātu kampi. Dasasahasilokadhātumhi devatā ekacakkavāḷe sannipatiṃsu. Paṭhamam devā paṭiggahiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā viṇā cammabaddhā bheriyo ca kenaci avādītā sayameva vajjiṃsu, manussānam andubandhanādīni

khaṇḍākhaṇḍaṃ bhijjimsu. Sabbarogā ambilena dhotatambamalaṃ viya viga-
cchimsu, jaccandhā rūpāni passimsu. Jaccabadhirā saddaṃ suṇimsu, piṭhasappī
javanasampannā ahesuṃ, jātijaḷānampi eḷamūgānaṃ sati patiṭṭhāsi, videse
pakkhandanāvā supaṭṭanaṃ pāpuṇimsu, ākāsaṭṭhakabhūmaṭṭhakaratanāni saka-
tejobhāsītāni ahesuṃ, verino mettacittaṃ paṭilabhimisu, avīcimhi aggi nibbāyi.
Lokantare āloko udapādi, nadīsu jalaṃ na pavatti, mahāsamuddesu madhurasā-
disaṃ udakaṃ ahosi, vāto na vāyi, ākāsapabbatarukkhatā sakuṇā bhassivā
pathaviḡatā ahesuṃ, cando atiroci, sūriyo na uṇho na sītaḷo nimmalo utusa-
mpanno ahosi, devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā apphoṭanaseḷanacelu-
kkhepādīhi mahākīḷaṃ kīḷimsu, cātuddīpikamahāmegho vassi, mahājanaṃ neva
khudā na pipāsā piḷesi, dvārakavāṭāni sayameva vivarimsu, pupphūpagaphalū-
pagā rukkhā pupphaphalāni gaṇhimsu, dasasahassilokadhātu ekaddhajamālā
ahosīti.

Tatrāpissa dasasahassilokadhātukampo sabbaññutañṇapaṭilābhassa pubba-
nimittaṃ, devatānaṃ ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkappavattanakāle eka-
ppahārena sannipatitvā dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṃ, paṭhamaṃ
devatānaṃ (4.0134) paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ paṭilābhassa
pubbanimittaṃ. Pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ
paṭilābhassa pubbanimittaṃ, tantibaddhavīṇānaṃ sayamaṃ vajjanaṃ anupubbavihā-
rapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, cammabaddhabherīnaṃ vajjanaṃ mahatiyā
dhammabheriyā anussāvanassa pubbanimittaṃ, andubandhanādīnaṃ chedo
asmimānasamucchedassa pubbanimittaṃ, sabbarogavigamo sabbakilesaviga-
massa pubbanimittaṃ, jaccandhānaṃ rūpadassanaṃ dibbacakkhupaṭilābhassa
pubbanimittaṃ, jaccabadhirānaṃ saddassavanaṃ dibbasotadhātupaṭilābhassa
pubbanimittaṃ, piṭhasappīnaṃ javanasampadā catu-iddhipādādhigamassa pubba-
nimittaṃ, jaḷānaṃ satipatiṭṭhānaṃ catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittaṃ,
videsapakkhandanāvānaṃ supaṭṭanasampāpuṇanaṃ catupaṭisambhidādhiga-
massa pubbanimittaṃ, ratanānaṃ sakatejobhāsītattaṃ yaṃ lokassa dhammo-
bhāsaṃ dassessati tassa pubbanimittaṃ.

Verīnaṃ mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ,
avīcimhi agginibbānaṃ ekādasa-agginibbānassa pubbanimittaṃ, lokantarāloko
avijjandhakāraṃ vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittaṃ, mahāsamu-
ddassa madhuratā nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittaṃ, vātassa avā-
yanaṃ dvāsaṭṭhiditṭhigatabhindanassa pubbanimittaṃ, sakuṇānaṃ pathaviḡa-
manaṃ mahājanassa ovādaṃ sutvā pāṇehi saraṇagamanassa pubbanimittaṃ,
candassa ativirocanaṃ bahujanakantatāya pubbanimittaṃ, sūriyassa uṇhasītavi-
vajjana-utusukhatā kāyikacetasikusuhuppattiyā pubbanimittaṃ, devatānaṃ vimā-
nadvāresu apphoṭanādīhi kīḷanaṃ buddhabhāvaṃ patvā udānaṃ udānassa
pubbanimittaṃ, cātuddīpikamahāmeghavassanaṃ mahato dhammameghavassa-
nassa pubbanimittaṃ, khudāpīḷanassa abhāvo kāyagatāsati-amatapaṭilābhassa
pubbanimittaṃ, pipāsāpīḷanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubba-
nimittaṃ, dvārakavāṭānaṃ sayameva vivaraṇaṃ aṭṭhaṅgikamaggadvāravivara-

ṇassa pubbanimittam, rukkhānam pupphaphalagahaṇam vimuttipupphehi pupphi-
tassa ca sāmāññaphalabhārabharitabhāvassa ca pubbanimittam, dasasahassilo-
kadhātuyā ekaddhajamālatā ariyaddhajamālāmālitāya pubbanimittanti veditabbam.
Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañhe pucchanti- “yadā mahāpuriso pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhi-
mukho gantvā āsabhiṃ vācam bhāsati, tadā kiṃ pathaviyā gato (4.0135), udāhu
ākāseṇa? Dissamāno gato, udāhu adissamāno? Acelako gato, udāhu alaṅkata-
ppaṭiyatto? Daharo hutvā gato, udāhu mahallako? Pacchāpi kiṃ tādisova ahosi,
udāhu puna bāladārako”ti? Ayaṃ pana pañho heṭṭhā lohapāsāde saṅghasanni-
pāte tipīṭakacūḷābhayaṭṭherena vissajjitova. Thero kirettha niyati pubbekataka-
mma-issaranimmānavādavasena taṃ taṃ bahuṃ vatvā avasāne evaṃ byākāsi-
“mahāpuriso pathaviyaṃ gato, mahājanassa pana ākāse gacchanto viya ahosi.
Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahosi. Acelako gato, mahā-
janassa pana alaṅkatappaṭiyattova upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana
soḷasavassuddesiko viya ahosi. Pacchā pana bāladārakova ahosi, na tādiso”ti.
Evaṃ vutte parisā cassa “buddhena viya hutvā bho therena pañho kathito”ti atta-
manā ahosi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Viditāti pākaṭā hutvā. Yathā hi sāvakā nahānamukhadhovanakhādanapivanādi-
kāle anokāsgate atītasāṅkhāre nippadese sammāsituṃ na sakkonti, okāsapatta-
yeva sammāsanti, na evaṃ buddhā. Buddhā hi sattadivasabbhantare vavatthita-
sāṅkhāre ādito paṭṭhāya sammāsivā tilakkhaṇam āropetvāva vissajjenti, tesam avi-
passitadhammo nāma natthi, tasmā “viditā”ti āha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Evaṃ me sutanti bākulasuttam. Tattha **bākuloti** yathā dvāvīsati dvattiṃsā-
ti-ādīmhi vattabbe bāvīsati bāttiṃsāti-ādīni vuccanti, evameva dvikuloti vattabbe
bākuloti vuttam. Tassa hi therassa dve kulāni ahesum. So kira devaloko cavitvā
kosambinagare nāma (4.0136) mahāseṭṭhikule nibbatto, tamenam pañcame
divase sīsam nhāpetvā gaṅgākīlam akaṃsu. Dhātiyā dārakam udake nimujjanu-
mmujjanavasena kīlāpentiyā eko maccho dārakam disvā “bhakkho me ayan”ti
maññamāno mukham vivarivā upagato. Dhātī dārakam chaḍḍetvā palātā.
Maccho taṃ gili. Puññavā satto dukkham na pāpuṇi, sayanagabbham pavisitvā
nipanno viya ahosi. Maccho dārakassa tejena tattakapallam gilitvā dayhamāno
viya vegena tiṃsayo janamaggaṃ gantvā bārāṇasinagaravāsino macchaba-
ndhassa jālam pāvīsi, mahāmacchā nāma jālabaddhā pahariyamānā maranti.

Ayaṃ pana dārakassa tejena jālato nīhaṭamattova mato. Macchabandhā ca mahantaṃ macchaṃ labhivā phāletvā vikkiṇanti. Taṃ pana dārakassa ānubhāvena aphāletvā sakalameva kājena haritvā sahasseṇa demāti vadantā nagare vicariṃsu. Koci na gaṇhāti.

Tasmim̐ pana nagare aputtakaṃ asīti koṭivibhavaṃ seṭṭhikulaṃ atthi, tassa dvāramūlaṃ patvā “kiṃ gahetvā dethā”ti vuttā kahāpaṇanti āhaṃsu. Tehi kahāpaṇaṃ datvā gahito. Seṭṭhibhariyāpi aññesu divasesu macche na kelāyati, taṃ divasaṃ pana macchaṃ phalake ṭhapetvā sayameva phālesi. Macchañca nāma kucchito phāleti, sā pana piṭṭhito phāleti macchakucchiyaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ dāraṃ disvā- “macchakucchiyaṃ me putto laddho”ti nādaṃ naditvā dāraṃ ādāya sāmikassa santikaṃ agamāsi. Seṭṭhi tāvadeva bheriṃ carāpetvā dāraṃ ādāya rañño santikaṃ gantvā- “macchakucchiyaṃ me deva dāraṃ laddho, kiṃ karomī”ti āha. Puññavā esa, yo macchakucchiyaṃ arogo vasi, posehi nanti.

Assosi kho itaraṃ kulaṃ- “bārāṇasiyaṃ kira ekaṃ seṭṭhikulaṃ macchakucchiyaṃ dāraṃ labhati”ti, te tattha agamaṃsu. Athassa mātā dāraṃ alaṅkaritvā kiḷāpiyamānaṃ disvāva “manāpo vatāyaṃ dāraṃ”ti gantvā pavatiṃ ācikkhi. Itarā mayhaṃ puttoti-ādīmāha. Kahaṃ te laddhoti? Macchakucchiyanti. No tuyhaṃ putto, mayhaṃ puttoti. Kahaṃ te laddhoti? Mayā dasamāse kucchiyā dhārito, atha naṃ nadiyā kiḷāpiyamānaṃ (4.0137) maccho gilīti. Tuyhaṃ putto aññena macchena gilīti bhavissati, ayaṃ pana mayā macchakucchiyaṃ laddhoti, ubhopi rājakulaṃ agamaṃsu. Rājā āha- “ayaṃ dasa māse kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā, macchaṃ gaṇhantāpi vakkayakanādiṇi bahi katvā gaṇhantā nāma natthiti macchakucchiyaṃ laddhattā ayampi amātā kātuṃ na sakkā, dāraṃ ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu, ubhopi naṃ jaggathā”ti ubhopi jaggiṃsu.

Viññutaṃ pattassa dvīsipi nagaresu pāsādaṃ kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhāpesuṃ. Ekekasmim̐ nagare cattāro cattāro māse vasati, ekasmim̐ nagare cattāro māse vuṭṭhassa saṅghāṭanāvāya maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ saddhim̐ nāṭakāni āropenti. So sampattiṃ anubhavamāno itaraṃ nagaraṃ gacchati. Taṃ nagaravāsino nāṭakāni upaḍḍhamaggaṃ agamaṃsu. Te paccuggantvā taṃ parivāretvā attano pāsādaṃ nayanti. Itarāni nāṭakāni nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā teneva niyāmena puna itaraṃ nagaraṃ gacchati. Evamassa sampattiṃ anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Atha bhagavā cārikaṃ caramāno bārāṇasiṃ patto. So bhagavato santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajito. Pabbajitvā sattāhameva puthujjano ahosi, aṭṭhame pana so saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti evamassa dve kulāni ahesuṃ. Tasmā **bākuloti** saṅkhaṃ agamāsīti.

Purāṇagihisahāyoti pubbe gihikāle sahāyo. Ayampi dīghāyukova therāṃ pabbajitaṃ passituṃ gacchanta asītime vasse gato. **Methuno dhammoti** bālo naggasamaṇako bālapucchaṃ pucchati, na sāsana vacanaṃ, idāni therena dinnanaye ṭṭhito **imehi pana teti** pucchi.

210. Yaṃpāyasmāti-ādīni padāni sabbavāresu dhammasaṅgāhakattherehi niyāmetvā ṭṭhapitāni. Tattha saññā uppānamattāva, vitakko kamma pathabhedakoti (4.0138)

Thero panāha- “kasmā visuṃ karotha, ubhayampetaṃ kamma pathabhedakamevā”ti.

211. Gahapaticīvaranti vassāvāsikaṃ cīvaraṃ. **Satthenāti** pipphalakena. **Sūciyāti** sūciṃ gahetvā sibbitabhāvaṃ na sarāmiti attho. **Kathine cīvaranti** kathinacīvaraṃ, kathinacīvarampi hi vassāvāsikagatikameva. Tasmā tattha “sibbitā nābhijānāmi”ti āha.

Ettakaṃ panassa kālaṃ gahapaticīvaraṃ asādiyantassa chindanasibbanādīni akarontassa kuto cīvaraṃ uppajjati. Dvīhi nagarehi. Thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītarō nattanattakā sukhumasātakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkhipitvā paṇṇanti. Therassa nhānakāle nhānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārupati ca, purāṇacīvarāni sampattapabbajitānaṃ deti. Thero tāni nivāsetvā ca pārupitvā ca navakammaṃ na karoti, kiñci āyūhanakammaṃ natthi. Phalasaṃpattim appētvā appētvā nisīdati. Catūsu māsesu pattesu lomakiliṭṭhāni honti, athassa puna teneva niyāmena paṇṇitvā denti. Aḍḍhamāse aḍḍhamāse parivattatīpi vadantiyeva.

Anacchariyañcetaṃ therassa mahāpuññassa mahābhiññassa satahassa-kappe pūritapāramissa, asokadhammarañño kulūpako nigrodhatthero divasassa nikkhattuṃ cīvaraṃ parivattesi. Tassa hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe ṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āhariyittha, tathā divā ceva sāyañca. Rājā kira divasassa nikkhattuṃ sātake parivattento “therassa cīvaraṃ nītan”ti pucchitvā “āma nītan”ti sutvāva parivattesi. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṅghassa yebhuyyena nigrodhasseva santakaṃ cīvaraṃ ahosi.

Aho vata maṃ koci nimanteyyāti kiṃ pana cittassa anuppādanaṃ bhāriyaṃ, uppannassa pahānanti. Cittaṃ nāma lahukaparivattaṃ, tasmā anuppādanaṃ bhāriyaṃ (4.0139), uppannassa pahānampi bhāriyameva. **Antaraghareti** mahāsakuludāyisutte (ma. ni. 2.237) indakhīlato paṭṭhāya antaragharaṃ nāma idha nimbo-dakapatanaṭṭhānaṃ adhippettaṃ. Kuto panassa bhikkhā uppajjitthāti. Thero dvīsu nagaresu abhiññāto, gehadvāraṃ āgatassevassa pattaṃ gahetvā nānārasabhojanassa pūretvā denti. So laddhaṭṭhānato nivattati, bhattakiccakaraṇaṭṭhānaṃ panassa nibaddhameva ahosi. **Anubyañjanasoti** therena kira rūpe nimittaṃ gahetvā mātugāmo na olokitapubbo. **Mātugāmassa dhammanti** mātugāmassa chappañcavācāhi dhammaṃ desetum vaṭṭati, pañhaṃ puṭṭhena gāthāsahassampi vattum vaṭṭatiyeva. Thero pana kappiyameva na akāsi. Yebhuyyena hi

kulūpakatherānametaṃ kammaṃ hoti. **Bhikkhunupassayanti** bhikkhuni-upassayaṃ. Taṃ pana gilānapucchakena gantuṃ vaṭṭati, thero pana kappiyameva na akāsi. Esa nayo sabbattha. **Cuṇṇenā** Ti kosambacuṇṇādinā. **Gattaparikkammeti** sarīrasambāhanakamme. **Vicāritāti** payojayitā. **Gaddūhanamattanti** gāviṃ thane gahetvā ekaṃ khīrabinduṃ dūhanakālamattampi.

Kena pana kāraṇena thero nirābādho ahosi. Padumuttare kira bhagavati satasahassabhikkhuparivāre cārikaṃ caramāne himavati visarukkā pupphimsu. Bhikkhusatasahassānampi tiṇapupphakarogo uppajjati. Thero tasmīṃ samaye iddhiṃ tāpaso hoti, so ākāseṇa gacchanto bhikkhusaṅghaṃ disvā otarivā rogaṃ pucchitvā himavantato osadhaṃ āharitvā adāsi. Upasaṅghanamatteneva rogo vūpasami. Kassapasammāsambuddhakālepi paṭhamavappadivase vappaṃ ṭhapetvā bhikkhusaṅghassa paribhogaṃ aggisālañceva vaccakuṭiṅca kāretvā bhikkhusaṅghassa bhesajjavattaṃ nibandhi, iminā kammaṇa nirābādho ahosi. Ukkatṭhanesajjiko panesa ukkatṭhāraññako ca tasmā “nābhijānāmi apassenakaṃ apassayitā” ti-ādimāha.

Saraṇoti sakilesa. **Aññā udapādīti** anupasampannassa aññaṃ byākātuṃ na vaṭṭati. Thero kasmā byākāsi? Na thero ahaṃ arahāti āha, aññā udapādīti panāha. Apica thero arahāti pākaṭo, tasmā evamāha.

212. Pabbajanti (4.0140) thero sayaṃ neva pabbājesi, na upasampādesi aññehi pana bhikkhūhi evaṃ kārāpesi. **Avāpuraṇaṃ ādāyāti** kuñcikaṃ gahetvā.

Nisinnakova parinibbāyīti ahaṃ dharamānopi na aññassa bhikkhusa bhāro ahosiṃ, parinibbutassāpi me sarīraṃ bhikkhusaṅghassa palibodho mā ahosīti tejo-dhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyi. Sarīrato jālā utṭhahi, chavimaṃsalohitaṃ sappi viya jhāyamānaṃ parikkhayaṃ gataṃ, sumanamakulasadisā dhātuyova avasesiṃsu. Sesam sabbattha pākaṭameva. Idaṃ pana suttaṃ dutiyasaṅgahe saṅgī-tanti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bākulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. Evaṃ me sutanti dantabhūmisuttaṃ. Tattha **araññakuṭikāyanti** tasseva veḷuvanassa ekasmīṃ vivittaṭṭhāne padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ atthāya katasenāsane. **Rājakumāroti** bimbisārassa putto orasako.

Phuseyyāti labheyya. **Ekaggatanti** evaṃ paṭipanno samāpattiṃ nāma labhati, jhānaṃ nāma labhatīti idaṃ mayā sutanti vadati. **Kilamathoti** kāyakilamatho. **Vihe-sāti** sveva kilamatho vutto. **Yathāsake tiṭṭheyyāsīti** attano ajānanakoṭṭhāseyeva tiṭṭheyyāsīti.

214. Desesīti cittekaggataṃ nāma evaṃ labhati, samāpattiṃ evaṃ nibbatteti appanā-upacāraṃ pāpetvā ekakasiṇaparikkammaṃ kathesi. **Pavedetvāti** pakāsetvā.

Nekkhammena ñātābanti kāmato nissaṭaguṇena ñātābbaṃ. Kāmato nissaṭaguṇe ṭhitena puggalena ekaggaṃ nāma jānitābanti adhippāyenetāṃ vuttaṃ (4.014) Sesāni tasseva vevacanāni. **Kāme paribhuñjantoti** duvidhepi kāme bhujjāmano.

215. Hatthidammā vā assadammā vā godammā vāti ettha adantahatthidammādayo viya cittekaggarahitā puggalā daṭṭhabbā. Dantahatthi-ādayo viya cittekagga-sampannā. Yathā adantahatthidammādayo kūṭākāraṃ akatvā dhuraṃ achaḍḍetvā dantagamaṇaṃ vā gantuṃ, dantehi vā pattabbaṃ bhūmiṃ pāpuṇituṃ na sakkonti, evameva cittekaggarahitā sampannacittekaggehi nibbattitaguṇaṃ vā nibbattetuṃ pattabhūmiṃ vā pāpuṇituṃ na sakkonti.

216. Hatthavilaṅghakenāti hatthena hatthaṃ gahetvā.

Daṭṭheyanti passitabbayuttakaṃ. **Āvutoti** āvarito. **Nivutoti** nivārito. **Ophuṭoti** onaddho.

217. Nāgavanikanti hatthipadopame (ma. ni. 1.288 ādayo) nāgavanacarako puriso “nāgavaniko”ti vutto, idha hatthisikkhāya kusalo hatthiṃ gahetuṃ samattho. **Atipassitvāti** disvā. **Etthagedhāti** etasmiṃ pavattagedhā. **Sarasaṅkappānanti** dhāvanasaṅkappānaṃ. **Manussakantesu sīlesu samādapanāyāti** ettha yadā nāgo itthipurisehi kumārakumārikāhi soṇḍādīsu gahetvā upakeḷayamāno vikāraṃ na karoti sukhāyati, tadānena manussakantāni silāni samādinnaṃ nāma honti.

Pemaṇiyāti tāta rājā te pasanno maṅgalaḥhatthiṭṭhāneva ṭhapessati, rājārahāni bhojanādīni labhissasīti evarūpī nāgehi piyāpitabbā kathā. **Sussūsatīti** taṃ pemaṇiyakathaṃ sotukāmo hoti. **Tiṇaghāsodakanti** tiṇaghāsaṅceva udakañca, **tiṇaghāsanti** ghāsitabbaṃ tiṇaṃ, khāditābanti attho.

Paṇavoti diṇḍimo. **Sabbavaṅkadosanihitāninnītakasāvoti** nihitasabbavaṅkadoso ceva apanītakasāvo ca. **Aṅganteva saṅkhaṃ gacchatīti** aṅgasamo hoti.

219. Gehasitasīlānanti (4.0142) pañcakāmaguṇanissitasīlānaṃ. **Ñāyassāti** aṭṭhaṅgikamaggassa.

222. Adantamaraṇaṃ mahallako rañño nāgo kālaṅkatoti rañño mahallako nāgo adantamaraṇaṃ mato kālaṃ kato hoti, adantamaraṇaṃ kālaṃkiriyaṃ nāma kariyatīti ayamettha attho. Esa nayo sabbattha. Sesāṃ uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dantabhūmisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. Evaṃ me sutanti bhūmijasuttaṃ. Tattha **bhūmijoti** ayaṃ thero jayasenaṃ rāja-

kumārassa mātulo. **Āsañca anāsañcā**ti kālena āsaṃ kālena anāsaṃ. **Sakena thāli-pākenā**ti pakatipavattāya bhikkhāya attano niṭṭhitabhattatopi bhattena parivisi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. Evaṃ me sutanti anuruddhasuttaṃ. Tattha **evamāhaṃsū**ti tassa upāsa-kassa aphāsukakālo ahosi, tadā upasaṅkamitvā evamāhaṃsu. **Apaṇṇakanti** avirā-dhitam. **Ekatthāti** appamāṇāti vā mahaggatāti vā jhānameva cittekaggatāyeva evaṃ vuccatīti imaṃ sandhāya evamāha.

231. Yāvatā (4.0143) **ekaṃ rukkhamūlaṃ mahaggatanti pharivā adhimuccitvā viharatī**ti ekarukkhamūlapamāṇaṭṭhānaṃ kasiṇanimittena ottharivā tasmim kasi-ṇanimitte mahaggatajjhānaṃ pharivā adhimuccitvā viharati. Mahaggatanti panassa ābhogo natthi, kevalaṃ mahaggatajjhānapavattivasena panetaṃ vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Iminā kho etaṃ gahapati pariyāyenā**ti iminā kāraṇena. Ettha hi appamāṇāti vuttānaṃ brahmavihārānaṃ nimittaṃ na vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ na jāyati, tāni jhānāni abhiññānaṃ vā nirodhassa vā pādakāni na honti, vipassanāpā-dakāni pana vaṭṭapādakāni bhavokkamanāni ca honti. “Mahaggatā”ti vuttānaṃ pana kasiṇajjhānānaṃ nimittaṃ vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ jāyati, samatikkamā honti, abhiññāpādakāni nirodhapādakāni vaṭṭapādakāni bhavokkamanāni ca honti. Eva-mime dhammā nānatthā, appamāṇā mahaggatāti evaṃ nānābyañjanā ca.

232. Idāni mahaggatasamāpattito nīharivā bhavūpapattikāraṇaṃ dassento **catasso kho imāti-ādimāha. Parittābhāti** pharivā jānantassa ayamābhogo atthi, parittābhesu pana devesu nibbattikāraṇaṃ jhānaṃ bhāvento evaṃ vutto. Esa nayo sabbattha. Parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā, appamā-ṇābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kathaṃ? Suppamatte vā sarāvamatte vā kasiṇaparikkammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvo paccaṇikadhammānaṃ suṭṭhu aparisodhitattā dubbalameva samāpattiṃ vaḷaṅjitvā appaṇaṇajjhāne ṭhito kālaṃ katvā parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti saṃkiliṭṭho ca. Pañcahi panākārehi āciṇṇavasibhāvo paccaṇikadhammānaṃ suṭṭhu parisodhitattā suvisuddhaṃ samāpattiṃ vaḷaṅjitvā paṇaṇajjhāne ṭhito kālaṃ katvā parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti parisuddho ca. Evaṃ parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kasiṇe pana vipulaparikkammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvoti sabbam purimasadisameva veditabbaṃ. Evaṃ appamāṇābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhāti.

Vaṇṇanānattanti (4.0144) sarīravaṇṇassa nānattaṃ. **No ca ābhānānattanti** āloke nānattaṃ na paññāyati. **Accinānattanti** dīgharassa-aṇuthūlavasena acciyā nānattaṃ.

Yattha yatthāti uyyānavimānakapparukkhanadītīrapokkharāṇītīresu yattha yattha. **Abhinivisanti** vasanti. **Abhīramanti** ramanti na ukkaṇṭhanti. **Kājenāti** yāgubhattatelaḥāṇitamacchamaṃsakājesu yena kenaci kājena. “Kācenāti” pi pāṭho, ayameva attho. **Piṭakenāti** pacchiyā. **Tattha tatthevāti** sappimadhuphāṇitā-dīnaṃ sulabhaṭṭhānato loṇapūtimacchādīnaṃ ussannaṭṭhānaṃ nītā “pubbe amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ phāsukaṃ, tattha sukhaṃ vasimhā, idha loṇaṃ vā no bādhati pūtimacchagandho vā sīsarogaṃ uppādetī”ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā tattha tattheva ramanti.

234. Ābhāti ābhāsampannā. **Tadaṅgenāti** tassā bhavūpapattiyā aṅgena, bhavūpapattikāraṇenāti attho. Idāni taṃ kāraṇaṃ pucchanto **ko nu kho, bhanteti-**ādi-māha.

Kāyaduṭṭhullanti kāyālasiyabhāvo. **Jhāyatoti** jalato.

235. Dīgharattaṃ kho meti thero kira pāramiyo pūrento isipabbajjaṃ pabbajitvā samāpattiṃ nibbattetvā nirantaraṃ tīṇi attabhāvasatāni brahmaloke paṭilabhi, taṃ sandhāyetaṃ āha. Vuttampi cetaṃ-

“Avokiṇṇaṃ tīṇi sataṃ, yaṃ pabbajiṃ isipabbajjaṃ;
asaṅkhataṃ gavesanto, pubbe sañcaritaṃ mamaṃ”ti.

Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanīkāyaṭṭhakathāya

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. Evaṃ me sutanti upakkilesasuttaṃ. Tattha **etadavocā**ti neva bhedādhippāyena na piyakamyatāya, atha khvāssa etadahosi- “ime bhikkhū (4.0145) mama vacanaṃ gahetvā na oramissanti, buddhā ca nāma hitānukampakā, addhā nesamaṃ bhagavā ekaṃ kāraṇaṃ kathessati, taṃ sutvā ete oramissanti, tato tesamaṃ phāsu-vihāro bhavissati”ti. Tasmā etaṃ “idha, bhante”ti-ādivacanama voca. **Mā bhaṇḍana-**nti-ādīsu “akatthā”ti pāṭhasesaṃ gahetvā “mā bhaṇḍanaṃ akatthā”ti evamaṃ attho daṭṭhabbo. **Aññataroti** so kira bhikkhu bhagavato atthakāmo, ayaṃ kirassa adhippāyo- “ime bhikkhū kodhābhībūtā satthu vacanaṃ na gaṇhanti, mā bhagavā ete oবাদanto kilamī”ti, tasmā evamaṃha.

Piṇḍāya pāvisīti na kevalaṃ pāvīsi, yenapi janena na diṭṭho, so maṃ passatū-
tipi adhiṭṭhāsi. Kimatthaṃ adhiṭṭhāsīti? Tesamaṃ bhikkhūnaṃ damanattaṃ. Bhagavā hi tadā piṇḍapātappaṭikkanto “puthusaddo samajano”ti-ādigāthā bhāsivā kosambito bālakaloṇakāragāmaṃ gato. Tato pācīnavaṃsadāyaṃ, tato pālīleyyakavanasaṇḍaṃ gantvā pālīleyyahatthināgena upaṭṭhahiyamāno temāsaṃ vasi. Nagaravāsīnopi- “satthā vihāraṃ gato, gacchāma dhammassavanāyā”ti gandhapupphahatthā vihāraṃ gantvā “kahaṃ, bhante, satthā”ti pucchīmsu. “Kahaṃ tumhe satthāraṃ dakkhatha, satthā ‘ime bhikkhū samagge karissāmi’ti āgato, samagge kātuṃ asakkonto nikkhamitvā gato”ti. “Mayaṃ satampi saha-ssampi datvā satthāraṃ ānetuṃ na sakkoma, so no ayācīto sayameva āgato, mayaṃ ime bhikkhū nissāya satthu sammukhā dhammakathaṃ sotuṃ na labhimhā. Ime satthāraṃ uddissa pabbajitā, tasmīpi sāmaggīṃ karonte samaggā na jātā, kassāññassa vacanaṃ karissanti. Alaṃ na imesaṃ bhikkhā dātabbā”ti sakalanagare daṇḍaṃ ṭhapayīmsu. Te punadivase sakalanagaraṃ piṇḍāya caritvā kaṭacchumattampi bhikkhaṃ alabhitvā vihāraṃ āgamaṃsu. Upā-sakāpi te puna āhaṃsu- “yāva satthāraṃ na khamāpetha, tāva vo tameva daṇḍa-kammaṃ”ti. Te “satthāraṃ khamāpessāmā”ti bhagavati sāvattiyamaṃ anuppatte tattha āgamaṃsu. Satthā tesamaṃ aṭṭhārasa bhedakaravatthūni desesīti ayamettha pāḷimuttakakathā.

237. Idāni puthusaddoti-ādigāthāsu putthu mahāsaddo assāti **puthusaddo. Sama-**janoti samāno ekasadi so jano, sabbovāyaṃ bhaṇḍanakāra-kajano (4.0146) samantato saddaniccharaṇena puthusaddo ceva sadi so cāti vuttaṃ hoti. **Na bālo koci maññathā**ti tatra koci ekopi ahaṃ bāloti na maññati, sabbe pi paṇḍitamānīnoyeva. **Nāññaṃ bhiyyo amaññarunti** koci ekopi ahaṃ bāloti na ca maññī, bhiyyo ca saṅghasmiṃ bhijjamaṃe aññaṃ pi ekaṃ “mayhaṃ kāraṇā saṅgho bhijjati”ti idaṃ kāraṇaṃ na maññīti attho.

Parimuttāti mutṭhassatino. **Vācāgocarabhāṇinoti** rākārassa rassādeso kato; vācāgocarāva, na satipaṭṭhānagocarā, bhāṇino ca, kathaṃ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṃ**, yāva mukhaṃ pasāretuṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, ekopi saṅghagāravena mukhasaṅkocanaṃ na karotīti attho. **Yena nītā**ti yena kalahena

imaṃ nillajjabhāvaṃ nītā. **Na taṃ vidū** na taṃ jānanti “evaṃ sādīnavo ayan”ti.

Ye ca taṃ upanayhantīti taṃ akkocchi manti-ādikaṃ ākāraṃ ye upanayhanti. **Sanantanoti** porāṇo.

Pareti paṇḍite ṭhapetvā tato aññe bhaṇḍanakārakā pare nāma. Te ettha saṅgha-
majjhe kalahaṃ karontā “mayaṃ yamāse upayamāma nassāma satataṃ
samitaṃ maccusantikaṃ gacchāmā”ti na jānanti. **Ye ca tattha vijānantīti** ye ca
tattha paṇḍitā “mayaṃ maccuno samīpaṃ gacchāmā”ti vijānanti. **Tato sammanti**
medhagātī evañhi te jānantā yonisomanasikāraṃ uppādetvā medhagānaṃ kala-
hānaṃ vūpasamāya paṭipajjanti.

Aṭṭhicchinnāti ayaṃ gāthā jātake (jā. 1.9.16) āgatā, brahmadattañca dīghāvuku-
mārañca sandhāya vuttā. Ayañhettha attho- tesampi tathā pavattaverānaṃ hoti
saṅgati, kasmā tumhākaṃ na hoti, yesaṃ vo neva mātāpitūnaṃ aṭṭhīni chinnāni,
na pāṇā haṭṭā na gavāssadhanāni haṭṭānīti.

Sace (4.0147) **labhethāti-ādīgāthā** paṇḍitasahāyassa ca bālasahāyassa ca
vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ vuttā. **Abhibhuyya sabbāni parissayānīti** pākaṭapari-
ssaye ca paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā tena saddhiṃ attamano satimā
careyyāti.

Rājāva ratṭhaṃ vijitanti yathā attano vijitaratṭhaṃ mahājanakarājā ca arindama-
mahārājā ca pahāya ekakā vicariṃsu, evaṃ vicareyyāti attho. **Mātaṅgaraññeva**
nāgoti mātaṅgo araññe nāgo va. **Mātaṅgoti** hatthi vuccati. **Nāgoti** mahantādhivaca-
nametaṃ. Yathā hi mātuposako mātaṅganāgo araññe eko cari, na ca pāpāni
akāsi, yathā ca pālileyako, evaṃ eko care, na ca pāpāni kayirāti vuttaṃ hoti.

238. Bālakaloṇakāragāmoti upāligahapatissa bhogagāmo. **Tenupasaṅkamīti**
kasmā upasaṅkami? Gaṇe kirassa ādīnavāṃ disvā ekavīhāriṃ bhikkhuṃ passitu-
kāmatā udapādi, tasmā sītādīhi piḷito uṇhādīni patthayamāno viya upasaṅkami.
Dhammiyā kathāyāti ekībhāve ānisaṃsappaṭisaṃyuttāya. Yena pācīnavāṃsa-
dāyo, tattha kasmā upasaṅkami? Kalahakārake kirassa diṭṭhādīnavattā samagga-
vāsino bhikkhū passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi piḷito uṇhādīni patthaya-
māno viya tattha upasaṅkami. **Āyasmā ca anuruddhoti-ādi** vuttanayameva.

241. Atthi pana voti pacchimapucchāya lokuttaradhammaṃ puccheyya. So
pana therānaṃ natthi, tasmā taṃ pucchitūṃ na yuttanti parikammobhāsaṃ
pucchati. **Obhāsañceva sañjānāmāti** parikammobhāsaṃ sañjānāma. **Dassanañca**
rūpānanti dibbacakkhunā rūpadassanañca sañjānāma. **Tañca nimittaṃ nappaṭivi-**
jjhāmāti tañca kāraṇaṃ na jānāma, yena no obhāso ca rūpadassanañca antara-
dhāyati.

Taṃ kho pana vo anuruddhā nimittaṃ paṭivijjhātabbanti taṃ vo kāraṇaṃ jāni-
tabbaṃ. **Ahampi sudanti** anuruddhā tumhe kiṃ na āḷulesanti, ahampi imehi ekā-
dasahi upakkilesehi āḷulitapubboti dassetuṃ imaṃ desanaṃ (4.0148) ārabhi. **Vici-**
kicchā kho meti-ādīsu mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvī-
dhāni rūpāni disvā “idaṃ kho kin”ti vicikicchā udapādi. **Samādhi cavīti** parika-
mmasamādhi cavi. **Obhāsoti** parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi
rūpaṃ na passi. **Amanasikāroti** rūpāni passato vicikicchā uppajjati, idāni kiñci na

manasikarissāmīti amanasikāro udapādi.

Thinamiddhanti kiñci amanasikarontassa thinamiddham udapādi.

Chambhitattanti himavantābhimukham ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasa-ajagarādayo addasa, athassa chambhitattam udapādi.

Uppilanti “mayā diṭṭhabhayaṃ pakatiyā olokiyamānaṃ natthi. Adiṭṭhe kiṃ nāma bhayan”ti cintayato uppilāvitattam udapādi. **Sakidevāti** ekapayogeneva pañca nidhikumbhiyopi passeyya.

Duṭṭhullanti mayā vīriyaṃ gāḷham paggaḥitaṃ, tena me uppilaṃ uppannanti vīriyaṃ sithilamakāsi, tato kāyadaratho kāyaduṭṭhullaṃ kāyālasiyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppannanti puna vīriyaṃ paggaṇhato accāraddhavīriyaṃ udapādi. **Patameyyāti** mareyya.

Atilīnavīriyanti mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jātanti puna vīriyaṃ sithilaṃ karoto atilīnavīriyaṃ udapādi.

Abhijappāti devalokābhimukham ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṅghaṃ passato taṇhā udapādi.

Nānattasaññāti mayham ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidharūpaṃ manasi karissāmīti kālena devalokābhimukham kālena manussalokābhimukham vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto nānattasaññā udapādi.

Atinijjhāyitattanti mayham nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭham vā aniṭṭham vā ekajātikameva manasi karissāmīti tathā manasikaroto atinijjhāyitattam rūpānaṃ udapādi.

243. Obhāsanimittaṃ (4.0149) **manasi karomīti** parikammobhāsameva manasi karomi. **Na ca rūpāni passāmīti** dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpanimittaṃ manasi karomīti** dibbacakkhunā visayarūpameva manasi karomi.

Parittañceva obhāsanti parittakaṭṭhāne obhāsaṃ. **Parittāni ca rūpānīti** parittakaṭṭhāne rūpāni. Vipariyāyena dutiyavāro veditabbo. **Paritto samādhīti** parittako parikammobhāso, obhāsaparittatañhi sandhāya idha parikammasamādhī “paritto”ti vutto. **Parittaṃ me tasmim samayeti** tasmim samaye dibbacakkhupi parittakaṃ hoti. Appamāṇavārepi eseva nayo.

245. Avitakkampi vicāramattanti pañcakanaye dutiyajjhānasamādhim. **Avitakkampi avicāranti** catukkanayepi pañcakanayepi jhānattayasamādhim. **Sappīkanti** dukatikajjhānasamādhim. **Nippīkanti** dukajjhānasamādhim. **Sātasahagatanti** tikacatukkajjhānasamādhim. **Upekkhāsahagatanti** catukkanaye catutthajjhānasamādhim pañcakanaye pañcamajjhānasamādhim.

Kadā pana bhagavā imaṃ tividham samādhim bhāveti? Mahābodhimūle nisinno pacchimayāme. Bhagavato hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko ahosi, dutiyādayo dutiyatatiyacatutthajjhānikā. Pañcakanaye pañcamajjhānassa maggo natthīti so lokiyo ahosīti lokiyalokuttaramissakaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. Evaṃ me sutanti bālapaṇḍitasuttaṃ. Tattha **bālalakkhaṇānī**ti bālo ayanti etehi lakkhiyati ñāyatīti bālalakkhaṇāni. Tāneva tassa sañjānanakāraṇānīti **bālani-mittāni**. Bālassa apadānānīti **bālāpadānāni** (4.0150). **Duccintitacintīti** cintayanto abhijjhābyāpādamicchādassanavasena duccintitameva cinteti. **Dubbhāsītabhāsīti** bhāsamānopi musāvādādibhedaṃ dubbhāsītameva bhāsati. **Dukkaṭakammakārīti** karontopi pāṇātipātādivasena dukkaṭakammameva karoti. **Tatra ceti** yattha nisinno, tassaṃ parisati. **Tajjaṃ tassāruppanti** tajjātikaṃ tadanucchavikaṃ, pañcannaṃ verānaṃ diṭṭhadhammakasamparāyika-ādīnavappaṭisaṃyuttanti adhippāyo. **Tatrāti** tāya kathāya kacchamānāya. **Bālanti**-ādīni sāmi-atthe upayogavacanaṃ.

248. Olambantīti upaṭṭhahanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ, olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Pathaviyā olambantīti** pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāro-yeva hesa. **Tatra, bhikkhave, bālassāti** tasmim̐ upaṭṭhānākāre āpāthagate bālassa evaṃ hoti.

249. Etadvocāti anusandhikusalo bhikkhu “nirayassa upamā kātuṃ na sakkā”-ti na bhagavā vadati, “na sukarā”-ti pana vadati, na sukaraṃ pana sakkā hoti kātuṃ, handāhaṃ dasabalaṃ upamaṃ kārāpemiṃti cintetvā etaṃ “sakkā, bhante”-ti vacanaṃ avoca. **Haneyyunti** vinivijjhivā gamanavasena yathā ekasmiṃ ṭhāne dve pahārā nipatanti, evaṃ haneyyūṃ. Tenassa dve vaṇamukhasatāni honti. Ito uttaripi eseva nayo.

250. Pāṇimattanti antomuṭṭhiyaṃ ṭhapanamattaṃ. **Saṅkhampi na upetīti** gaṇa-namattampi na gacchati. **Kalabhāgampīti** satimaṃ kamaṃ sahasimaṃ kamaṃ sata-sahasimaṃ vā kamaṃ upagacchatīti vattabbataṃ na upeti. **Upanidhampīti** upa-nikkhepanamattampi na upeti, oloketassa olokitamattampi natthi. **Tattaṃ Ayokhi-lanti** tigāvutaṃ attabhāvaṃ sampajjalitāya lohathaviyā uttānakaṃ nipajjāpetvā tassa dakkhiṇhatthe tālappamāṇaṃ ayasūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānakaṃ nipajjāpetvā, evaṃ urenapi dakkhiṇapassenapi vāmapassenapi nipajjāpetvā taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva. **Samvesetvāti** sampajjalitāya lohathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭhārīhīti** mahatīhi gehassa ekapakkhachadanamattāhi kuṭhārīhi tacchanti. Lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohathavito jālā uṭṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhanti. Mahādukkhaṃ uppajjati, tacchantā (4.0151) pana suttāhataṃ karitvā dārū viya aṭṭhaṃsampi chaḷaṃsampi karonti. **Vāsīhīti** mahāsuppapamāṇāhi vāsīhi. Tāhi tacchantā tacato yāva aṭṭhīni saṅkamaṃ tacchanti, tacchitaṃ tacchitaṃ paṭipākatikaṃ hoti. **Rathe yojetvā** Ti saddhiṃ yugayottapañcaracakkakubbarapācanehi sabbato sampajjalite rathe yojetvā. **Mahantanti** mahākūṭāgārappamāṇaṃ. **Āropentīti** sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpī uddhanti** supakkuthitāya ukkhaliyā pakkhittata-ṇḍulā viya uddhaṃ adho tiriyañca gacchati.

Bhāgasō mitoti bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyantoti** parikkhitto. **Aya-sāti** upari ayapaṭṭhena chādito.

Samantā yojanasataṃ pharivā tiṭṭhatīti evaṃ pharivā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhāne ṭhatvā oloketassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti.

Na sukarā akkhānena pāpuṇitunti nirayo nāma evampi dukkho evampi dukkhoti vassasataṃ vassasahassaṃ kathentenāpi matthakaṃ pāpetvā kathetuṃ na sukarāti attho.

251. Dantullehakanti dantehi ullehivā, luñcitvāti vuttaṃ hoti. **Rasādōti** rasage-dhena paribhuttaraso.

252. Aññamaññakhādīkāti aññamaññakhādanaṃ.

Dubbaṇṇoti durūpo. **Duddasikoti** dārakānaṃ bhayāpanatthaṃ katayakkho viya duddaso. **Okōṭimakoti** lakuṇḍako pavīṭṭhagīvo mahodaro. **Kāṇoti** ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇīti** ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Pakkhahatoti**

pīṭhasappī. **So kāyenā**ti idamassa dukkhānupabandhadassanattham āradham.

Kaliggahenāti parājayena. **Adhibandham nigaccheyyā**ti yasmā bahum jito sabbasāpateyyampissa nappahoti, tasmā attanāpi bandham nigaccheyya. **Kevalā paripūrā bālabhū**mīti bālo tīṇi duccharitāni pūretvā (4.0152) niraye nibbattati, tattha pakkāvasesena manussattam āgato pañcasu nīcakulesu nibbattitvā puna tīṇi duccharitāni pūretvā niraye nibbattatīti ayam sakalā paripuṇṇā bālabhūmi.

253. Paṇḍitalakkhaṇānīti-ādi vuttānusārenea veditabham. **Sucintitacintī**-ā-dīni cettha manosucaritādīnam vasena yojetabbāni.

Cakkaratanaṇṇanā

256. Sīsam nhātassāTi sīsenā saddhiṃ gandhodakena nhātassa. **Uposathika**-**ssā**ti samādinna-uposathāṅgassa. **Uparipāsādavaragatassā**Ti pāsādavarassa upari gatassa subhojanam bhujitvā pāsādavarassa upari mahātale sirīgabbham pavisitvā sīlāni āvajjantassa. Tadā kira rājā pātova satahassam vissajjetvā mahādānam datvā punapi soḷasahi gandhodakaghaṭehi sīsam nhāyitvā katapātarāso suddham uttarāsaṅgam ekamsam katvā uparipāsādassa sirīsāyane pallaṅkam ābhujitvā nisinnō attano dānamayapuññasamudayam āvajjetvā nisīdati, ayam sabbacakkavattīnam dhammatā.

Tesam tam āvajjantānamyeva vuttappakārapuññakammappaccayam utusamuṭṭhānam nilamaṇisaṅghāṭasadisam pācīnasamuddajalatalam chindamānam viya ākāsam alaṅkurumānam viya dibbam cakkaratanam pātubhavati. Tayidam dibbānubhāvayuttatā **dibbanti** vuttam. Sahassam assa arānanti **sahassāram**. Saha nemiyā saha nābhiyā cāti **sanemikam sanābhikam**. Sabbehi ākārehi paripūranti **sabbākāraparipūram**.

Tattha cakkaṅca tam ratijananaṭṭhena ratanaṅcāti **cakkaratanam**. Yāya pana tam nābhiyā “sanābhikan”ti vuttam, sā indanīlamaṇimayā hoti. Majjhe panassā rajatamayā panāḷi, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānam viya virocāti. Majjhe chiddena viya candamaṇḍalena ubhosupi bāhirantesu rajatapaṭṭhena kata-parikkhepo hoti. Tesu panassā nābhipanāḷi parikkhepapaṭṭhesu yuttaṭṭhāne paricchedalekhā suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayam tāvassa nābhiyā sabbākāraparipūratā.

Yehi (4.0153) pana tam arehi “sahassāran”ti vuttam, te sattaratanamayā sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti. Tesampi ghaṭamaṇikaparicchedalekhādīni suvibhattāneva paññāyanti. Ayamassa arānam sabbākāraparipūratā.

Yāya pana tam nemiyā saha “sanemikan”ti vuttam, sā bālasūriyarasmikalāpasiriṃ avahasamānā viya surattasuddhasiniddhapavāḷamayā hoti. Sandhīsu panassā sañjhārāgasassirikarattajambonadapaṭṭā vaṭṭaparicchedalekhā ca suvibhattā paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūratā.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyam panassa dasannam dasannam arānamantare dhamanavaṃso viya antosusiro chiddamaṇḍalacitto vātagāhī pavāḷadaṇḍo hoti, yassa vātena paharitassa sukusalasamannāhatassa pañcaṅgikatūriyassa viya saddo

vaggu ca rajaniyo ca kamaniyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ, ubhosu passesu samosaritakusumadāmapantiyoti evaṃ samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivārena setacchattasatadhārinā pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi nābhipanāḷinaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā puṇṇacandakiraṇakalāpasassirikā taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsagaṅgāgatisobhaṃ abhibhavamānā viya dve muttakalāpā olambanti, yehi cakkaratanena saddhiṃ ākāse samparivattamānehi tiṇi cakkāni ekato parivattantāni viya khāyanti. Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūrātā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ bhuñjitvā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsu kiḷamāne dārakajane nāti-uccena nātinīcena vanasaṇḍamattakāsannena ākāsappadesena upasobhayamānaṃ viya rukkhasākhaggāni, dvādasayojanato paṭṭhāya suyyamānena madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni samākaḍḍhantaṃ (4.0154) rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya rājadhāni-abhimukhaṃ āgacchati.

Atha tassa cakkaratanassa saddassavaneneva “kuto nu kho, kassa nu kho ayaṃ saddo”ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisāṃ olokayamānānaṃ tesāṃ manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha- “passa bho acchariyaṃ, ayaṃ puṇṇacando pubbe eko uggacchati, ajja pana attadutiyo uggato, etañhi rājahaṃsamithunaṃ viya puṇṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ abhilaṅghatī”ti. Tamañño āha- “kiṃ kathesi samma kahaṃ nāma tayā dve puṇṇacandā ekato uggacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapaniyaraṃsidhāro piñcharakiraṇo divākaro uggato”ti. Tamañño sitaṃ katvā evamāha- “kiṃ ummattosi, nanu kho idānimeva divākaro atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ puṇṇacandaṃ anubandhamāno uggacchissati, addhā panetaṃ anekaratanappabhāsamujjalaṃ ekassa puññavato vimānaṃ bhavissati”ti. Te sabbepi apasādayantā aññe evamāhaṃsu- “kiṃ bahuṃ vippalapaṭṭha, nevesa puṇṇacando, na sūriyo na devavimānaṃ. Na hetesaṃ evarūpā siri-sampatti atthi, cakkaratanena panetena bhavitabban”ti.

Evaṃ pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ cakkaratanāṃ abhimukhaṃ hoti. Tato tehi “kassa nu kho idaṃ nibbattaṃ”ti vutte bhavanti vattāro- “na kassaci aññassa, nanu amhākaṃ rājā pūritacakkavattivatto, tassetāṃ nibbattaṃ”ti. Atha so ca mahājano, yo ca añño passati, sabbo cakkaratanameva anugacchati. Tampi cakkaratanāṃ raññoyeva atthāya attano āgatabhāvaṃ ṇāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ pākāramattakeneva nagaraṃ anusamyāyitvā rañño antepuraṃ padakkhiṇaṃ katvā antepurassa uttarasīhapañjara-āsanne ṭhāne yathā gandhapupphādīhi sukkena sakkā hoti pūjetuṃ, evaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Evaṃ ṭhitassa panassa vātapānacchiddādīhi pavisitvā nānāvīrāgaratanappabhāsamujjalaṃ anto pāsādaṃ alaṅkurumānaṃ pabhāsamūhaṃ disvā dassanattāya sañjātābhilāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā

tamatthaṃ nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro pallaṅkaṃ (4.0155) mocetvā uṭṭhāyāsanaṃ sīhapañjarasamīpaṃ gantvā taṃ cakkaratanaṃ disvā “sutaṃ kho pana metan”ti-ādikaṃ cintanaṃ cintesi. Tena vuttaṃ- “disvāna rañño khattiyassa ...pe... assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī”ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Idāni tassa pavattāpanatthaṃ yaṃ kātabbaṃ taṃ dassento **atha kho, bhikkhavi-**veti-ādimāha. Tattha **uṭṭhāyāsana**ti nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṃ āgantvā. **Bhikkhāraṃ gahetvā**ti hatthisoṇḍasadisapanāḷiṃ suvaṇṇabhiṅkāraṃ ukkhipitvā vāmahatthena udakaṃ gahetvā. Pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ, abhivijjātu bhavaṃ cakkaratanaṃ. **Anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅgi-**niyā **senāyā**ti sabbacakkavattīnañhi udakena abhisiñcitvā “abhivijjātu bhavaṃ cakkaratanaṃ”ti vacanasamanantameva vehāsaṃ abbhuggantvā cakkaratanaṃ pavattati, yassa pavattisamakārameva so rājā cakkavattī nāma hoti.

Pavatte pana cakkaratane taṃ anubandhamānova rājā cakkavattī yānavaraṃ āruya vehāsaṃ abbhuggacchati, athassa chattacāmarādihattho parijano ceva antepurajano ca. Tato nānappakāraṅcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhā-haraṇappabhāsamujjalitena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena saddhiṃ uparājasenāpati pabhūtayopi vehāsaṃ abbhuggantvā rājā-nameva parivārenti. Rājayuttā pana janasaṅgahatthaṃ nagaravīthīsu bheriyo carā-penti “tātā amhākaṃ rañño cakkaratanaṃ nibbattaṃ, attano attano vibhavānurū-pena maṇḍitappasādhitā sannipatathā”ti. Mahājano pana pakatīyā cakkaratana-saddeneva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova, sopi sabbo vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivāreti.

Yassa yassa hi rañña saddhiṃ gantukāmatā uppajjati, so so ākāsagatova hoti. Evaṃ dvādasayojanāyā mavitthārā parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasārīro vā kiliṭṭhavattho vā natthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nāma vijjādharaparisā viya ākāse gacchamānā indanīlamanītale (4.0156) vippakiṅṅaratanasadisā hoti. Tena vuttaṃ “anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginīyā senāyā” ti.

Tampi cakkaratanaṃ rukkhaggānaṃ uparūpari nāti-uccena gaganapadesena pavattati, yathā rukkhānaṃ pupphaphalapallavehi atthikā tāni sukhena gahetuṃ sakkonti, bhūmiyaṃ ṭhitā “esa rājā, esa uparājā, esa senāpati” ti sallakkhetuṃ sakkonti. Ṭhānādīsipi iriyāpathesu yo yena icchati, so teneva gacchati. Cittakammādisippapasutā cettha attano attano kiccaṃ karontāyeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyaṃ, tathā nesaṃ sabbakiccāni ākāse ijhanti. Evaṃ cakkavattiparisā gahetvā taṃ cakkaratanaṃ vāmapassena sineruṃ pahāya samuddassa uparibhāgena aṭṭhajojanasahassappamāṇaṃ pubbavidehaṃ gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya parikkhepato chattimsayojanaparisāya sannivesakkhāmo sulabhāhārūpakaraṇo chāyūdakasampanno sucisamatālo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge taṃ cakkaratanaṃ ākāse akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otarivā yathārucci nhāna-bhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsaṃ kappeti, tena vuttaṃ “yasmīṃ kho pana, bhikkhave, padese taṃ cakkaratanaṃ patiṭṭhāti, tattha rājā cakkavattī vāsaṃ upeti saddhiṃ caturaṅginīyā senāyā” ti.

Evaṃ vāsaṃ upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te “paracakkaṃ āgatan” ti sutvāpi na balakāyaṃ sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanaṃ uppattisa-manantameva natthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya rājānaṃ ārabha āvudhaṃ ukkhipetuṃ visaheyya. Ayamānubhāvo cakkaratanaṃ.

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
arī asesā damathaṃ upenti;
arindamaṃ nāma narādhipassa,
teneva taṃ vuccati tassa cakkaṃ.

Tasmā (4.0157) sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhavānurūpaṃ pābhataṃ gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā attano moḷiyamaṇippabhābhisekenassa pādapūjaṃ karonto “ehi kho mahārājā” ti-ādīhi vacanehi tassa kiṅkā-rappaṭissāvitaṃ āpajjanti. Tena vuttaṃ **ye kho pana, bhikkhave, puratthimāya ...pe... anusāsa mahārājāti.**

Tattha **svāgatanti** su-āgamaṃ. Ekasmiñhi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti. Tādiso tvaṃ āgatanandano gamanaso-cano, tasmā tava āgamaṃ su-āgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana cakkavattī nāpi “ettakaṃ nāma me anuvassaṃ baliṃ upakappethā” ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādīni upaparikkhitvā pemaṇīyena mañjunā sarena “passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulikato nirayasaṃvattaniko hoti” ti-ādīnā nayena dhammaṃ desetvā “pāṇo na hantabbo” ti-ādikaṃ ovādaṃ

deti. Tena vuttaṃ rājā cakkavattī evamāha pāṇo na hantabbo ...pe... yathābhuttañca bhuñjathāti.

Kiṃ pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti. Buddhassapi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kiṃ gaṇhissanti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā “ye kho pana, bhikkhave” ti-ādimāha.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ pubbavidehavāsinaṃ ovāde dinne katapātarāse cakkavattībalena vehāsaṃ abbhuggantvā puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṃkhitta-phaṇo nāgarājā viya saṃkhitta-ūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasaliṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Tañkhaṇaṇṇeva ca tassa rañño puññasiriṃ daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale vippariṇāni nānāratanāni tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaparipūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathārucci ucchaṅgādīhi ādiyati, yathārucci ādinnaratanāya (4.0158) pana parisāya taṃ cakkaratanaṃ paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmīṃ parisā aggato hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanaṃ. Tampi jalanidhijalaṃ palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogaṃ, nemimaṇḍalapariyantaṃ abhihanantaṃ nirantameva upagacchati.

257. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimasamuddapariyantaṃ pubbavidehaṃ abhivijitvā dakkhiṇasamuddapariyantaṃ jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratana-desitena maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Tena vuttaṃ **atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ puratthimasamuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttarivā dakkhiṇaṃ disaṃ pavattatīti.** Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavi-dhānaṃ senāsanniveso paṭirājagamaṃ tesaṃ anusāsanippadānaṃ dakkhiṇasamuddaṃ ajjhogāhanaṃ samuddasaliṃ ogacchanaṃ ratanādānanti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Vijitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇaṃ jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttarivā sattayojanasahassappamāṇaṃ aparagoyānaṃ vijetuṃ pubbe vuttanayeneva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijitvā pacchimasamuddatopi paccuttarivā aṭṭhoyojanasahassappamāṇaṃ uttarakuruṃ vijetuṃ tatheva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijiya uttarasamuddatopi paccuttarati.

Ettāvatā raññā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccaṃ adhigataṃ hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanattaṃ sapariso uddhaṃ gaganatalaṃ abhilaṅghitvā suvikasitapadumuppalapuṇḍarīkavanavicitte cattāro jāta-ssare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratana-desiteneva maggena yathānukkamaṃ attano rājadhānimeva paccā-gacchati. Atha taṃ cakkaratanaṃ antepuradvāraṃ sobhayamānaṃ viya hutvā tiṭṭhati.

Evaṃ patiṭṭhite pana tasmīṃ cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyaṃ na hoti, cakkaratana-obhāsoyeva rattim andhakāraṃ vidhamati. Ye ca pana rattim andhakāratthikā honti, tesaṃ andhakārameva hoti. Tena vuttaṃ

dakkhiṇasamuddaṃ ajjhogāhetvā ...pe... evarūpaṃ cakkaratanaṃ pātubhavatīti.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. Evaṃ (4.0159) pātubhūtacakkaratanaṃ panassa cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ sucibhūmibhāgaṃ kāretvā haricandanādīhi surabhi-gandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamākiṇṇaṃ upari suvaṇṇatārakānaṃ antarantarā samosaritamanuñña-kusumadāmappaṭimaṇḍita-vitānaṃ devavimānaṃ viya abhisankharitvā “evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamaṃ cintethā”ti vadanti. So pubbe vuttanayeneva mahādānaṃ datvā silāni samādāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdati, athassa puññānubhāvavacodito chaddantakulā vā uposathakulā vā taṃ sakkāravisesaṃ anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhīrattacaraṇa-gīvamukhappaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattappaṭiṭṭho susaṅghitaṅgapaccaṅgasanniveso vikasitaratta-padumacārupokkharo iddhiṃ yogī viya vehāsaṃ gamanasamattho manosilācuṇṇarañjitapariyānto viya rajatapabbato hatthiseṭṭho tasmīṃ padese paṭiṭṭhāti. So chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati, uposathakulā sabbajeṭṭho. Pāḷiyaṃ pana “uposatho nāgarājā” icceva āgacchati. Svāyaṃ pūritacakkavattivattānaṃ cakkavattīnaṃ sutte vuttanayeneva cintayantānaṃ āgacchati, na itaresaṃ. Sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ āgantvā maṅgalahatthiṃ apanetvā tatha tiṭṭhāti. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ, bhikkhave ...pe... nāgarājāti.**

Evaṃ pātubhūtaṃ pana taṃ hatthiratanāṃ disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti. Rājā turitaturitaṃ āgantvā taṃ disvā pasannacitto “bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā”ti cintayanto hatthaṃ pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambetvā sūratabhāvaṃ dassento rājānaṃ upasaṅkamati, rājā taṃ abhiruhitukāmo hoti. Athassa pariyaṇā adhippāyaṃ ṇatvā taṃ hatthiratanāṃ sovaṇṇaddhajaṃ sovaṇṇālaṅkāraṃ hemajā-lapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisīdāpetvāva sattaratanamayāya nisseṇiyā abhiruyha ākāsaṃ gamananinnacitto hoti. Tassa saha cittuppādeneva so hatthirājā rājahaṃso viya indanīlamanippabhājālanīlagaganatalaṃ abhilaṅghati, tato cakkacārikāya vuttanayeneva (4.0160) sakalarājaparīsā. Iti sapariso rājā antopātarāseyeva sakalapathaviṃ anusamyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati, evaṃ mahiddhikaṃ cakkavattino **hatthiratanāṃ** hoti. Tena vuttaṃ **disvāna rañño cakkavattissa ...pe... evarūpaṃ hatthiratanāṃ pātubhavatīti.**

Assaratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūtaṃ hatthiratanassa pana cakkavattino parīsā pakatimaṅgala-assa-ṭṭhānaṃ sucisamatalaṃ kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayeneva rañño tassa āgamanacintanattaṃ ussāhaṃ janenti. So purimanayeneva katadānasakkāro samā-dinnasīlova pāsādātale nisīno puññasampattiṃ samanussarati, athassa puññānubhāvavacodito sindhavakulato vijjullatāvinaddhasaradakālasetavalāhakarāsisassi-

riko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisuddhasiniddhaghanaśaṅghā-tasarīro kākagīvā viya indanīlamanī viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kāḷasīso** suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasadisehi saṅhavaṭṭa-ujugatigatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso vehāśaṅgamo** valāhako nāma assarājā āgantvā tasmim ṭhāne patiṭṭhāti. Sesam sabbam hatthiratane vuttanayeneva vedītabbam. Evarūpaṃ **assaratanam** sandhāya bhagavā **puna caparanti**-ādimāha.

Maṇiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūta-assaratanassa pana rañño cakkavattissa catuhatthāyāmaṃ sakaṭanābhisamappamāṇam ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatasupari-suddhamuttākalāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkataṃ caturāsītimaṇisahassa-parivāram tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandassa siriṃ paṭippharamānam viya vepullapabbatato **maṇiratanam** āgacchati. Tassevam āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇam ākāsam āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇam okāsam ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇugga-manavelā viya sañjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ, vāṇijā āpaṇuggā-ṭanam (4.0161), te te ca sippino taṃ taṃ kammantaṃ payojenti divāti maññamānā. Tena vuttaṃ **puna caparam, bhikkhave ...pe... maṇiratanam pātubhavatīti**.

Itthiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattissa visayasukhavisesakāraṇam **itthiratanam** pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, uttarakuruto vā puññānubhāvena sayam āgacchati. Avasesā panassā sampatti “puna caparam, bhikkhave, rañño cakkavattissa itthiratanam pātubhavati abhirūpā dassaniyā”ti-ādinā nayena pāḷiyamyeva āgatā.

Tattha saṅṭhānapāripūriyā adhikam rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānā ca cakkhūni piṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassaniyā**. Dissamānā ca somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā**. **Paramāyāti** evam pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatāti** upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidighā

nātirassā **dassaniyā** yasmā nātikisā nātithulā, **pāsādikā** yasmā nātikālikā nacco-
dātā. **Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā atikkantā mānusaṃ
vaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānañhi vaṇṇābhā bahi na niccharati,
devānaṃ atidūraṃ niccharati, tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ
sarīrābhā obhāseti.

Nātidīghādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāha-
sampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā
abhāvo, atikkantā mānusaṃ vaṇṇanti iminā kāyasampatti vuttā.

Tūlapicuno vā kappāsapicuno vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa sataviha-
tassa tūlapicuno vā satavihatassa kappāsapicuno vā kāyasamphasso hoti. **Sīteti**
rañño sītakāle. **Uṇheti** rañño uṇhakāle. **Candanagandhoti** niccakālemaeva supisi-
tassa abhinavassa catujjātisamāyojitassa haricandanassa gandho kāyato vāyati.
Uppalagandhoti hasitakathitakālesu mukhato nikkhanto taṅkhaṇaṃ vikāsitasseva
nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evaṃ (4.0162) rūpasamphassagandhasampattiyuttāya panassā sarīrasampa-
ttiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ
disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva uṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyini**.
Tasmim nisinne tassa rañño tālavaṇṇena bijanādikiccaṃ katvā pacchā nipatati
nisīdatīti **pacchānipātini**. Kiṃ karomi devāti tassa kiṃkāraṃ paṭissāvetīti **kiṃkārapa-**
ṭṭissāvinī. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacāriṇi**. Yaṃ rañño piyaṃ,
tadeva vadatīti **piyavādinī**.

Idāni svāssā ācāro bhāvasuddhiyā eva, na sāṭṭheyyenāti dassetuṃ **taṃ kho panā-**
ti-ādimāha. Tattha **no aticaratīti** na atikkamitvā carati, aññaṃ purisaṃ cittenapi na
patthetīti vuttaṃ hoti. Tattha ye tassā ādimhi “abhirūpā”-ti-ādayo ante “pubbuṭṭhā-
yini”-ti-ādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva “atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ”-ti-ādayo
pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya purima-
kammānubhāvena nibbattantīti veditabbā. Abhirūpatādikāpi vā cakkaratanapātu-
bhāvato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā. Tenāha **evarūpaṃ itthiratanam pātubha-**
vatīti.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūta-itthiratanassa pana rañño cakkavattissa dhanakaraṇīyānaṃ
kiccānaṃ yathāsukhappavattanatthaṃ **gahapatiratanam** pātubhavati. So pakati-
yāva mahābhogo mahābhogakule jāto rañño dhanarāsivaḍḍhako seṭṭhi gahapati
hoti, cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pātu-
bhavati, yena antopathaviyaṃ yojanabbhantare nidhiṃ passati. So taṃ sampattiṃ
disvā tuṭṭhahadayo gantvā rājānaṃ dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni
sampādeti. Tena vuttaṃ **puna caparam, bhikkhave ...pe... evarūpaṃ gahapatira-**
tanam pātubhavatīti.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccasam-vidhānasamattham **pariṇāyakaratanam** pātubhavati. So rañño jeṭṭhaputtova hoti (4.0 Pakatiyā eva paṇḍito byatto medhāvī, rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇam uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāram ṇatvā rañño ahite hite ca vavatthapetum samattho hoti. Sopi tam attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānam sabbakiccānusāsanena pavāreti. Tena vuttam **puna caparam ...pe... pariṇāyakaratanam pātubhavatīti**. Tattha **ṭhapetabbam ṭhapetunti** tasmim tasmim ṭhānantare ṭhapetabbam ṭhapetum.

259. Samavepākinīyāti-ādi heṭṭhā vuttameva.

260. Kaṭaggahenāti jayaggāhena. **Mahantam bhogakkhandhanti** ekappahāre-
neva dve vā tīni vā satasahassāni. **Kevalā paripūrā paṇḍitabhūmīti** paṇḍito tīni
sucaritāni pūretvā sagge nibbattati, tato manussalokaṃ āgacchanto kularūpabho-
gasampattiyaṃ nibbattati, tattha ṭhito tīni ca sucaritāni pūretvā puna sagge nibba-
ttatīti ayam sakalā paripuṇṇā paṇḍitabhūmi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. Evam me sutanti devadūtasuttam. Tattha **dve agārāti-**ādi assapurassutte
vitthāritameva.

262. Nirayam upapannāti bhagavā katthaci nirayato paṭṭhāya desanam devaloka-
kena osāpeti, katthaci devalokato paṭṭhāya nirayena osāpeti. Sace saggasa-
mpattiṃ vitthāretvā kathetukāmo hoti, nirayadukkham ekadesato katheti, tiracchā-
nayanidukkham pettivisayadukkham manussalokasampattiṃ ekadesato katheti,
saggasampattimeva vitthāreti. Sace nirayadukkham vitthāretvā kathetukāmo hoti,
devalokamanussalokesu (4.0164) sampattiṃ tiracchānayanipettivisayesu ca
dukkham ekadesato katheti, nirayadukkham eva vitthāreti. So imasmim sutte nira-
yadukkham vitthāretukāmo, tasmā devalokato paṭṭhāya desanam nirayena osā-
peti. Devalokamanussalokasampattiyo tiracchānayanipettivisayadukkhamāni ca eka-
desato kathetvā nirayadukkham eva vitthārena kathetum **tamenam, bhikkhave,**
nirayapālāti-ādimāha.

Tattha ekacce therā “**nirayapālā** nāma natthi, yantarūpaṃ viya kammameva
kāraṇam kāreti”ti vadanti. Tesam tam “atthi niraye nirayapālāti, āmantā, atthi ca
kāraṇikā”ti-ādinā nayena abhidhamme (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yathā hi
manussaloke kammakāraṇakāraṇā atthi, evameva niraye nirayapālā atthīti.
Yamassa rañnoti yamarājā nāma vemānikapetarājā, ekasmim kāle dibbavimāne

dibbakapparukkhadibba-uyyānadibbanāṭakādisampattiṃ anubhavati, ekasmiṃ kāle kammavipākaṃ, dhammiko rājā. Na cesa ekova hoti, catūsu pana dvāresu cattāro janā honti. **Nāddasanti** attano santike pesitassa kassaci devadūtassa abhāvaṃ sandhāya evaṃ vadati. Atha naṃ yamo “nāyaṃ bhāsitassa atthaṃ salla-kkhetī”ti ñatvā sallakkhāpetukāmo **ambho**Ti-ādimāha.

Jātidhammoti jātisabhāvo, aparimutto jātiyā, jāti nāma mayhaṃ abbhantareyeva atthīti. Parato **jarādhhammoti**-ādīsipi eseva nayo.

263. Paṭhamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjivāti ettha daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma “passatha, bho, mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nhāyituṃ na sakkomi, ahaṃ kiliṭṭhagattomhi, nhāpetha manti vattumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto, vacanattho pana maghadeva-sutte vuttova.

Dutiyaṃ (4.0165) **devadūtanti** etthāpi jarājiṇṇasatto atthato evaṃ vadati nāma- “passatha, bho, ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalabāhubalajavanasa-mpanno, tassa me tā balajavanasampattiyo antarahitā, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Tatiyaṃ devadūtanti etthāpi gilānasatto atthato eva vadati nāma- “passatha, bho, ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhinā abhihato sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākaṃ byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

265. Catutthaṃ devadūtanti ettha pana kammakāraṇā vā devadūtāti kātabbā kammakāraṇikā vā. Tattha pana kammakāraṇapakke bāttiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma- “mayaṃ nibbattamānā na rukkhe vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenete devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma- “mayaṃ dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādīsesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākaraṇatova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

266. Pañcamaṃ devadūtanti ettha matakasatto atthato evaṃ vadati nāma- “passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattaṃ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi (4.0166) maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgami-ssati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Imaṃ pana devadūtānuyogaṃ ko labhati, ko na labhatīti? Yena tāva bahuṃ pāpaṃ kataṃ, so gantvā niraye nibbattatiyeva. Yena pana parittaṃ pāpakammaṃ kataṃ, so labhati. Yathā hi sabhaṇḍaṃ coraṃ gahetvā kattabbameva karonti, na vinicchinenti. Anuvijjivā gahitaṃ pana vinicchayaṭṭhānaṃ nayanti, so vinicchayaṃ labhati. Evaṃsampadametaṃ. Parittapāpakammā hi attano dhammatāyapi saranti, sāriyamānāpi saranti.

Tattha dīghajayantadamiḷo nāma attano dhammatāya sari. So kira damiḷo sumanagirivihāre ākāśacetiyaṃ rattapaṭena pūjesi. Atha niraye ussadasāmate nibbatto aggijālasaddaṃ sutvāva attano pūjitapaṭaṃ anussari, so gantvā sagge nibbatto. Aparopi puttassa daharabhikkhuno khaliṣāṭakaṃ dento pādāmūle ṭhapesi, maraṇakālamhi paṭapaṭāti sadde nimittaṃ gaṇhi, sopi ussadasāmate nibbatto jālasaddena taṃ sāṭakaṃ anussarivā sagge nibbatto. Evaṃ tāva attano dhammatāya kusalaṃ kammaṃ sarivā sagge nibbattatīti.

Attano dhammatāya asarante pana pañca devadūte pucchati. Tattha koci paṭhamena devadūtena sarati, koci dutiyādīhi. Yo pana pañcahipi na sarati, taṃ yamo rājā sayāṃ sāreti. Eko kira amacco sumanapupphakumbhena mahācetiyaṃ pūjetvā yamassa pattiṃ adāsi, taṃ akusalakammena niraye nibbattaṃ yamassa santikaṃ nayiṃsu. Tasmim pañcahipi devadūtehi kusale asarante yamo sayāṃ olokento disvā- “nanu tvaṃ mahācetiyaṃ sumanapupphakumbhena pūjetvā mayhaṃ pattiṃ adāsī”ti sāresi, so tasmim kāle sarivā devalokaṃ gato. Yamo pana sayāṃ oloketvāpi apassanto- “mahādukkhaṃ nāma anubhavissati ayaṃ satto”ti tuṅhī hoti.

267. Mahāniraye Ti avīcimahānirayamhi. Kiṃ panassa pamāṇaṃ? Abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti. Lohapathavī lohachadanaṃ ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā (4.0167) acci uṭṭhitā pacchimaṃ bhittiṃ gahetvā taṃ vinivijjhitvā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyānavitthārato aṭṭhārasayojanādhi-kāni tīṇi yojanasatāni,

parikkhepato pana navayojanasatāni catupaṇṇāsayojanāni, samantā pana ussa-
dehi saddhiṃ dasayojanasahassaṃ hoti.

268. Ubbhatam tādiseva hotiti ettha akkantapadam yāva aṭṭhito daḷham
uddharitumeva na sakkā. Ayaṃ panettha attho- heṭṭhato paṭṭhāya ḍayhati, uparito
paṭṭhāya jhāyati, iti akkamanakāle ḍayhamānaṃ paññāyati, uddharaṇakāle tādisa-
meva, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Bahusampattoti** bahūni vassasatavassasahassāni
sampatto.

Kasmā panesa narako avīcīti saṅkham gatoti. Vīci nāma antaram vuccati, tattha
ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaram natthi. Tasmā so avīcīti
saṅkham gatoti. Tassa hi puratthimabhittito jālā uṭṭhitā saṃsibbamānā yojana-
satam gantvā pacchimabhittiṃ vinivijjhivā parato yojanasatam gacchati. Sesadisā-
supi eseva nayo.

Imesaṃ channaṃ jālānaṃ majjhe nibbato devadatto, tassa yojanasatappa-
māṇo attabhāvo, dve pādā yāva gopphakā lohaphaviṃ pavittā, dve hatthā
yāva maṇibandhā lohabhittiyo pavittā, sīsaṃ yāva bhamukaṭṭhito lohachadane
pavittam, adhobhāgena ekaṃ lohasūlaṃ pavisivā kāyaṃ vinivijjhantaṃ chadane
pavittam, pācīnabhittito nikkhantasūlaṃ hadayaṃ vinivijjhivā pacchimabhittiṃ
pavittam, uttarabhittito nikkhantasūlaṃ phāsukā vinivijjhivā dakkhiṇabhittiṃ
pavittam. Niccale tathāgatamhi aparaddhattā niccalova hutvā paccatīti kamma-
sāraṇāya ediso jāto. Evaṃ jālānaṃ nirantarātāya avīci nāma.

Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāḷiyam koṭṭetvā pūritapittam viya
sattā nirantarā, “imasmim ṭhāne satto atthi, imasmim natthi”ti na vattabbaṃ,
gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ nipannānaṃ anto natthi, gacchante vā ṭhite
vā nisinne vā nipanne vā aññamaññaṃ na bādanti. Evaṃ sattānaṃ nirantara-
tāya avīci.

Kāyadvāre (4.0168) pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ
dukkhasahagataṃ. Evaṃ santepi yathā jivhagge cha madhubindūni ṭhapetvā
ekasmim tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, ita-
rāni abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaram,
itarāni abbohārikānīti. Evaṃ dukkhassa nirantarātāya avīci.

269. Mahantoti yojanasatiko. So tattha patatīti eko pādo mahāniraye hoti, eko
gūthaniraye nipatati. **Sūcimukhāti** sūcisadisamukhā, te hatthigivappamāṇā ekado-
ṇikanāvāppamāṇā vā honti.

Kukkulanirayoti yojanasatappamāṇova anto kūṭāgāramattavitaccita-aṅgāra-
puṇṇo ādittachārikanirayo, yattha patitapatitā kudrūsakarāsīmhi khittaphālavāsisi-
lādīni viya heṭṭhimatalameva gaṇhanti.

Āropentīti ayadaṇḍehi pothentā āropenti. Tesam ārohanakāle te kaṇṭakā adho-
mukhā honti, orohanakāle uddhammukhā.

Vāteritānīti kammamayena vātena calitāni. **Hatthampi chindantīti** phalake
maṃsaṃ viya koṭṭayamānāni chindanti. Sace uṭṭhāya palāyati, ayopākāro samu-
ṭṭhahivā parikkhipati, heṭṭhā khuradhārā samuṭṭhātī.

Khārodakā nadīti veteraṇi nāma tambalohanadī. Tattha ayomayāni kharavālika-

pokkharapattāni, heṭṭhā khuradhārā ubhosu tīresu vettalatā ca kusatiṇāni ca. **So tattha dukkhā tībā kharāti** so tattha uddhañca adho ca vuyhamāno pokkharapattesu chijjati. Siṅghāṭakasaṅṭhānāya kharavālikāya kaṅṭakehi vijjhiyati, khuradhārāhi phāliyati, ubhosu tīresu kusatiṇehi vilekhati, vettalatāhi ākaḍḍhiyati, tikkhasattīhi phāliyati.

270. Tattena (4.0169) **ayosāṅkunāti** tena jigacchitomhīti vutte mahantaṃ lohapaḍḍhiṃ lohaguḷānaṃ pūretvā taṃ upagacchanti, so lohaguḷabhāvaṃ ṅatvā dante samphuseti, athassa te tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaranti, tambalohadhārehi mahantena lohakaṭṭhena tambalohaṃ upanetvā evamevaṃ karonti. Puna **mahāniraye** Ti evaṃ pañcavidhabandhanato paṭṭhāya yāva tambalohapānā tambalohapānato paṭṭhāya puna pañcavidhabandhanādīni kāretvā mahāniraye pakkhipanti. Tattha koci pañcavidhabandhaneneva muccati, koci dutiyena, koci tatiyena, koci tambalohapānena muccati, kamme pana aparikkhīṇe puna mahāniraye pakkhipanti.

Idaṃ pana suttaṃ gaṇhanto eko daharabhikkhu,– “bhante, ettakaṃ dukkhamaṇubhavasattaṃ punapi mahāniraye pakkhipanti” ti āha. Āma, āvuso, kamme aparikkhīṇe punappunaṃ evaṃ karontiti. Tiṭṭhatu, bhante, uddeso, kammatṭhānaṃ meva kathethāti kammatṭhānaṃ kathāpetvā sotāpanno hutvā āgamma uddesaṃ aggahesi. Aññesampi imasmiṃ padese uddesaṃ ṭhapetvā arahattaṃ pattānaṃ gaṇanā natthi. Sabbabuddhānañcetaṃ suttaṃ avijahitameva hoti.

271. Hīnakāyūpagāti hīnakāyaṃ upagatā hutvā. **Upādāneti** taṇhādiṭṭhigahaṇe. **Jātimaraṇasambhaveti** jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte. **Anupādāti** catūhi upādānehi anupādiyitvā. **Jātimaraṇasaṅkhayeti** jātimaraṇasaṅkhayasaṅkhāte nibbāne vimuccanti.

Diṭṭhadhammābhiniḍḍatī diṭṭhadhamme imasmiṃyeva attabhāve sabbakilesaṇibbānena niḍḍatā. **Sabbadukkhaṃ upaccagunti** sabbadukkhatikkantā nāma honti.

Papañcasūdanīyā majjhimanīkāyaṭṭhakathāya

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Evaṃ (4.0170) **me sutanti** bhaddekarattasuttaṃ. Tattha **bhaddekaratta-**
ssāti vipassanānuyogasamannāgatattā bhaddakassa ekarattassa. **Uddesanti**
mātikaṃ. **Vibhaṅganti** vitthārabhājanīyaṃ.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyāti** taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyya.
Nappaṭikaṅkheti taṇhādiṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatītanti** idamettha kāraṇavacanaṃ.
Yasmā yaṃ atītaṃ, taṃ pahīnaṃ niruddhaṃ atthaṅgataṃ, tasmā taṃ puna nānu-
gaccheyya. Yasmā ca yaṃ anāgataṃ, taṃ appattaṃ ajātaṃ anibbattaṃ, tasmā
tampi na pattheyya.

Tattha tatthāti paccuppannampi dhammaṃ yattha yattheva uppanno, tattha
tattheva ca naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi yo vipassati araññā-
dīsu vā tattha tattheva vipassati. **Asaṃhīraṃ asaṃkuppanti** idaṃ vipassanāpaṭivi-
passanādassanattaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppa-
tīti asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ anubrūhaye vaḍḍheyya, paṭivipasseyyāti vuttaṃ
hoti. Atha vā nibbānaṃ rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppattīti asaṃhīraṃ asaṃ-
kuppaṃ. Taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu anubrūhaye, punappunaṃ tadārammaṇaṃ
taṃ taṃ phalasaṃpattim appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhantassa atthāya- **ajjeva kiccamātappanti** kilesānaṃ ātāpa-
naparītāpanena ātappanti laddhanāmaṃ vīriyaṃ ajjeva kātabbaṃ. **Ko jaññā**
maraṇaṃ suveti sve jīvitaṃ vā maraṇaṃ vā ko jānāti. Ajjeva dānaṃ vā dassāmi,
sīlaṃ vā rakkhissāmi, aññataraṃ vā pana kusalaṃ karissāmīti hi “ajja tāva
papañco atthi, sve vā punadivase vā karissāmī”ti cittaṃ anuppādetvā ajjeva kari-
ssāmīti evaṃ vīriyaṃ kātabbanti dasseti. **Mahāsenenāti** aggivisasatthādīni ane-
kāni maraṇakāraṇāni tassa senā, tāya mahatīyā senāya vasena mahāsenena eva-
rūpena maccunā saddhiṃ “katipāhaṃ tāva āgamehi yāvāhaṃ buddhapūjādiṃ
attano avassayakammaṃ karomī”ti (4.0171). Evaṃ mittasanthavākārāsāṅkhāto
vā, “idaṃ sataṃ vā sahassaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehi”ti evaṃ lañjānuppa-
dānasāṅkhāto vā, “imināhaṃ balarāsīnā paṭibāhissāmī”ti evaṃ balarāsīsāṅkhāto
vā saṅgaro natthi. **Saṅgaroti** hi mittasanthavākārālañjānuppadānabalarāsīnaṃ
nāmaṃ, tasmā ayamattho vutto.

Atanditanti analasaṃ uttāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti
bhaddekaratto. Iti taṃ evaṃ paṭipannapuggalaṃ “bhaddekaratto ayan”ti. Rāgā-
dīnaṃ santatāya **santo buddhamuni** ācikkhati.

273. Evaṃrūpoti-ādīsu kāḷopi samāno indanīlamaṇivaṇṇo ahosinti evaṃ manu-
ññarūpavaseneva evaṃrūpo ahosiṃ. Kusalasukhasomanassavedanāvaseneva
evaṃvedano. Taṃsāmpayuttānaṃyeva saññādīnaṃ vasena evaṃsañño evaṃsa-
ṅkhāro evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhānanti.

Tattha nandiṃ samanvānetīti tesu rūpādīsu taṇhaṃ samanvāneti anupavatteti.
Hīnarūpādivasena pana evaṃrūpo ahosiṃ ...pe... evaṃviññāṇo ahosinti na
maññati.

Nandiṃ na samanvānetīti taṇhaṃ vā taṇhāsāmpayuttadiṭṭhiṃ vā nānupavatta-
yati.

274. Evaṃrūpo siyanti-ādīsopi taṃmanuññarūpādivaseneva taṇhādiṭṭhipavatta-

saṅkhātā nandisamanvānayanāva veditabbā.

275. Kathañca, bhikkhave, paccuppannesu dhammesu saṃhīratīti idaṃ “paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati. Asaṃhīraṃ asaṃkuppan”ti udde-sassa niddesatthaṃ vuttaṃ. Kāmañcettha “kathañca, bhikkhave, paccuppannaṃ dhammaṃ na vipassati”ti-ādi vattabbaṃ siyā, yasmā pana asaṃhīrāti ca asaṃkuppāti ca vipassanā vuttā, tasmā tassā eva abhāvañca bhāvañca dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā vitthāro vutto. Tattha **saṃhīratīti** vipassanāya abhāvato taṇhādiṭṭhīhi (4.0172) ākaḍḍhiyati. **Na saṃhīratīti** vipassanāya bhāvena taṇhādiṭṭhīhi nākaḍḍhiyati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Evaṃ me sutanti ānandabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **paṭisallānā vuṭṭhi-**toti phalasaṃpattito vuṭṭhito. **Ko nu kho, bhikkhaveli** jānantova kathāsamuṭṭhāpa-natthaṃ pucchi.

278. Sādhu sādhuti therassa sādhu-kāramadāsi. **Sādhu kho tvanti** parimaṇḍa-lehi padabyañjanehi parisuddhehi kathitattā desanaṃ pasamsanto āha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Evaṃ me sutanti mahākaccānabhaddekarattasuttaṃ.

Tattha **tapodārāmeti** tattodakassa rahadassa vasena evaṃladdhanāme ārāme. Vebhārapabbatassa kira heṭṭhā bhūmaṭṭhakanāgānaṃ pañcayojanasatikāṃ nāga-bhavanaṃ devalokasadisāṃ mañimayena talena ārāma-uyyānehi ca samannā-gataṃ, tattha nāgānaṃ kīḷanaṭṭhāne mahā-udakarahado, tato tapodā nāma nadī sandati kuthitā uṇhodakā. Kasmā panesā edisā jātā? Rājagahaṃ kira parivāretvā mahā petaloko, tattha dvinnaṃ mahālohakumbhinirayānaṃ antarena ayaṃ tapodā āgacchati, tasmā sā kuthitā sandati. Vuttampi cetaṃ- “yatāyaṃ, bhikkhave, tapodā sandati, so daho acchodako sītodako sātodako setodako suppatittho rama-ṇīyo pahūtamacchakacchapo, cakkamattāni ca padumāni pupphanti (4.0173). Apicāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchati, tenāyaṃ tapodā kuthitā sandati” ti (pārā. 231). Imassa pana ārāmassa abhisammukhaṭṭhāne tato mahā-udakarahado jāto, tassa nāmavasenāyaṃ vihāro **tapodārā-moti** vuccati.

280. Samiddhīti tassa kira therassa attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhitveva saṅkhaṃ gato. **Ādibrahmacariyakoti** maggabrahmacariyassa ādi pubbabhāgappaṭipattibhūto. **Idaṃ vatvāna sugato utthāyāsanāti** madhu-piṇḍikasutte (ma. ni. 1.199 ādayo) vuttanayeneva vitthāretabbaṃ.

282. Iti me cakkhūti imasmimṃ kira sutte bhagavā dvādasāyatanavaseneva mātikāṃ ṭhapesi. Theropi “bhagavatā heṭṭhā dvīsu, upari catutthe cāti imesu tīsu suttesu pañcakkhandhavasena mātikā ca vibhaṅgo ca kato, idha pana dvādasāyatanavaseneva vibhajanatthaṃ mātikā ṭhapitā” ti nayaṃ paṭilabhitvā evamāha. Imaṃ pana nayaṃ labhantena therena bhāriyaṃ kataṃ, apade padaṃ dassitaṃ, ākāse padaṃ kataṃ, tena naṃ bhagavā imameva suttaṃ sandhāya- “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ yadidaṃ mahākaccāno” ti (a. ni. 1.197) etadagge ṭhapesi. Ettha pana **cakkhūti** cakkhupasādo. **Rūpāti** catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayena sesāyatanānīpi veditabbāni. **Viññāṇanti** nīkantiviññāṇaṃ. **Tadabhinandatīti** taṃ cakkhuñceva rūpañca taṇhādiṭṭhivasena abhinandati. **Anvāgāmetīti** taṇhādiṭṭhīhi anugacchati.

Iti me mano ahosi atītamaddhānaṃ iti dhammāti ettha pana **manoti** bhavaṅga-cittaṃ. **Dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ.

283. Paṇidhatīti patthanāvasena ṭhapesi. **Paṇidhānapaccayāti** patthanāṭṭhapa-nakāraṇā. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Evaṃ (4.0174) **me sutanti** lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **lomasakaṅgiyoti** aṅgathero kira nāmesa, kāyassa pana īsakalomasākāratāya lomasa-kaṅgiyoti pākaṭo jāto. **Candano devaputtoti** kassapasammāsambuddhakāle kiresa candano nāma upāsako aḍḍho mahaddhano tiṇi ratanāni catūhi paccayehi pūjetvā devaloke nibbatto, purimanāmena candano devaputtotveva saṅkhaṃ gato. **Paṇḍukambalasilāyanti** rattakambalasilāyaṃ. Tassā kira rattakambalasseva jaya-sumanapuppharāsi viya vaṇṇo, tasmā “paṇḍukambalasilā”ti vuccati.

Kadā pana tattha bhagavā vihāsīti? Bodhipattito sattame saṃvacchare sāvattthiyaṃ āsāḥimāsapuṇṇamāya dvādasayojanāya parisāya majjhe yamakapāṭihāriyaṃ katvā oruyha kaṇḍambamūle paññattavarabuddhāsane nisīditvā dhamma-desanāya mahājanaṃ mahāviduggato uddharitvā buddhā nāma yasmā pāṭihāriyaṃ katvā manussapathe na vasanti, tasmā passamānasseva tassa janassa padavikkamaṃ katvā tāvatimsabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ vassaṃ upagato, tasmīṃ samaye vihāsi.

Tatra bhagavāti tatra viharanto bhagavā yebhuyyena dasahi cakkavāḷasahassehi sannipatitāhi devatāhi parivuto mātaraṃ kāyasakkhiṃ katvā **abhidhammapitakam** kathento gambhīraṃ nipuṇaṃ tilakkaṇāhataṃ rūpārūpaparicchedakathaṃ paṭivijjhitaṃ asakkontānaṃ devānaṃ saṃvegajananatthaṃ antarantarā bhaddekarattassa uddesaṅca vibhaṅgaṅca abhāsi. Tatrāyaṃ devaputto uggaṇhanto imā gāthā saddhiṃ vibhaṅgena uggaṇhi, devattassa pana pamādādhiṭṭhānattā dibbehi ārammaṇehi nippīliyamāno anupubbena suttaṃ sammuṭṭho gāthāmatameva dhāresi. Tenāha “evaṃ kho ahaṃ bhikkhu dhāremi bhaddekarattiyo gāthā”-ti.

Uggaṇhāhi (4.0175) **tvanti-ādīsu** tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāma, vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāma, aññesaṃ vācento dhāreti nāma. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. Evaṃ me sutanti cūḷakammavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **subhoti** so kira dassa-nīyo ahosi pāsādiko, tenassa aṅgasubhatāya subhotveva nāmaṃ akaṃsu. **Māṇavoti** pana taṃ taruṇakāle vohariṃsu, so mahallakakālepi teneva vohārena vohariyati. **Todeyyaputtoti** todeyyassa nāma pasenadirañño purohitabrāhmaṇassa putto. So kira sāvattthiyā avidūre tudigāmo nāma atthi, tassa adhipatittā todeyyoti saṅkhaṃ gato. Mahādhano pana hoti sattāsītikotiṭṭhivibhavo paramamaccharī, “dadato bhogānaṃ aparikkhayo nāma natthī”ti cintetvā kassaci kiñci na deti.

Vuttampi cetam-

“Añjanānaṃ khayamaṃ disvā, vammikānañca sañcayamaṃ;
madhūnañca samāhāraṃ, paṇḍito gharamāvase”ti.

Evaṃ adānameva sikkhāpesi. Dhuravihāre vasato sammāsambuddhassa yāgu-uḷuṅgamattaṃ vā bhattakaṭacchumattaṃ vā adatvā dhanalobhena kālaṃ katvā tasmimyeva ghare sunakho hutvā nibbatto. Subho taṃ sunakhaṃ ativiya piyāyati, attano bhuñjanakabhattaṃyeva bhojeti, ukkhipitvā varasayane sayāpeti. Atha bhagavā ekadivasaṃ paccūsasamaye lokaṃ volokento taṃ sunakhaṃ disvā- “todeyyabrāhmaṇo dhanalobhena attanova ghare sunakho hutvā nibbatto, ajja mayi subhassa gharaṃ gate maṃ disvā sunakho bhukkāraṃ karissati, atha-ssāhaṃ ekaṃ vacanaṃ vakkhāmi, so ‘jānāti maṃ samaṇo gotamo’ti gantvā uddhanaṭṭhāne (4.0176) nipajjissati. Tatonidānaṃ subhassa mayā saddhiṃ eko kathāsallāpo bhavissati, so dhammaṃ sutvā saraṇesu paṭiṭṭhahissati, sunakho pana kālaṃ katvā niraye nibbattissati”ti imaṃ māṇavassa saraṇesu paṭiṭṭhāna-bhāvaṃ ñatvā bhagavā taṃ divasaṃ sarīrapaṭijagganaṃ katvā ekakova gāmaṃ pavisitvā nikkhante māṇave taṃ gharaṃ piṇḍāya pāvisi.

Sunakho bhagavantaṃ disvā bhukkāraṃ karonto bhagavato samīpaṃ gato. Tato naṃ bhagavā etadavoca- “todeyya tvaṃ pubbepi maṃ bho bhoti paribhavitvā sunakho jāto, idānipi bhukkāraṃ katvā avīciṃ gamissasi”ti. Sunakho taṃ sutvā- “jānāti maṃ samaṇo gotamo”ti vippaṭisārī hutvā gīvaṃ onāmetvā uddhanantare chārikāyaṃ nipanno. Manussā ukkhipitvā sayane sayāpetuṃ nāsakkhiṃsu. Subho āgantvā- “kenāyaṃ sunakho sayanā oropito”ti āha. Manussā na kenacīti vatvā taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Māṇavo sutvā- “mama pitā brahmaloke nibbatto, todeyyo nāma sunakho natthi. Samaṇo pana gotamo pitaraṃ sunakhaṃ karoti, yaṃkiñci esa mukhāruḷhaṃ bhāsati”ti kujjhitvā bhagavantaṃ musāvādena nigga-
hetukāmo vihāraṃ gantvā taṃ pavattiṃ pucchi.

Bhagavāpi tassa tatheva vatvā avisaṃvādanatthaṃ āha- “atthi pana te māṇava pitarā anakkhātaṃ dhanan”ti. Atthi, bho gotama, satahassagghanikā suvaṇṇa-
mālā satahassagghanikā suvaṇṇapādukā satahassagghanikā suvaṇṇapāti satahassañca kahāpaṇanti. Gaccha taṃ sunakhaṃ appodakapāyāsaṃ bhojā-
petvā sayane āropetvā isakaṃ niddaṃ okkantakāle puccha, sabbaṃ te ācikkhi-
ssati. Atha naṃ jāneyyāsi “pitā me eso”ti. Māṇavo- “sace saccaṃ bhavissati,
dhanam lacchāmi, no ce, samaṇaṃ gotamaṃ musāvādena niggaṇhissāmī”ti
dvīhipi kāraṇehi tuṭṭho gantvā tathā akāsi. Sunakho- “ñātomhi iminā”ti roditvā huṃ
hunti karonto dhananidhānaṭṭhānaṃ gantvā pādena pathaviṃ khaṇitvā saññaṃ
adāsi, māṇavo dhanam gahetvā- “bhavapaṭicchannaṃ nāma evaṃ sukhumam
paṭisandhi-antaraṃ pākaṭaṃ samaṇassa gotamassa, addhā esa sabbaññū”ti
bhagavati pasannacitto cuddasa pañhe abhisankhari. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa,
tenassa (4.0177) etadahosi- “idaṃ dhammapaṇṇākāraṃ gahetvā samaṇaṃ
gotamaṃ pañhe pucchissāmī”ti dutiyagamanena yena bhagavā tenupasaṅkami,
tena puṭṭhapañhe pana bhagavā ekappahāreneva vissajjento **kammassakāti**-ādi-
māha.

Tattha kammaṃ etesaṃ sakaṃ attano bhaṇḍakanti **kammassakā**. Kammaṃ dāyādāti **kammadāyādā**, kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho. Kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇanti **kammayonī**. Kammaṃ etesaṃ bandhūti **kammabandhū**, kammañātakāti attho. Kammaṃ etesaṃ paṭisaraṇaṃ paṭiṭṭhāti **kammapaṭisaraṇā**. **Yadidaṃ hīnappaṇītatāyā**ti yaṃ idaṃ “tvaṃ hīno bhava, tvaṃ paṇīto, tvaṃ appāyuko, tvaṃ dīghāyuko ...pe... tvaṃ duppañño bhava, tvaṃ paññavā” ti evaṃ hīnappaṇītatāya vibhajanaṃ, taṃ na añño koci karoti, kammameva evaṃ satte vibhajātīti attho. Na māṇavo kathitassa atthaṃ sañjānāsi, ghanadussapaṭṭenassa mukhaṃ bandhitvā madhuraṃ purato ṭhapitaṃ viya ahosi. Mānanissito kiresa paṇḍitamānī, attanā samaṃ na passati. Athassa “kiṃ samaṇo gotamo katheti, yamaṃ jānāmi, tadeva kathetīti ayaṃ māno mā ahosi”ti mānabhañjanatthaṃ bhagavā “āditova duppaṭivijjaṃ katvā kathessāmi, tato ‘nāhaṃ bho gotama jānāmi, vitthārena me pākaṭaṃ katvā kathethā’ti maṃ yācissati, athassāhaṃ yācītakāle kathessāmi, evañcassa sātthakaṃ bhavissati”ti duppaṭivijjaṃ katvā kathesi.

Idāni so attano appaṭividdhabhāvaṃ pakāseto **na kho ahanti**-ādimāha.

290. Samattenāti paripuṇṇena. **Samādinnenā**ti gahitena parāmaṭṭhena. **Appāyukasamaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ pāṇātipātī**ti yaṃ idaṃ pāṇātipāta-kammaṃ, esā appāyukasamaṃvattanikā paṭipadāti.

Kathaṃ panesā appāyukataṃ karoti? Cattāri hi kammāni upapīlakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti. Balavakammena hi nibbattaṃ pavatte upapīlakaṃ āgantvā (4.0178) atthato evaṃ vadati nāma- “sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattitum dadeyyaṃ, catūsuyeva taṃ apāyesu nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta, ahaṃ upapīlakakammaṃ nāma taṃ pīletvā nirojaṃ niyūsaṃ kasaṭaṃ karissāmi”ti. Tato paṭṭhāya taṃ tādisaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ upaneti, bhoge vināseti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā sukhaṃ vā na hoti, mātāpitūnaṃ pīlāva uppajjati. Evaṃ parissayaṃ upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogā udakaṃ patvā loṇaṃ viya rājādīnaṃ vasena nassanti, kumbhadohanadhenuyo khīraṃ na denti, sūrātā goṇā caṇḍā honti, kāṇā honti, khujjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṃ na karonti, vāpitaṃ sassamaṃ na jāyati, gehagataṃ gehe, arañña-gataṃ araññe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṃ dullabhaṃ hoti, gabbhaparihāro na hoti, vijātakāle mātuthaññaṃ chijjati, dārako parihāraṃ alabhanto pīlito nirojo niyūso kasaṭo hoti, idaṃ **upapīlakakammaṃ** nāma.

Dīghāyukakammaena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyuṃ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhusabhagamaṃ katvā saraṃ khipeyya tamañño dhanuto vimuttamattaṃ muggarena paharivā tattheva pāteyya, evaṃ dīghāyukakammaena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyuṃ chindati. Kiṃ karoti? Corānaṃ aṭaviṃ paveseti, vāḷamacchodakaṃ otāreti, aññataraṃ vā pana sapaṛissaya-ṭṭhānaṃ upaneti, idaṃ **upacchedakakammaṃ** nāma, “upaghātakaṃ”tipi etasseva nāmaṃ.

Paṭisandhinibbattaṃ pana kammaṃ **janakakammaṃ** nāma. Appabhogakulā-dīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakakammaṃ **upatthambhakakammaṃ** nāma.

Imesu catūsu purimāni dve akusalāneva, janakaṃ kusalampi akusalampi, upatthambhakaṃ kusalameva. Tattha pāṇātipātakammaṃ upacchedakakammaena appāyukasaṃvattanikaṃ hoti. Pāṇātipātinā vā kataṃ kusalakammaṃ (4.0179) uḷāraṃ na hoti, dīghāyukapaṭisandhiṃ janetuṃ na sakkoti. Evaṃ pāṇātipāto appāyukasaṃvattaniko hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṃ karoti, sannitṭhānacetanāya vā niraye nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena appāyuko hoti.

Dīghāyukasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadāti ettha parittakammenapi nibbattaṃ pavatte etaṃ pāṇātipātā viratikammaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma- “sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattituṃ dadeyyaṃ, devalokeyeva taṃ nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatti, ahaṃ upatthambhakakammaṃ nāma thambhaṃ te karissāmi”ti upatthambhaṃ karoti. Kiṃ karoti? Paṛissayaṃ nāseti, bhoge uppādeti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnaṃ sukhameva sātameva hoti. Yepi pakatiyā manussāmanussapaṛissayā honti, te sabbe apagacchanti. Evaṃ paṛissayaṃ nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogānaṃ pamāṇaṃ na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi gehaṃ pavaṭṭamānā pavisanti. Mātāpitāro parehi ṭhapitadhanassāpi sammukhībhāvaṃ gacchanti. Dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasīlā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti. Vaḍḍhiyā vā sampayuttaṃ, tāvakālikaṃ vā dinnaṃ dhanam acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo suvacā honti, kammantā na parihāyanti. Dārako gabbhato paṭṭhāya parihāraṃ labhati, komārika-vejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṃ, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṃ bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciraṃ jīvātīti. Evaṃ apāṇātipātakammaṃ dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti.

Apāṇātipātinā vā kataṃ aññampi kusalaṃ uḷāraṃ hoti, dīghāyukapaṭisandhiṃ janetuṃ sakkoti, evampi dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā dīghāyukaṃ karoti. Sannitṭhānacetanāya vā devaloke nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena dīghāyuko hoti. Iminā nayena sabbapañhavissajjanesu attho veditabbo.

Viheṭṭhanakammādīnipi (4.0180) hi pavatte āgantvā atthato tattheva vadamānāni viya upapīlanena nibbhogataṃ āpādetvā paṭijagganaṃ alabhantassa rogu-

ppādanādīhi vā, viheṭṭhakādīhi katassa kusalassa anuḷāratāya vā, āditova paṭisa-
ndhinyāmanena vā, vuttanayeneva pubbāparacetanāvasena vā bahvābādhatā-
dīni karonti, apañātipāto viya ca aviheṭṭhanādīnipi appābādhatādīnīti.

293. Ettha pana **issāmanakoti** issāsampayuttacitto. **Upadussatīti** issāvaseneva
upakkosanto dussati. **Issaṃ bandhatīti** yavakalāpaṃ bandhanto viya yathā na
nassati evaṃ bandhitvā viya ṭhapeti. **Appesakkhoti** appaparivāro, rattim khitto viya
saro na paññāyati, ucchiṭṭhahattho nisīditvā udakadāyakampi na labhati.

294. Na dātā hotīti macchariyavasena na dātā hoti. **Tena kammenāti** tena
macchariyakammena.

295. Abhivādetabbanti abhivādanārahaṃ buddhaṃ vā paccekabuddhaṃ vā ari-
yasāvakaṃ vā. **Paccuṭṭhātabbā**dīsupi eseva nayo. Imasmiṃ pana pañhavissa-
jjane upapīḷaka-upatthambhakakammāni na gahetabbāni. Na hi pavatte nīcaku-
linaṃ vā uccākulinaṃ vā sakkā kātuṃ, paṭisandhimeva pana niyāmetvā nīcaku-
liyaṃ kammaṃ nīcakule nibbatteti, uccākuliyaṃ kammaṃ uccākule.

296. Na paripucchitā hotīti ettha pana aparipucchanena niraye na nibbattati.
Aparipucchako pana “idaṃ kātappaṃ, idaṃ na kātappaṃ”ti na jānāti, ajānanto
kātappaṃ na karoti, akātappaṃ karoti. Tena niraye nibbattati, itaro sagge. **Iti kho,**
māṇava ...pe... yadidaṃ hīnappaṇītatāyāti sathā desanaṃ yathānusandhiṃ
pāpesi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Subhasuttantipi vuccati.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Evaṃ (4.0181) **me sutanti** mahākammavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **moghanti**
tucchaṃ aphalaṃ. **Saccanti** tathaṃ bhūtaṃ. Idañca etena na sammukhā suttaṃ,
upālisutte (ma. ni. 2.56) pana- “manokammaṃ mahāsāvajjatarāṃ paññapemi
pāpassa kammaṃ kiriyāya pāpassa kammaṃ pavattiyā, no tathā kāya-
kammaṃ no tathā vacīkamman”ti bhagavatā vuttaṃ atthi, sā kathā titthiyānaṃ
antare pākaṭā jātā, taṃ gahetvā esa vadati. **Atthi ca sā samāpattīti** idaṃ- “kathaṃ
nu kho, bho, abhisaññānirodho hoti”ti poṭṭhapādasutte (dī. ni. 1.406 ādayo)
uppannaṃ abhisaññānirodhakathaṃ sandhāya vadati. **Na kiñci vediyatīti** ekaveda-
nampi na vediyati. **Atthi ca khoti** thero nirodhasamāpattim sandhāya anujānāti.
Parirakkhitabbanti garahato mocanena rakkhitappaṃ. Sañcetanā assa atthīti
sañcetanikaṃ, sābhisandhikaṃ sañcetanikakammaṃ katvāti attho. **Dukkaṃ**

soti thero “akusalameva sandhāya paribbājako pucchatī”ti saññāya evaṃ vadati.

Dassanampi kho ahanti bhagavā caturaṅgepi andhakāre samantā yojanaṭṭhāne tilamattampi saṅkhāraṃ maṃsacakkhunāva passati, ayañca paribbājako na dūre gāvutamattabbhantare vasati, kasmā bhagavā evamāhāti? Samāgamadassanaṃ sandhāyevamāha.

299. Udāyīti lāludāyī. **Taṃ dukkhasminti** sabbaṃ taṃ dukkhomeva. Iti imaṃ vaṭṭadukkhaṃ kilesadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ sandhāya “sace bhāsitaṃ bhaveyya bhagavā”ti pucchatī.

300. Ummaṅganti pañhā-ummaṅgaṃ. **Ummujjamānoti** sīsaṃ nīharamāno. **Ayo-niso ummujjissatīti** anupāyena sīsaṃ nīharissati. Idañca pana bhagavā jānanto neva dibbacakkhunā na cetopariyaññāṇena na sabbaññutaññāṇena jāni, adhippāyeneva pana aññāsi. Kathentassa hi adhippāyo nāma suvijāno hoti, kathetukāmo gīvaṃ paggaṇhāti, hanukaṃ cāleti, mukhamassa phandati, sannisīdituṃ na sakkoti. Bhagavā tassa taṃ ākāraṃ (4.0182) disvā “ayaṃ udāyī sannisīdituṃ na sakkoti, yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessati”ti oloketvāva aññāsi. **Ādiṃ yevāti-ādi-mhiyeva. Tisso vedanāti** “kiṃ so vediyatī”ti? Pucchantena “tisso vedanā pucchāmi”ti evaṃ vavatthapetvāva tisso vedanā pucchitā. **Sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Ettha ca kāmāvacarakusalato somanassasahagatacittasampayuttā catasso cetanā, heṭṭhā tikajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu sukhavedanāya janānato **sukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāmāvacarañcetta paṭisandhiyaṃyeva ekantena sukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhamajjhattārammaṇe adukkhamasukhampi.

Akusalacetanā paṭisandhipavattesu dukkhasseva janānato **dukkhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāyadvāre pavattheyeva cetam ekantena dukkhaṃ janeti, aññattha adukkhamasukhampi, sā pana vedanā anīṭṭhānīṭṭhamajjhattesuyeva ārammaṇesu uppajjanato dukkhātveva saṅkhaṃ gatā.

Kāmāvacarakusalato pana upekkhāsahagatacittasampayuttā catasso cetanā, rūpāvacarakusalato catutthajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu tatiyavedanāya janānato **adukkhamasukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Ettha ca kāmāvacaraṃ paṭisandhiyaṃyeva ekantena adukkhamasukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhārammaṇe sukhampi. Apica sukhavedaniyakammaṃ paṭisandhipavattivasena vaṭṭati, tathā adukkhamasukhavedaniyaṃ, dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭati. Etassa pana vasena sabbaṃ pavattivaseneva vaṭṭati.

Etassa bhagavāti thero tathāgatena mahākammavibhaṅgakathanatthaṃ ālayo dassito, tathāgataṃ yācitvā mahākammavibhaṅgañāṇaṃ bhikkhusaṅghassa pākaṭaṃ karissāmīti cintetvā anusandhikusalatāya evamāha. Tattha **mahākammavibhaṅganti** mahākammavibhajanaṃ. **Katame cattāro ...pe... idhānanda, ekacco puggalo ...pe... nirayaṃ upapajjatīti** idaṃ na mahākammavibhaṅgañāṇabhājanaṃ, mahākammavibhaṅgañāṇabhājanatthāya pana mātikāṭṭhapanam.

301. Idhānanda (4.0183), **ekacco samaṇo vāti** pāṭiyekko anusandhi. Idañhi bhagavā- “dibbacakkhukā samaṇabrāhmaṇā idaṃ ārammaṇaṃ katvā imaṃ paccayaṃ labhitvā idaṃ dassanaṃ gaṇhanti”ti pakāsanatthaṃ ārabhi. Tattha **āta-**

ppanti-ādīni pañcapi vīryasseva nāmāni. Cetosamādhinti dibbacakkkhusamādhim. **Passatīti** “so satto kuhiṃ nibbatto”ti olokeno passati. **Ye aññathāti** ye “dasannaṃ kusalānaṃ kammaṃ pathānaṃ pūritattā nirayaṃ upapajjati”ti jānanti, micchā tesāṃ ñāṇanti vadati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Viditanti** pākaṭaṃ. **Thāmasāti** diṭṭhithāmena. **Parāmāsāti** diṭṭhiparāmāsena. **Abhinivissa voharatīti** adhiṭṭhahitvā ādiyitvā voharati.

302. Tatrānandā Ti idampi na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṃ, atha khvāssa mātikāṭṭhapanameva. Ettha pana etesaṃ dibbacakkkhukānaṃ vacane ettakā anuññātā, ettakā ananuññātāti idaṃ dassitaṃ. Tatha **tatrāti** tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesu. **Idamassāti** idaṃ vacanaṃ assa. **Aññathāti** aññenākārena. Iti imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vāde dvīsu ṭhānesu anuññātā, tīsu ananuññātāti evaṃ sabbattha anuññā nānuññā veditabbā.

303. Evaṃ dibbacakkkhukānaṃ vacane anuññā ca ananuññā ca dassetvā idāni mahākammavibhaṅgañāṇaṃ vibhajanto **tatrānanda, yvāyaṃ puggaloti-ādīmāha.**

Pubbe vāssa taṃ kataṃ hotī Ti yaṃ iminā dibbacakkkhukena kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbe kataṃ. Pubbe katenapi hi niraye nibbattati, pacchā katenapi nibbattati, maraṇakāle vā pana- “khando seṭṭho sivo seṭṭho, pitāmaho seṭṭho, issarādīhi vā loko visatṭho”ti-ādinā micchādassanenapi nibbattateva. **Diṭṭheva dhammeti** yaṃ tatha diṭṭhadhammavedaniyaṃ hoti, tassa diṭṭheva dhamme, yaṃ upapajjavedaniyaṃ, tassa upapajjitvā, yaṃ aparāpariyavedaniyaṃ, tassa aparasmiṃ pariyāye vipākaṃ paṭisaṃvedeti.

Iti (4.0184) ayaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā ekaṃ kammarāsīṃ ekañca vipākarāsīṃ addasa, sammāsambuddho iminā aditṭhe tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī addasa. Iminā pana diṭṭhe aditṭhe ca cattāro kammarāsī tayo ca vipākarāsī addasa. Imāni satta ṭhānāni jānanañāṇaṃ tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ nāma. Dutiyavāre

dibbacakkhukena kiñci na diṭṭhaṃ, tathāgatena pana tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī diṭṭhāti. Imānipi pañca paccattaṭṭhānāni jānanaññaṃ tathāgatassa mahākammavibhaṅgaññaṃ nāma. Sesavāradvayepi eseva nayo.

Abhabbanti bhūtavirahitaṃ akusalaṃ. **Abhabbābhāsanti** abhabbaṃ ābhāsati abhibhavati paṭibāhatīti attho. Bahukasmiñhi akusalakamme āyūhite balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti idaṃ abhabbañceva abhabbābhāsañca. Kusalaṃ pana āyūhitvā āsanne akusalaṃ kataṃ hoti, taṃ kusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ. Bahumhi kusale āyūhitepi balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbañceva bhabbābhāsañca. Akusalaṃ pana āyūhitvā āsanne kusalaṃ kataṃ hoti, taṃ akusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbaṃ abhabbābhāsaṃ.

Apica upaṭṭhānākārenapettha attho veditabbo. Idañhi vuttaṃ hoti, abhabbato ābhāsati upaṭṭhātīti **abhabbābhāsaṃ**. Tattha “yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī” ti-ādinā nayena cattāro puggalā vuttā, tesu paṭhamassa kammaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ, tañhi akusalattā abhabbaṃ, tassa ca niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Dutiyassa kammaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ, tañhi akusalattā abhabbaṃ. Tassa pana sagge nibbattattā aññatitthiyānaṃ sagge nibbattikāraṇabhūtaṃ (4.0185) kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Itarasmimpi kammadvaye eseva nayo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. Evaṃ me sutanti saḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **veditabbānīti** sahavi-passanena maggena jānitabbāni. **Manopavicārāti** vitakkavicārā. Vitakkuppāda-kañhi mano idha manoti adhippettaṃ, manassa upavicārāti manopavicārā. **Sattapa-dāti** vaṭṭavivaṭṭanissitānaṃ sattānaṃ padā. Ettha hi aṭṭhārasa vaṭṭapadā nāma, aṭṭhārasa vivaṭṭapadā nāma, tepi sahavi-passanena maggeneva veditabbā. **Yoggā-cariyānanti** hatthiyoggādi-ācārasikkhāpakānaṃ, dametabbadamakānanti attho. Sesam vibhaṅgeyeva āvibhavissati. **Ayamuddesoti** idaṃ mātikāṭṭhapanam.

305. Cakkhāyatanādīni visuddhimagge vitthāritāni. **Cakkhuviññānanti** kusalākusalavipākato dve cakkhuviññāṇāni. Sesapasādaviññāṇesupi eseva nayo. Imāni pana dasa ṭhapetvā sesam idha manoviññāṇam nāma.

Cakkhussamphassoti cakkhumhi samphasso. Cakkhuviññāṇasampayuttasamphassassetam adhivacanaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Eseva nayo sabbattha. **Somanassaṭṭhāniyanti** somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratī**ti tattha vicārapavattanena upavicarati, vitakko taṃsampayutto cāti iminā nayena aṭṭhārasa vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā veditabbā. **Cha somanassūpavicārā**ti ettha pana somanassena saddhiṃ upavicarantīti somanassūpavicārā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

306. GehasitānīTi (4.0186) kāmagaṇanissitāni. **Nekkhammasitānī**ti vipassanānissitāni. **Iṭṭhānanti** pariyesitānaṃ. **Kantānanti** kāmitānaṃ. **Manoramānanti** mano etesu ramatīti manoramāni, tesam manoramānaṃ. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** taṅhāpaṭisaṃyuttānaṃ. **Atīnti** paṭiladdhaṃ. Paccuppannaṃ tāva ārabba somanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi- “yathāhaṃ etarahi iṭṭhārammaṇaṃ anubhavāmi, evaṃ pubbepi anubhavin”ti anussarantassa balavasomanassaṃ uppajjati.

Aniccatanti aniccākāraṃ. **Vipariṇānavirāganirodhanti** pakativijahanena vipariṇāmaṃ, vigacchanena virāgaṃ, nirujjhanena nirodhaṃ. **Sammapaññāyāti** vipassanāpaññāya. **Idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassanti** idaṃ rañño viya attano sirisampattiṃ olokontassa vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa saṅkhārānaṃ bhedaṃ passato saṅkhāragatamhi tikkhe sūre vipassanāñāṇe vahante uppannasomanassaṃ “nekkhammasitaṃ somanassa”ti vuccati. Vuttampi cetaṃ-

“Suññāgāraṃ pavīṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

labhatī pītipāmojjaṃ, amatantaṃ vijānatan”ti. (dha. pa. 373-374);

Imānīti imāni chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa uppannāni cha nekkhammasitāni somanassāni.

307. Atīnti paccuppannaṃ tāva patthetvā alabhantassa domanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi “yathāhaṃ etarahi iṭṭhārammaṇaṃ patthetvā na labhāmi, evaṃ pubbepi patthetvā na labhin”ti anussarantassa balavadomanassaṃ uppajjati.

Anuttaresu vimokkhesūti anuttaravimokkho nāma arahattaṃ, arahatte patthanaṃ paṭṭhapentassāti attho. **Āyatananti** arahattāyatanaṃ. **Pihaṃ upaṭṭhāpayatoti** patthanaṃ paṭṭhapentassa. Taṃ panetaṃ patthanaṃ paṭṭhapentassa (4.0187) uppajjati, iti patthanāmūlakattā “pihaṃ upaṭṭhāpayato”ti vuttaṃ. **Imāni cha nekkhammasitāni domanassānī**ti imāni evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate arahatte pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa- “imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ nāsakkhin”ti anusocato gāmantapabbhāravāsimahāsivattherassa viya assudhārāpavattanavasena uppannadomanassāni cha nekkhammasitadomanassānīti veditabbāni. Vatthu pana **sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya** sakkapañhavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.361) vitthāritaṃ, icchantena tato gahetabbaṃ.

308. Uppajjati upekkhāti ettha upekkhā nāma aññāṇupekhā. **Anodhijinassā**Ti

kilesodhiṃ jinitvā t̥hitattā khīṇāsavo odhijino nāma, tasmā akhīṇāsavassāti attho. **Avipākajinassā**ti etthapi āyatim̐ vipākaṃ jinitvā t̥hitattā khīṇāsavova vipākajino nāma, tasmā akhīṇāsavassevāti attho. **Anādinavadassāvinoti**-ādinavato uppaddavato apassantassa. **Imā cha gehasitā upekkhāti** imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattha laggā laggitā hutvā uppannā upekkhā cha gehasitā upekkhāti veditabbā.

Rūpaṃ sā ativattatīti rūpaṃ sā anatikkamati, tattha nikantivasena na tiṭṭhati. **Imā cha nekkhammasitā upekkhāti** imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhādi-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, anīṭṭhe adussantassa, asamapekkhane asammuyhantassa, uppannavipassanā-ñāṇasampayuttā cha nekkhammasitā upekkhāti veditabbā.

309. Tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahathāti tesu chattimsasattapadesu aṭṭhārasa nissāya aṭṭhārasa pajahathāti attho. Teneva- “tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitāni”ti-ādimāha. **Nissāya āgammāti** pavattanavasena nissāya ceva āgamma ca. **Evametesam samatikkamo** (4.0188) **hotīti** evaṃ nekkhammasitānaṃ pavattanena gehasitāni atikkantāni nāma honti.

Evaṃ sarikkhakeneva sarikkhakaṃ jahāpetvā idāni balavatā dubbalaṃ jahāpento- “tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni”ti-ādimāha. Evaṃ nekkhammasitasomanassehi nekkhammasitadomanassāni, nekkhammasita-upekkhāhi ca nekkhammasitasomanassāni jahāpentena balavatā dubbalappaḥānaṃ kathitaṃ.

Ettha pana t̥hatvā upekkhākathā veditabbā- aṭṭhasu hi samāpattīsu paṭhamādīni ca tīṇi jhānāni, suddhasaṅkhāre ca pādake katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ catunnaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā hoti upekkhāsahagatā vā, vuṭṭhānagāminī pana somanassasahagatāva. Catutthajjhānādīni pādakāni katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ pañcannaṃ pubbabhāgavipassanā purimasadisāva. Vuṭṭhānagāminī pana upekkhāsahagatā hoti. Idaṃ sandhāya- “yā cha nekkhammasitā upekkhā, tā nissāya tā āgamma, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni, tāni pajahathā”ti vuttaṃ. Na kevalaṅca evaṃpaṭipannassa bhikkhuno ayaṃ vipassanāya vedanāvīsesova hoti, ariyamaggepi pana jhānaṅga-bojjhaṅgamaggaṅgānampi vīseso hoti.

Ko panetaṃ vīsesaṃ niyāmeti? Keci tāva therā vipassanāpādakajjhānaṃ niyāmetīti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmetīti vadanti, keci puggalajjhāsāyo niyāmetīti vadanti. Tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminīvipassanā niyāmetīti veditabbā. Vinicchayakathā panettha **visuddhimagge** saṅkhārupekkhānidese vuttāva.

310. Nānattāti nānā bahū anekappakārā. **Nānattasitāti** nānārammaṇanissitā. **Ekattāti** ekā. **Ekattasitāti** ekārammaṇanissitā. Katamā panāyaṃ upekkhāti? Heṭṭhā tāva aññāṇupekkhā vuttā, upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati, idha samatha-upekkhā, vipassanupekkhāti dve upekkhā gahitā.

Tattha yasmā aññāva rūpesu upekkhā, aññāva saddādīsu, na hi yā rūpe upekkhā, sā saddādīsu hoti. Rūpe upekkhā ca rūpameva ārammaṇaṃ karoti (4.0189) na saddādayo. Rūpe upekkhābhāvaṅca aññā samatha-upekkhā pathavīkasiṇaṃ

ārammaṇaṃ katvā uppajjati, aññā āpokasiṇādīni. Tasmā nānattaṃ nānattasitaṃ vibhajanto **atthi, bhikkhave, upekkhā rūpesūti**-ādimāha. Yasmā pana dve vā tīṇi vā ākāsānañcāyatanāni vā viññāṇañcāyatanādīni vā natthi, tasmā ekattaṃ ekattasitaṃ vibhajanto **atthi, bhikkhave, upekkhā ākāsānañcāyatananissitā**ti-ādimāha.

Tattha ākāsānañcāyatana-upekkhā sampayuttavasena ākāsānañcāyatananissitā, ākāsānañcāyatanakhandhe vipassantassa vipassanupekkhā ārammaṇavasena ākāsānañcāyatananissitā. Sesāsupi eseva nayo.

Taṃ pajahathāti ettha arūpāvacarasamāpatti-upekkhāya rūpāvacarasamāpatti-upekkhaṃ pajahāpeti, arūpāvacaravipassanupekkhāya rūpāvacaravipassanupekkhaṃ.

Atammayatanti ettha tammayatā nāma taṇhā, tassā pariyādānato vuṭṭhānagāminīvipassanā atammayatāti vuccati. **Taṃ pajahathāti** idha vuṭṭhānagāminīvipassanāya arūpāvacarasamāpatti-upekkhañca vipassanupekkhañca pajahāpeti.

311. Yadariyoti ye satipaṭṭhāne ariyo sammāsambuddho sevati. Tattha tīsu ṭhānesu satiṃ paṭṭhapento satipaṭṭhāne sevatiṭi veditabbo. **Na sussūsantīti** sadda-hitvā sotuṃ na icchanti. **Na aññāti** jānanatthāya cittaṃ na upaṭṭhapenti. **Vokkamāti** atikkamitvā. **Satthu sāsānāti** satthu ovādaṃ gahetabbaṃ pūretabbaṃ na maññantīti attho. **Na ca attamanoti** na

sakamano. Ettha ca gehasitadomanassavasena appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo, appaṭipannakesu pana attamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** paṭigha-avassavena anavassuto. **Sato sampajānoti** satiyā ca ñāṇena ca samannāgato (4.0190). **Upekkhakoti** chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Attamanoti** idhāpi gehasitasomanassavasena uppilāvitoti na evamattho daṭṭhabbo, paṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** rāgāvassavena anavassuto.

312. Sāritoti damito. **Ekameva disaṃ dhāvātīti** anivattivā dhāvanto ekaṃyeva disaṃ dhāvati, nivattivā pana aparaṃ dhāvituṃ sakkoti. **Aṭṭha disā vidhāvātīti** ekapallaṅkena nisinnō kāyena anivattivāva vimokkhavasena ekappahāreneva aṭṭha disā vidhāvati, puratthābhimukho vā dakkhiṇādīsū aññataradisābhimukho vā nisīditvā aṭṭha samāpattiyo samāpajjatiyevāti attho. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saḷāyatana vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. Evaṃ me sutanti uddesavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **uddesavibhaṅganti** uddesañca vibhaṅgañca, mātikañca vibhajanañcāti attho. **Upaparikkheyyāti** tuleyya tīreyya pariggaṇheyya paricchindeyya. **Bahiddhāti** bahiddhā-ārammaṇesu. **Avikkhittaṃ avisaṭanti** nikantivasena ārammaṇe tiṭṭhamānaṃ vikkhittaṃ visaṭaṃ nāma hoti, taṃ paṭisedhento evamāha. **Ajjhattaṃ asaṅṭhanti** gocarajjhatte nikanivasena asaṅṭhitaṃ. **Anupādāya na paritasseyyāti** anupādiyivā aggahetvā taṃ viññāṇaṃ na paritasseyya. Yathā viññāṇaṃ bahiddhā avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṅṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya, evaṃ bhikkhu upaparikkheyyāti vuttaṃ hoti. **Jātijarāmarāṇadukkhassamudayasambhavoti** jātijarāmarāṇassa ceva avasesassa ca dukkhassa nibbatti na hotīti attho.

316. Rūpanimittānusārīti (4.0191) rūpanimittaṃ anussarati anudhāvātīti rūpanimittānusārī.

318. Evaṃ kho, āvuso, ajjhattaṃ asaṅṭhanti nikanivasena asaṅṭhitaṃ. Nikantivasena hi atitiṭṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hoti.

320. Anupādā paritassanāti sathārā khandhiyavagge “upādāparitassanañca vo, bhikkhave, desessāmi anupādā-aparitassanañcā”ti (saṃ. ni. 3.7) evaṃ gahetvā paritassanā, aggahetvāva aparitassanā ca kathitā, taṃ mahāthero upādāparitassanameva anupādāparitassananti katvā dassento evamāha. Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotīti. Upādātābassa abhāvato. Yadi hi koci saṅkhāro nicco vā dhuvo vā attā vā attaniyo vāti gahetabbayuttako abhavissa, ayaṃ paritassanā upādāparitassanāva assa. Yasmā pana evaṃ upādātābbo saṅkhāro nāma natthi,

tasmā rūpaṃ attāti-ādinā nayena rūpādayo upādinnaṃpi anupādinnaṃva honti. Eva-
mesā diṭṭhivasena upādāparitassanāpi samānā atthato anupādāparitassanāyeva
nāma hotīti veditabbā.

Aññathā hotīti parivattati pakatijahanena nassati, **rūpavipariṇāmānuparivattīti**
“mama rūpaṃ vipariṇatan”ti vā, “yaṃ ahu, taṃ vata me natthī”ti vā ādinā (ma. ni.
1.242) nayena kammaviññāṇaṃ rūpassa bhedaṇuparivatti hoti. **Vipariṇāmānupari-**
vattajāti vipariṇāmassa anuparivattanato vipariṇāmārammaṇacittato jātā. **Parita-**
ssanā dhammasamuppādāti taṇhāparitassanā ca akusaladhammasamuppādā ca.
Cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantīti kusalacittaṃ pariyādiyitvā gahetvā khepetvā tiṭṭhanti.
Uttāsavāti bhayatāsenapi sa-uttāso taṇhātāsenapi sa-uttāso. **Vighātavāti** savi-
ghāto sadukkho. **Apekkhavāti** sālāyo sasineho. **Evaṃ kho, āvuso, anupādā parita-**
ssanā hotīti evaṃ maṇikaraṇḍakasaññāya tucchakaraṇḍakaṃ gahetvā tasmimṃ
naṭṭhe pacchā vighātaṃ āpajjantassa viya pacchā aggahetvā paritassanā hoti.

321. Na (4.0192) ca rūpavipariṇāmānuparivattīti khīṇāsavassa kammaviññāṇa-
meva natthi, tasmā rūpabhedaṇuparivatti na hoti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. Evaṃ me sutanti araṇavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **nevussādeyya na apasāde-**
yyāti gehasitavasena kañci puggalaṃ neva ukkhipeyya na avakkhipeyya.
Dhammameva deseyyāti sabhāvameva katheyya. **Sukhavinicchayanti** vinicchita-
sukhaṃ. **Raho vādanti** parammukhā avaṇṇaṃ, piṣuṇavācanti attho. **Sammukhā**
na khīṇanti sammukhāpi khīṇaṃ ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vācaṃ na bhaṇeyya.
Nābhiniveseyyāti na adhiṭṭhahitvā ādāya vohareyya. **Samaññanti** lokasamaññaṃ
lokapaṇṇattiṃ. **Nātidhāveyyāti** nātikkameyya.

324. Kāmapaṭisandhisukhinoti kāmapaṭisandhinā kāmūpasamhitena sukhena
sukhitassa. **Sadukkhoti** vipākadukkhena saṃkilesadukkhenaṃpi sadukkho. **Sa-upa-**
ghātoti vipākūpaghātakilesūpaghāteheva sa-upaghāto. Tathā **sapariḷāho. Micchā-**
paṭipadāti ayāthāvapaṭipadā akusalapaṭipadā.

326. Ittheke apasādetīti evaṃ gehasitavasena ekacce puggale apasādeti. Ussā-
danepi eseva nayo. **Bhavasamyojananti** bhavabandhanaṃ, taṇhāyetaṃ nāmaṃ.

Subhūtitthero kira imaṃ catukkaṃ nissāya etadagge ṭhapito. Bhagavato hi
dhammaṃ desentassa puggalānaṃ ussādanā-apasādanā paññāyanti, tathā sārī-
puttattherādīnaṃ. Subhūtittherassa pana dhammadesanāya “ayaṃ puggalo appa-
ṭipannako anārādhako”ti vā, “ayaṃ silavā guṇavā lajjipesalo ācārasampanno”ti vā
natthi, dhammadesanāya panassa “ayaṃ micchāpaṭipadā, ayaṃ (4.0193) sammā-

paṭipadā”tveva paññāyati. Tasmā bhagavā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti”ti āha.

329. Kālaññū assāti asampatte ca atikkante ca kāle akathetvā “idāni vuccamānaṃ mahājano gaṇhissati”ti yuttapattakālaṃ ñatvāva parammukhā avaṇṇaṃ bhāseyya. Khīṇavādepi eseva nayo.

330. Upahaññatīti ghātiyati. **Saropi upahaññatī**ti saddopi bhijjati. **Āturīyatī**ti āturo hoti gelaññappatto sābādho. **Avissatṭhanti** vissatṭhaṃ apalibuddhaṃ na hoti.

331. Tadevāti taṃyeva bhājanaṃ. **Abhinivissa voharatī**ti pattanti sañjānanajana-padaṃ gantvā “pattaṃ āharatha dhovathā”ti sutvā “andhabālaputhujjano, nayidaṃ pattaṃ, pāti namesā, evaṃ vadāhi”ti abhinivissa voharati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. **Atisāroti** atidhāvanaṃ.

332. Tathā tathā voharati aparāmasanti amhākaṃ janapade bhājanaṃ pātīti vuccati, ime pana naṃ pattanti vadantīti tato paṭṭhāya janapadavohāraṃ muñcitvā pattaṃ pattanteva aparāmasanto voharati. Sesapadesupi eseva nayo.

333. Idāni mariyādabhājanīyaṃ karonto **tatra, bhikkhaveli**-ādimāha. Tattha **saraṇoti** sarajo sakilesa. **Araṇoti** arajo nikkilesa. **Subhūti ca pana, bhikkhaveli** ayaṃ thero dvīsu ṭhānesu etadaggaṃ āruḷho “**araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti, dakkhiṇeyyānaṃ yadidaṃ subhūti**”ti (a. ni. 1.202).

Dhammasenāpati kira vatthum sodheti, subhūtitthero dakkhiṇaṃ sodheti. Tathā hi dhammasenāpati piṇḍāya caranto gehadvāre ṭhito yāva bhikkhaṃ āharanti, tāva pubbabhāge paricchinditvā nirodhaṃ samāpajjati, nirodhā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Subhūtitthero ca tatheva mettājhānaṃ samāpajjati, mettājhānā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Evaṃ pana kātuṃ sakkāti. Āma sakkā, neva acchariyañcetaṃ, yaṃ (4.0194) mahābhiññappattā sāvakaṃ evaṃ kareyyuṃ. Imasmimpi hi tambapaṇṇidīpe porāṇakarājakāle piṅgalabuddharakkhitatthero nāma uttaragāmaṃ nissāya vihāsi. Tattha satta kulasatāni honti, ekampi taṃ kuladvāraṃ natthi, yattha thero samāpattim na samāpajji. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Evaṃ me sutanti dhātuvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **cārikanti** turitagamanacārikaṃ. **Sace te bhaggava agarūti** sace tuyhaṃ bhāriyaṃ aphāsukaṃ kiñci natthi. **Sace so anujānātī**ti bhaggavassa kira etadahosi- “pabbajitā nāma nānā-ajjhāsaya, eko gaṇābhirato hoti, eko ekābhirato. Sace so ekābhirato bhavissati, āvuso, mā

pāvisi, mayā sālā laddhā'ti vakkhati. Sace ayaṃ ekābhirato bhavissati, 'āvuso, nikkhama, mayā sālā laddhā'ti vakkhati. Evaṃ sante ahaṃ ubhinnaṃ vivādakāretā nāma bhavissāmi, dinnaṃ nāma dinnameva vaṭṭati, kataṃ katamevā'ti. Tasmā evamāha.

Kulaputtoti jātikulaputtopi ācārakulaputtopi. **Vāsūpagatoti** vāsaṃ upagato. Kuto āgantvāti? Takkasīlanagarato.

Tatrāyaṃ anupubbikathā- majjhimappadese kira rājagahanagare bimbisāre rajjaṃ kārente paccante takkasīlanagare pukkusāti rājā rajjaṃ kāresi. Atha takkasīlato bhaṇḍaṃ gahetvā vāṇijā rājagahaṃ āgatā paṇṇākāraṃ gahetvā rājānaṃ addasaṃsu. Rājā te vanditvā ṭhite “katthavāsino tumhe”ti pucchi. Takkasīlavāsino devāti. Atha ne rājā janapadassa khemasubhikkhatādīni nagarassa ca pavattiṃ pucchitvā “ko nāma tumhākaṃ rājā”ti pucchi. Pukkusāti nāma devāti. Dhammi-koti? Āma deva dhammiko. Catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ saṅgaṇhāti, lokassa mātāpitiṭṭhāne (4.0195) ṭhito, aṅge nipannadārakaṃ viya janaṃ tosetīti. Katarasmiṃ vaye vattatīti? Athassa vayaṃ ācikkhiṃsu. Vayesupi bimbisārena samavayo jāto. Atha te rājā āha- “tātā tumhākaṃ rājā dhammiko, vayena ca me samāno, sakuṇeyyātha tumhākaṃ rājānaṃ mama mittam kātun”ti. Sakkoma devāti. Rājā tesam suṅkaṃ vissajjetvā gehaṅca dāpetvā- “gacchatha bhaṇḍaṃ vikkiṇitvā gamanakāle maṃ disvā gaccheyyāthā”ti āha. Te tathā katvā gamanakāle rājānaṃ addasaṃsu. “Gacchatha tumhākaṃ rājānaṃ mama vacanena punappunaṃ ārogyaṃ pucchitvā ‘rājā tumhehi saddhiṃ mittabhāvaṃ icchatī’ti vadathā”-ti āha.

Te sādhūti paṭissuṇitvā gantvā bhaṇḍaṃ paṭisāmetvā bhutta-pātarāsā rājānaṃ upasaṅkamitvā vandiṃsu. Rājā “kahaṃ bhaṇe tumhe ettake ime divase na dissathā”ti pucchi. Te sabbaṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Rājā- “sādhū, tātā, tumhe nissāya mayā majjhimappadese rājā mitto laddho”ti attamano ahosi. Aparabhāge rājagahavāsīnopi vāṇijā takkasīlaṃ agamaṃsu. Te paṇṇākāraṃ gahetvā āgate pukkusāti rājā “kuto āgatathā”ti pucchitvā “rājagahato”ti sutvā “mayhaṃ sahāyassa nagarato āgatā tumhe”ti. Āma devāti. Ārogyaṃ me

sahāyassāti ārogyaṃ pucchitvā “ajja paṭṭhāya ye mayhaṃ sahāyassa nagarato jaṅghasatthena vā sakaṭasatthena vā vāṇijā āgacchanti, sabbesaṃ mama visayaṃ pavitṭhakālato paṭṭhāya vasanagehāni, rājakoṭṭhāgārato nivāpañca dentu, suñkaṃ vissajjentu, kiñci upaddavaṃ mā karontū”ti bheriṃ carāpesi. Bimbisāropi attano nagare tatheva bheriṃ carāpesi.

Atha bimbisāro pukkusātissa paṇṇaṃ paḥiṇi- “paccantadesse nāma maṇimuttā-dīni ratanāni uppajjanti, yaṃ mayhaṃ sahāyassa rajje dassaniyaṃ vā savaniyaṃ vā ratanaṃ uppajjati, tattha me mā maccharāyatū”ti. Pukkusāti- “majjhimadeso nāma mahājanapado, yaṃ tattha evarūpaṃ ratanaṃ uppajjati, tattha me sahāyo mā maccharāyatū”ti paṭipaṇṇaṃ paḥiṇi. Evaṃ te gacchante gacchante kāle añña-maññaṃ adisvāpi daḥhamittā ahesuṃ.

Evaṃ (4.0196) tesu katikaṃ katvā vasantānaṃ paṭhamataraṃ pukkusātissa paṇṇākāro uppajji. Rājā kira aṭṭha pañcavaṇṇe anagghakambale labhi. So- “atisundarā ime kambalā, ahaṃ sahāyassa pesissāmi”ti lākhāguḷamatte aṭṭha sārakaraṇḍake likhāpetvā tesu te kambale pakkhipitvā lākhāya vaṭṭāpetvā setavatthena veṭhetvā samugge pakkhipitvā vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā “mayhaṃ sahāyassa dethā”ti amacce pesesi. Sāsanañca adāsi- “ayaṃ paṇṇākāro nagaramajjhe amaccādirivutena daṭṭhabbo”ti. Te gantvā bimbisārassa adamsu.

So sāsanaṃ sutvā amaccādayo sannipatantūti bheriṃ carāpetvā nagaramajjhe amaccādirivuto setacchattena dhāriyamānena pallaṅkavare nisinno lañchanaṃ bhinditvā vatthaṃ apanetvā samuggaṃ vivaritvā anto bhaṇḍikaṃ muñcitvā lākhāguḷe disvā “mayhaṃ sahāyo pukkusāti ‘jutavittako me sahāyo’ti maññaṃ māno maññaṃ imaṃ paṇṇākāraṃ paḥiṇi”ti ekaṃ guḷaṃ gahetvā hatthena vaṭṭetvā tulayanto va anto dussabhaṇḍikaṃ atthīti aññāsi. Atha naṃ pallaṅkapāde paharivā tāvadeva lākhā paripati, so nakhena karaṇḍakaṃ vivaritvā anto kambalaratanaṃ disvā itarepi vivarāpesi, sabbepi kambalā ahesuṃ. Atha ne pattharāpesi, te vaṇṇasampannā phassasampannā dīghato soḷasahatthā tiriyaṃ aṭṭhahatthā ahesuṃ. Mahājano disvā aṅguliyo poṭhesi, celukkhepaṃ akāsi,- “amhākaṃ rañño adiṭṭhasahāyo pukkusāti adisvāva evarūpaṃ paṇṇākāraṃ pesesi, yuttaṃ evarūpaṃ mittam kātun”ti attamano ahosi. Rājā ekamekaṃ kambalaṃ agghāpesi, sabbe anagghā ahesuṃ. Tesu cattāro sammāsambuddhassa pesesi, cattāro attano ghare akāsi. Tato cintesi- “pacchā pesentena paṭhamaṃ pesitapaṇṇākārato atirekaṃ pesetuṃ vaṭṭati, sahāyena ca me anaggho paṇṇākāro pesito, kiṃ nu kho pesemi”ti?

Kiṃ pana rājagahe tato adhikaṃ ratanaṃ natthīti? No natthi, mahāpuñño rājā, apica kho panassa sotāpannakālato paṭṭhāya ṭhapetvā tiṇi ratanāni aññaṃ ratanaṃ somanassaṃ janetuṃ samatthaṃ nāma natthi (4.0197). So ratanaṃ vicinituṃ āradhho- ratanaṃ nāma saviññāṇakaṃ aviññāṇakanti duvidhaṃ. Tattha aviññāṇakaṃ suvaṇṇarajatādi, saviññāṇakaṃ indriyabaddhaṃ. Aviññāṇakaṃ saviññāṇakasessa alaṅkāradivasena paribhogaṃ hoti, iti imesu dvīsu ratanesu saviññāṇakaṃ seṭṭhaṃ. Saviññāṇakampi duvidhaṃ tiracchānaratanaṃ manussa-

ratananti. Tattha tiracchānaratanam hatthi-assaratanam, tampi manussānam upabhogatthameva nibbattati, iti imesupi dvīsu manussaratanam seṭṭham. Manussaratanampi duvidham itthiratanam purisaratananti. Tattha cakkavattino raṅṅo uppannam itthiratanampi purisasseva upabhogam. Iti imesupi dvīsu purisaratanameva seṭṭham.

Purisaratanampi duvidham agāriyaratanam anagāriyaratanañca. Tattha agāriyaratanesupi cakkavattirājā ajja pabbajitasāmaṇeram pañcapatiṭṭhitena vandati, iti imesupi dvīsu anagāriyaratanameva seṭṭham. Anagāriyaratnanampi duvidham sekkharatanañca asekkharatanañca. Tattha satahassampi sekkhānam asekkhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu asekkharatanameva seṭṭham. Tampi duvidham buddharatanam sāvakaratananti. Tattha satahassampi sāvakaratanānam buddharatanassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu buddharatanameva seṭṭham.

Buddharatanampi duvidham paccekabuddharatanam sabbaññubuddharatananti. Tattha satahassampi paccekabuddhānam sabbaññubuddhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu sabbaññubuddharatanameva seṭṭham. Sadevakasmiñhi loke buddharatanasamaṃ ratanam nāma natthi. Tasmā asadisameva ratanam mayham sahāyassa pesessāmiti cintetvā takkasīlavāsino pucchi- “tātā tumhākam janapade buddho dhammo saṅghoti imāni tīṇi ratanāni dissanti”ti. Ghosopi so mahārāja tāva tattha natthi, dassanam pana kutoti.

“Sundaram tātā”ti rājā tuṭṭho cintesi- “sakkā bhavya janasaṅghatthāya mayham sahāyassa vasanaṭṭhānam sammāsambuddham pesetum, buddhā pana paccantimesu janapadesu na aruṇam uṭṭhapenti. Tasmā satthārā gantum na sakkā. Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvake pesetum sakkā bhavya. Mayā (4.0) pana ‘therā paccante vasanti’ti sutvāpi manusse pesetvā te attano samīpaṃ āṇāpetvā upaṭṭhātumeva yuttam. Tasmā na therehipi sakkā gantum. Yena panākārena sāsane pesite satthā ca mahāsāvakā ca gatā viya honti, tenākārena sasanam paṇissāmi”ti. Cintetvā caturatanāyāmaṃ vidatthimattaputhulam nātitanum nātibahalam suvaṇṇapaṭṭam kārapetvā “tattha ajja akkharāni likhissāmi”ti. Pātova sīsam nhāyitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhuttaṭṭarāso apanītagandhamālābharaṇo suvaṇṇasarakena jātihiṅgulikaṃ ādāya heṭṭhato paṭṭhāya dvārāni pidahanto pāsādamāruya pubbadisāmukham sīhapañjaram vivarivā ākāsatāle nisīditvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni likhanto- “idha tathāgato loke uppanno araham sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānam buddho bhagavā”ti. Buddhaguṇe tāva ekadesena likhi.

Tato “evam dasa pāramiyo pūretvā tusitabhavanato cavitvā mātukucchimhi paṭisandhim gaṇhi, evam lokavivaraṇam ahosi, mātukucchiyam vasamāne idaṃ nāma ahosi, agāramajjhe vasamāne idaṃ nāma ahosi, evam mahābhinnikkhamaṃ nikkhanto evam mahāpadhānam padahi. Evam dukkarakārikaṃ katvā mahābodhimaṇḍam āruya aparājitaṭṭhānke nisīno sabbaññutaññānam paṭivijjhi, sabbaññutaññānam paṭivijjhantassa evam lokavivaraṇam ahosi. Sadevake loke aññam evarūpaṃ ratanam nāma natthīti.

Yaṃkiñci vittaṃ idha vā huraṃ vā,
saggesu vā yaṃ ratanaṃ paṇītaṃ;
na no samaṃ atthi tathāgatena,
idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ;
etena saccena suvatthi hotū” ti. (khu. pā. 6.3; su. ni. 226)-

Evaṃ ekadesena buddhaguṇepi likhitvā dutiyaṃ **dhammaratanaṃ** thomento-
“svākkhāto bhagavatā dhammo ...pe... paccattaṃ veditabbo viññūhī” ti. “Cattāro
satipaṭṭhānā ...pe... ariyo aṭṭhaṅgiko maggo” ti. “Satthārā desitadhammo nāma
evarūpo ca evarūpo cā” ti sattatiṃsa bodhipakkhiye ekadesena likhitvā-

“Yaṃ (4.0199) buddhaseṭṭho parivaṇṇayī suciṃ,
samādhimānantarikaññamāhu;
samādhinā tena samo na vijjati,
idampi dhamme ratanaṃ paṇītaṃ;
etena saccena suvatthi hotū” ti. (khu. pā. 6.5; su. ni. 228)-

Evaṃ ekadesena dhammaguṇe likhitvā tatiyaṃ **saṅgharatanaṃ** thomento-
“suppaṭipanno bhagavato sāvakaśaṅgho ...pe... puññakkhettaṃ lokassā” ti. “Kula-
puttā nāma satthu dhammakathaṃ sutvā evaṃ nikkhamitvā pabbajanti, keci seta-
cchattaṃ pahāya pabbajanti, keci uparajjaṃ, keci senāpatiṭṭhānādīni pahāya
pabbajanti. Pabbajitvā ca pana imaṅca paṭipattiṃ pūrentī” ti cūḷasīlamajjhimasīla-
mahāsīlādīni ekadesena likhitvā chadvārasaṃvaraṃ satisampajaññaṃ catupacca-
yasantaṃ navavidhaṃ senāsanaṃ, nīvaraṇappahānaṃ parikammaṃ jhānā-
bhiññā aṭṭhatiṃsa kammaṭṭhānāni yāva āsavakkhayā ekadesena likhi, soḷasa-
vidhaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ vitthāreneva likhitvā “satthu sāvakaśaṅgho
nāma evarūpehi ca guṇehi samannāgato.

Ye puggalā aṭṭhasataṃ pasatṭhā,
cattāri etāni yugāni honti;
te dakkhiṇeyyā sugatassa sāvakā,
etesu dinnāni mahapphalāni;
idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ,
etena saccena suvatthi hotū” ti. (khu. pā. 6.6; su. ni. 229)-

Evaṃ ekadesena saṅhaguṇe likhitvā- “bhagavato sāsanaṃ svākkhātaṃ niyyā-
nikaṃ, sace mayhaṃ sahāyo sakkoti, nikkhamitvā pabbajatū” ti likhitvā suvaṇṇa-
paṭṭaṃ saṃharitvā sukhumakambalena veṭhetvā sārasamugge pakkhipitvā taṃ
samuggaṃ suvaṇṇamaye, suvaṇṇamayaṃ, rajatamaye rajatamayaṃ maṇimaye,
maṇimayaṃ pavāḷamaye, pavāḷamayaṃ lohitaṅkamaye, lohitaṅkamayaṃ masāra-
gallamaye, masāragallamayaṃ phalikamaye, phalikamayaṃ dantamaye, danta-
mayaṃ sabbaratanamaye, sabbaratanamayaṃ kilañjamaye, kilañjamayaṃ
samuggaṃ sārakaraṇḍake ṭhapesi.

Puna (4.0200) sārakaraṇḍakaṃ suvaṇṇakaraṇḍaketi purimanayeneva haritvā
sabbaratanamayaṃ karaṇḍakaṃ kilañjamaye karaṇḍake ṭhapesi. Tato kilañja-
mayaṃ karaṇḍakaṃ sāramayapeḷāyāti puna vuttanayeneva haritvā sabbaratana-
mayaṃ peḷaṃ kilañjamayapeḷāya ṭhapetvā bahi vatthena veṭhetvā rājamuddikāya

lañchetvā amacce āṇāpesi- “mama āṇāpavattiṭṭhāne maggaṃ alaṅkārapetha maggo aṭṭhusabhavitthato hotu, catu-usabhaṭṭhānaṃ sodhitamattakameva hotu, majjhe catu-usabhaṃ rājānubhāvena paṭiyādetvā”ti. Tato maṅgalahatthiṃ alaṅkārapetvā tassa upari pallaṅkaṃ paññapetvā setacchattaṃ ussāpetvā nagaravīthiyo sittasammaṭṭhā samussitaddhajapaṭākā kadalipuṇṇaghaṭagandhadhūmapupphā-dīhi suppaṭimaṇḍitā kāretvā “attano attano visayappadese evarūpaṃ pūjaṃ kārentū”ti antarabhogikānaṃ javanadūte pesetvā sayāṃ sabbālaṅkārena alaṅkaritvā- “sabbatāḷāvacarasammissabalakāyaparivuto paṇṇākāraṃ pesemi”ti attano visayapariyantaṃ gantvā amaccassa mukhasāsaṇaṃ adāsi- “tāta mayhaṃ sahāyo pukkusāti imaṃ paṇṇākāraṃ paṭicchanto orodhamajjhe apaṭicchitvā pāsādaṃ āruya paṭicchatū”ti. Evaṃ sāsanaṃ datvā paccantadesaṃ satthā gacchatīti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā nivatti. Antarabhogikā teneva niyāmena maggaṃ paṭiyādetvā paṇṇākāraṃ nayiṃsu.

Pukkusāti pi attano rajjasīmato paṭṭhāya teneva niyāmena maggaṃ paṭiyādetvā nagaraṃ alaṅkārapetvā paṇṇākārassa paccuggamaṃ akāsi. Paṇṇākāro takka-sīlaṃ pāpuṇanto uposathadivase pāpuṇi, paṇṇākāraṃ gahetvā gata-amaccopi rañño vuttasāsanaṃ ārocesi. Rājā taṃ sutvā paṇṇākārena saddhiṃ āgatānaṃ kattabbakiccaṃ vicāretvā paṇṇākāraṃ ādāya pāsādaṃ āruya “mā idha koci pavisatū”ti dvāre ārakkhaṃ kāretvā sīhapañjaraṃ vivaritvā paṇṇākāraṃ uccāsane ṭhapetvā sayāṃ nicāsane nisinno lañchanaṃ bhinditvā nivāsanaṃ apanetvā kilāṅjapeḷato paṭṭhāya anupubbena vivaranto sāramayaṃ samuggaṃ disvā cintesi- “mahāparihāro nāyaṃ aññassa ratanassa bhavissati,

addhā majjhimadesse sotabbayuttakaṃ ratanaṃ uppannaṃ”ti. Atha taṃ samuggaṃ vivarivā rājalañchanaṃ bhindivā sukhumakambalaṃ ubhato viyūhitvā suvaṇṇa-paṭṭaṃ addasa.

So (4.0201) taṃ pasāretvā- “manāpāni vata akkharāni samasīsāni samapantīni caturassāni”ti-ādito paṭṭhāya vācetuṃ ārabhi. Tassa- “idha tathāgato loke uppanno”ti buddhaguṇe vācentassa balavasomanassaṃ uppajji, navanavutilomakūpa-sahassāni uddhaggaḷomāni ahesuṃ. Attano ṭhitabhāvaṃ vā nisinnabhāvaṃ vā na jānāti. Athassa- “kappaḷḷasatasahashehipi etaṃ dullabhasāsaṃ saḥāyaṃ nissāya sotuṃ labhāmi”ti bhiyyo balavapīti udapādi. So hi upari vācetuṃ asakkonto yāva pīivegapassaddhiyā nisīditvā parato- “svākkhāto bhagavatā dhammo”ti dhammaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tatheva ahosi. So puna yāva pīivegapassaddhiyā nisīditvā parato “suppaṭipanno”ti saṅhaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tatheva ahosi. Atha sabbapariyante ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ vācetvā catukka-pañcakajjhānāni nibbatesi, so jhānasukheneva vītināmesi. Añño koci daṭṭhuṃ na labhati, ekova cūḷupaṭṭhāko pavisati. Evaṃ addhamāsamattaṃ vītināmesi.

Nāgarā rājāṅgaṇe sannipativā ukkuṭṭhiṃ akāṃsu “paṇṇākāraṃ paṭicchitadiva-sato paṭṭhāya baladassanaṃ vā nāṭakadassanaṃ vā natthi, vinicchayadānaṃ natthi, rājā saḥāyena pahitaṃ paṇṇākāraṃ yassicchati tassa dassetu, rājāno nāma ekaccassa paṇṇākāravasenapi vañcetvā rajjaṃ attano kātuṃ vāyamanti. Kiṃ nāma amhākaṃ rājā karoti”ti? Rājā ukkuṭṭhisaddaṃ sutvā- “rajjaṃ nu kho dhāremi, udāhu satthāraṃ”ti cintesi. Athassa etadahosi- “rajjakārita-attabhāvo nāma neva gaṇakena, na gaṇakamahāmattena gaṇetuṃ sakko. Satthusāsaṃ dhāressāmi”ti sayane ṭhapitaṃ asiṃ gaḥetvā kese chindivā sīhapañjaraṃ vivarivā- “etaṃ gaḥetvā rajjaṃ kārethā”ti saddhiṃ cūḷamaṇinā kesakalāpaṃ parisamajjhe pātesi, mahājano taṃ ukkhipivā- “saḥāyakasantikā laddhapaṇṇākārā nāma rājāno tumhādisā honti devā”ti ekappahāreneva viravi. Rañño pi dvaṅgulamattaṃ kesamassu ahosi. Bodhisattassa pabbajjāsadisameva kira jātaṃ.

Tato (4.0202) cūḷupaṭṭhākaṃ pesetvā antarāpaṇā dve kāsāyavatthāni mattikāpa-ttañca āharāpetvā- “ye loke arahanto, te uddissa mayhaṃ pabbajjā”ti satthāraṃ uddissa ekaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupivā pattaṃ vāma-aṃsakūṭe katvā kattaradaṇḍaṃ gaḥetvā- “sobhati nu kho me pabbajjā no vā”ti mahātale katipayavāre aparāparaṃ caṅkavitvā- “sobhati me pabbajjā”ti dvāraṃ vivarivā pāsādā otari. Otarantaṃ pana naṃ tīsu dvāresu ṭhitanāṭakādīni disvāpi na sañjāniṃsu. “Eko paccekabuddho amhākaṃ rañño dhammakathaṃ kathetuṃ āgato”ti kira cintayiṃsu. Uparipāsādaṃ pana āruya rañño ṭhitanisinnatṭhānāni disvā rājā gatoti ñatvā samuddamajjhe osīdamānāya nāvāya jano viya ekappahāreneva viraviṃsu. Kulaputtaṃ bhūmitalaṃ otiṇṇamattaṃ aṭṭhārasaseniyo sabbe nāgarā bala-kāyā ca parivāretvā mahāviraṃ viraviṃsu. Amaccāpi taṃ etadavocuṃ- “deva majjhimadesarājāno nāma bahumāyā, sāsanaṃ pesetvā buddharatanaṃ nāma loke uppannaṃ vā no vāti ñatvā gamissatha, nivattatha devā”ti. Saddahāmaṃ mayhaṃ saḥāyakassa, tassa mayā saddhiṃ dvejjhavacanaṃ nāma natthi, tiṭṭhatha tumheti. Te anugacchantiyeva.

Kulaputto kattaradaṇḍena lekhaṃ katvā- “idaṃ rajjaṃ kassā”ti āha? Tumhākaṃ devāti. Yo imaṃ lekhaṃ antaraṃ karoti, rājāṇāya kāretabboti. Mahājanakajātake bodhisattena katalekhaṃ sivalidevī antaraṃ kātuṃ avisahantī vivattamānā agamāsi. Tassā gatamaggena mahājano agamāsi. Taṃ pana lekhaṃ mahājano antaraṃ kātuṃ na visahi, lekhaṃ ussisaṃ katvā vivattamānā viraviṃsu. Kulaputto “ayaṃ me gataṭṭhāne dantakaṭṭhaṃ vā mukhodakaṃ vā dassatī”ti antamaso ekaceṭakampi aggahetvā pakkāmi. Evaṃ kirassa ahosi “mama satthā ca mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā ekakova pabbajito”ti ekakova agamāsi. “Satthu lajjāmi”ti ca- “satthā kira me pabbajitvā yānaṃ nāruḷho”ti ca antamaso ekapaṭalīkampi upāhanaṃ nāruhi, paṇṇacchattakampi na dhāresi. Mahājano rukkhapākāraṭṭālakādīni āruya esa amhākaṃ rājā gacchatīti olokesi. Kulaputto- “dūraṃ gantabbaṃ, na sakkā ekena maggo nittharitaṃ”ti ekaṃ satthavāhaṃ anubandhi. Sukhumālassa kulaputtassa kaṭhinatattāya (4.0203) pathaviyā gachantassa pādātalesu phoṭā uṭṭahitvā bhijjanti, dukkhā vedanā uppajjanti. Satthavāhe khandhāvāraṃ bandhitvā nisinne kulaputto maggā okkamma ekasmiṃ rukkhamaṃ nīsīdati. Nisinnaṭṭhāne pādaparikkammaṃ vā piṭṭhiparikkammaṃ vā kattā nāma natthi, kulaputto ānāpānecatutthajjhānaṃ samāpajjitvā maggadārathakilamathapariḷāhaṃ vikkhambhetvā jhānaratiyā vītināmeti.

Punadivase uṭṭhite aruṇe sarīrapaṭijagganaṃ katvā puna satthavāhaṃ anubandhati. Pātārāsakāle kulaputtassa pattaṃ gahetvā khādaniyaṃ bhojaniyaṃ patte pakkhipitvā denti. Taṃ uttaṇḍulampi hoti kilinnampi samasakkharaṃ aloṇātiloṇampi, kulaputto pavisaṇaṭṭhānaṃ paccavekkhitvā amataṃ viya paribhuñjitvā etena niyāmena aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni gato. Jetavanadvārakoṭṭhākassa pana samīpena gachantopi- “kahaṃ satthā vasatī”ti nāpucchi. Kasmā? Satthugāravana ceva rañño pesitasāsanavasena ca. Rañño hi- “idha tathāgato loke uppajjati”ti satthāraṃ rājagahe uppannaṃ viya katvā sāsanaṃ pesitaṃ, tasmā naṃ apucchitvāva pañcacattālīsayaṃ namattaṃ maggaṃ atikkanto. So sūriyatthaṅgamanavelāya rājagahaṃ patvā satthā kahaṃ vasatīti pucchi. Kuto nu, bhante, āgatoti? Ito uttaratoti. Satthā tuyhaṃ āgatamagge ito pañcacattālīsayaṃ namatte sāvatti nāma atthi, tattha vasatīti. Kulaputto cintesi- “idāni akālo na sakkā gantaṃ, ajja idheva vasitvā sve satthu santikaṃ gamissāmi”ti. Tato- “vikāle sampattapabbajitā kahaṃ vasantī”ti pucchi. Imāya kumbhakārasālāya, bhanteti. Atha so taṃ kumbhakāraṃ yācitvā tattha vāsathāya pavisitvā nisīdi.

Bhagavāpi taṃdivasaṃ paccūsakāle lokaṃ volokento pukkusātiṃ disvā cintesi- “ayaṃ kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanaṃ namattaṃ vācetvā atirekatiyojanasatikāṃ mahārajjāṃ pahāya maṃ uddissa pabbajitvā aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni atikkamma rājagahaṃ pāpuṇissati, mayi agacchante pana tīṇi sāmāññaphalāni appaṭivijjhitaṃ ekarattivāsena anāthakālakiriyaṃ karissati, mayi pana gate (4.0204) tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhissati. Janasaṅgahatthāyeva pana mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūritā, karissāmi tassa saṅgan”ti pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto sāvattiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapāṭappaṭikkanto gandhakuṭiṃ pavisitvā muhuttaṃ

attadarathakilamatham paṭipassambhetvā- “kulaputto mayi gāravena dukkaram akāsi, atirekayojanasatam rajjam pahāya antamaso mukhadhovanadāyakampi ceṭakam aggahetvā ekakova nikkhanto”ti sārīputtamahāmoggallānādīsu kañci anāmantetvā sayameva attano pattacīvaram gahetvā ekakova nikkhanto. Gacchanto ca neva ākāse uppati, na pathaviṃ saṃkhipi,- “kulaputto mama lajjamāno hatthi-assarathasuvaṇṇasivikādīsu ekayānēpi anisīditvā antamaso ekapaṭalīkam upāhanampi anāruyha paṇṇacchattakampi aggahetvā nikkhanto, mayāpi padasāva gantum vaṭṭati”ti pana cintetvā padasāva agamāsi.

So asīti anubyañjanāni byāmapabhā bāttiṃsa mahāpurisalakkhaṇānīti imaṃ buddhasiriṃ paṭicchādetvā valāhakapaṭicchanno puṇṇacando viya aññatarabhikkhavesena gacchanto ekapacchābhatteneva pañcacattālīsa yojanāni atikkamma sūriyatthaṅgamalīvelāya kulaputte pavīṭṭhamatteyeva taṃ kumbhakārasālam pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttam- “tena kho pana samayena, pukkusāti, nāma kulaputto bhagavantam uddissa saddhāya agāasmā anagāriyam pabbajito, so tasmīṃ kumbhakārāvesane paṭhamam vāsūpagato hoti”ti.

Evam gantvāpi pana bhagavā- “aham sammāsambuddho”ti pasayha kumbhakārasālam apavisitvā dvāre ṭhitova kulaputtam okāsam kārento **sace te bhikkhūti-ādīmāha. Urundanti** vivittam asambādham. **Viharatāyasmā yathāsukhanti** yena yena iriyāpathena phāsu hoti, tena tena yathāsukham āyasmā viharatūti okāsam akāsi. Atirekatiyojanasatañhi rajjam pahāya pabbajito kulaputto parassa chaḍḍita-patitam (4.0205) kumbhakārasālam kiṃ aññassa sabrahmacārino maccharāyissati. Ekacce pana moghapurisā sāsane pabbajitvā āvāsamacchariyādīhi abhibhūtā attano vasanaṭṭhāne mayham kuṭi mayham pariveṇanti aññesam avāsāya parakkamanti. **Nisīdīti** accantasukhumālo lokanātho devavimānasadisam gandhakuṭim pahāya tattha tattha vippakiṇṇachārikāya bhinnabhājanatiṇapalāsakukkuṭasūkaravaccādisamkiliṭṭhāya saṅkāraṭṭhānasadisāya kumbhakārasālāya tiṇasanthāram santharivā paṃsukūlacīvaram paññapetvā devavimānasadisam dibbaganhasugandham gandhakuṭim pavisitvā nisīdanto viya nisīdi.

Iti bhagavāpi asambhinnamahāsammatavaṃse uppanno, kulaputtopi khattiyagabbhe vaḍḍhito. Bhagavāpi abhinīhārasampanno, kulaputtopi abhinīhārasampanno. Bhagavāpi rajjam pahāya pabbajito, kulaputtopi. Bhagavāpi suvaṇṇavaṇṇo, kulaputtopi. Bhagavāpi samāpattilābhī, kulaputtopi. Iti dvepi khattiyā dvepi abhinīhārasampannā dvepi rājapabbajitā dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino kumbhakārasālam pavisitvā nisinnāti tehi kumbhakārasālā ativiya sobhati, dvīhi sīhādīhi pavīṭṭhaguhādīhi āharitvā dīpetabbam. Tesu pana dvīsu bhagavā- “sukhumālo aham paramasukhumālo ekapacchābhattena pañcacattālīsa yojanāni āgato, muhuttam tāva sīhaseyyam kappetvā maggadaratham paṭipassambhemī”ti cittampi anuppādetvā nisīdantova phalasangāpattim samāpajji. Kulaputtopi- “dvānavutiyojanasatam āgatomhi, muhuttam tāva nipajjitvā maggadaratham vinodemī”ti cittam anuppādetvā nisīdamānova ānāpānecatutthajjhānam samāpajji. Idam sandhāya **atha kho bhagavā bahudeva rattinti-ādi** vuttam.

Nanu ca bhagavā kulaputtassa dhammam desessāmīti āgato, kasmā na dese-

sīti? Kulaputtassa maggadaratho appaṭipassaddho, na sakkhissati dhammade-
sanaṃ sampaṭicchitū, so tāvassa paṭipassambhatūti na desesi. Apare- “rāja-
gahaṃ nāma ākiṇṇamanussaṃ avivittaṃ dasahi saddehi, so saddo diyaḍḍhayā-
mamattena sannisīdati, taṃ āgamento na desesi”ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ,
brahmalokappamāṇampi hi saddaṃ bhagavā attano ānubhāvena (4.0206) vūpa-
sametū sakkoti, maggadarathavūpasamaṃ āgamentoyeva pana na desesi.

Tattha **bahudeva rattinti** diyaḍḍhayāmamattaṃ. **Etadahosīti** bhagavā phalasa-
māpattito vuṭṭhāya suvaṇṇavimāne maṇisīhapañjaraṃ vivaranto viya pañcapasā-
dappaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā olokesi, athassa hatthakukkucapādakukku-
ccasīsakampanavirahitaṃ sunikhāta-indakhīlaṃ viya niccalaṃ avibbhantaṃ suva-
ṇṇapaṭimaṃ viya nisinnaṃ kulaputtaṃ disvā etaṃ- “pāsādikaṃ kho”ti-ādi ahosi.
Tattha **pāsādikanti** pasādāvahaṃ. Bhāvanapuṃsakaṃ panetaṃ, pāsādikena iriyā-
pathena iriyati. Yathā iriyato iriyāpatho pāsādiko hoti, evaṃ iriyatīti ayamettha
attho. Catūsu hi iriyāpathesu tayo iriyāpathā na sobhanti. Gacchantassa hi
bhikkhuno hatthā calanti, pādā calanti, sīsaṃ calati, ṭhitassa kāyo thaddho hoti,
nipannassāpi iriyāpatho amanāpo hoti, pacchābhatte pana divāṭṭhānaṃ samma-
jjitvā cammakhaṇḍaṃ paññapetvā sudhotahatthapādassa catusandhikapallaṅkaṃ
ābhujitvā nipannasseva iriyāpatho sobhati. Ayañca kulaputto pallaṅkaṃ ābhujitvā
ānāpānecatutthajjhānaṃ appetvā nisīdi. Itissa iriyāpatheneva pasanno bhagavā-
“pāsādikaṃ kho”ti parivitakkesi.

Yaṃnūnāhaṃ puccheyyanti kasmā pucchati? Kiṃ bhagavā attānaṃ uddissa
pabbajitabhāvaṃ na jānātīti? No na jānāti, apucchite pana kathā na paṭiṭṭhāti, apa-
tiṭṭhitāya kathāya kathā na sañjāyatīti kathāpaṭiṭṭhāpanatthaṃ pucchi.

Disvā ca pana jāneyyāsīti tathāgataṃ buddhasiriyā virocantaṃ ayaṃ buddhoti
sabbe jānanti. Anacchariyametaṃ jānanaṃ, buddhasiriṃ pana paṭicchādetvā
aññatarapiṇḍapātikavesena caranto dujjāno hoti. Iccāyasmā, pukkusāti, “na jāne-
yyan”ti sabhāvameva katheti. Tathā hi naṃ ekakumbhakārasālāya nisinnampi na
jānāti.

kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanaṃ vācetaṃ rajjaṃ (4.0207) pahāya
Etadahosīti maggadaraṃ vūpasamaḥāvaṃ ṇatvā ahoṣi. **Evamāvusoti**
kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanaṃ vācetaṃ rajjaṃ (4.0207) pahāya
pabbajamāno- “dasabalassa madhuradhammadesanaṃ sotuṃ labhissāmi”ti.
Pabbajito, pabbajitvā ettakaṃ addhānaṃ āgacchanto- “dhammaṃ te bhikkhu
desessāmi”ti padamattassa vattāraṃ nālattha, so “dhammaṃ te bhikkhu desessā-
mi”ti vuttaṃ kiṃ sakkaccaṃ na suṇissati. Pipāsitasoṇḍo viya hi pipāsitaḥatthi viya
cāyaṃ, tasmā sakkaccaṃ savanaṃ paṭijānanto “evamāvuso”ti āha.

343. Chadhāturo ayanti bhagavā kulaputtassa pubbhāgapaṭipadaṃ aka-
thetvā āditova arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasunñataṃ vipassanālakka-
ṇameva ācikkhituṃ āradhō. Yassa hi pubbhāgapaṭipadā aparisuddhā hoti,
tassa paṭhamameva sīlasaṃvaram indriyesu guttadvārataṃ bhojane mattaññutaṃ
jāgariyānuyogaṃ satta saddhamme cattāri jhānānīti imaṃ pubbhāgapaṭipadaṃ
ācikkhati. Yassa panesā parisuddhā, tassa taṃ akathetvā arahattassa padaṭṭhān-
abhūtaṃ vipassanaṃ eva ācikkhati. Kulaputtassa ca pubbhāgapaṭipadā pari-
suddhā. Tathā hi anena sāsanaṃ vācetaṃ pāsādaragateneva ānāpānacatuttha-
jjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa dvānavutiyojanasabhaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ
sādhesi, sāmaṇerasīlampissa paripuṇṇaṃ. Tasmā pubbhāgapaṭipadaṃ aka-
thetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasunñataṃ vipassanālakkaṇame-
vassa ācikkhituṃ āradhō.

Tattha **chadhāturoti** dhātuyo vijjamānā, puriso avijjamāno. Bhagavā hi katthaci
vijjamānena avijjamānaṃ dasseti, katthaci avijjamānena vijjamānaṃ, katthaci vija-
mānena vijjamānaṃ, katthaci avijjamānena avijjamānanti sabbāsava vuttanaye-
neva vitthāretabbaṃ. Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dassento evamāha.
Sace hi bhagavā purisoti paṇṇattim vissajjetvā dhātuyo icceva vatvā cittaṃ upa-
ṭṭhāpeyya, kulaputto sandehaṃ kareyya, sammohaṃ āpajjeyya, desanaṃ sampa-
ṭicchitū na sakuṇeyya. Tasmā tathāgato anupubbena purisoti paṇṇattim
pahāya “sattoti vā purisoti vā puggaloti vā paṇṇattimattameva, paramatthato satto
nāma natthi, dhātumatteyyeva cittaṃ ṭhapāpetvā tīṇi phalāni paṭivijjhāpessāmi”ti (4.02
anaṅgaṇasutte (ma. ni. 1.57 ādayo) vuttabhāsantarakusalo tāya tāya bhāsāya
sippaṃ uggaṇhāpento ācariyo viya evamāha.

Tattha cha dhātuyo assāti **chadhāturo**. Idaṃ vuttaṃ hoti- yaṃ tvam purisoti
sañjānāsi, so chadhātuko, na cettha paramatthato puriso atthi, purisoti pana
paṇṇattimattamevāti. Sesapadesupi eseva nayo. **Caturādhiṭṭhānoti** ettha adhi-
ṭṭhānaṃ vuccati paṭiṭṭhā, catupaṭiṭṭhānoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- svāyaṃ bhikkhu
puriso chadhāturo chaphassāyatano aṭṭhārasamanopavicāro, so ettova vivaṭṭitvā
uttamasiddhibhūtaṃ arahattaṃ gaṇhamāno imesu catūsu ṭhānesu paṭiṭṭhāya
gaṇhātīti caturādhiṭṭhānoti. **Yattha ṭhitanti** yesu adhiṭṭhānesu paṭiṭṭhitaṃ. **Maññassa
vā nappavattantīti** maññassa vā mānassa vā nappavattanti. **Muni santoti vuccatīti**
khīṇāsavamuni upasanto nibbutoti vuccati. **Paññaṃ nappamajjeyyāti** arahattapha-
lapanāyā paṭivijjhanatthaṃ āditova samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya.

Saccamanurakkheyyāti paramatthasaccassa nibbānassa sacchikiriyattham āditova vacīsaccam rakkheyya. **Cāgamanubrūheyyā**ti arahattamaggena sabbakilesa-pariccāgakaraṇattham āditova kilesapariccāgam brūheyya. **Santimeva so sikkheyyā**ti arahattamaggena sabbakilesavūpasamanattham āditova kilesavūpasamanam sikkheyya. Iti paññādhiṭṭhānādīnam adhigamatthāya imāni samathavipassanāpaññādīni pubbabhāgādhiṭṭhānāni vuttāni.

345. Phassāyatananti phassassa āyatanam, ākaroti attho. **Paññādhiṭṭhānanti**-ādīni pubbe vuttānam arahattaphalapaññādīnam vasena veditabbāni.

348. Idāni nikkhittamātikāvasena “yattha ṭhitam maññassa vā nappavattanti”ti vattabham bhavēyya, arahatte pana patte puna “paññam nappamajjeyyā”ti-ādīhi kiccam natthi. Iti bhagavā mātikam uppaṭipāṭidhātukam ṭhapetvāpi yathādhammasaseneva vibhaṅgam vibhajanto **paññam nappamajjeyyā**ti-ādīmāha. Tattha ko paññam pamajjati, ko nappamajjati? Yo tāva imasmim sāsane pabbajitvā vejjakammādivasena ekavīsatividhāya anesanāya (4.0209) jīvikam kappento pabbajjānurūpena cittuppādam ṭhapetum na sakkoti, ayam paññam pamajjati nāma. Yo pana sāsane pabbajitvā sīle patiṭṭhāya buddhavacanam uggaṇhitvā sappāyam dhutaṅgam samādāya cittarucitam kammaṭṭhānam gahetvā vivittam senāsanam nissāya kasiṇaparikkammaṃ katvā samāpattim patvā ajjeva arahattanti vipassanam vaḍḍhetvā vicarati, ayam paññam nappamajjati nāma. Imasmim pana sutte dhātukammaṭṭhānavasena esa paññāya appamādo vutto. Dhātukammaṭṭhāne panettha yam vattabham, tam heṭṭhā hatthipadopamasuttādīsu vuttameva.

354. Athāparam viññāṇameva avasissatīti ayampettha pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhato hi rūpakammaṭṭhānam kathitam, idāni arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nibbattetvā dassetum ayam desanā āradhā. Yam vā panetam imassa bhikkhuno pathaviḍhātu-ādīsu āgamaniyavipassanāvasena kammakāravivāṇam, tam viññāṇadhātuvasena bhājetvā dassentopi imam desanam ārabhi. Tattha **avasissatī**ti kimatthāya avasissati? Satthu kathanatthāya kulaputtassa ca paṭivijjanatthāya avasissati. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Pariyodātanti** pabhassaram. **Sukhantipi vijānātī**ti sukhavedanam vedayamāno sukhavedanam vedayāmīti pajānāti. Sesapadadvayesupi eseva nayo. Sace panāyam vedanākathā heṭṭhā na kathitā bhavēyya, idha ṭhatvā kathetum vaṭṭeyya. Satipaṭṭhāne panesā kathitāvāti tattha kathitanayeneva veditabbā. **Sukhavedaniyanti** evamādi paccayasena udayatthaṅgamanadassanattham vuttam. Tattha **sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtam. Sesapadesupi eseva nayo.

360. Upekkhāyeva avasissatīti ettāvatā hi yathā nāma chekena maṇikārācariyena vajirasūciyā vijjhitvā cammakhaṇḍe pātetvā pātetvā dinnamuttam antevāsiko gahetvā gahetvā suttagatam karonto muttolambakamuttajālādīni karoti, evameva bhagavatā kathetvā kathetvā dinnam kammaṭṭhānam ayam kulaputto manasikaronto manasikaronto paguṇam akāsīti rūpakammaṭṭhānampissa arūpakammaṭṭhānampi paguṇam (4.0210) jātam, atha bhagavā “athāparam upekkhāyeva avasissatī”ti āha.

Kimattham pana avasissatī? Satthu kathanattham. Kulaputtassa paṭivijjana-

tthantipi vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Kulaputtana hi sahāyassa sāsanaṃ vācetvā pāsādatale t̥hiteneva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa ettakaṃ maggaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādheti. Satthu kathanatthaṃyeva avasissati. Imasmiñhi t̥hāne satthā kulaputtassa rūpāvacarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Idañhi vuttaṃ hoti “bhikkhu paguṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracatutthajjhāna-
n”ti. **Parisuddhāti**-ādi tassāyeva upekkhāya vaṇṇabhaṇanaṃ. **Ukkaṃ bandheyyāti** aṅgārakapallaṃ sajjeyya. **Alimpeyyāti** tattha aṅgāre pakkhipitvā aggim̐ datvā nāḷikāya dhamento aggim̐ jāleyya. **Ukkāmukhe pakkhipeyyāti** aṅgāre viyūhitvā aṅgāramatthake vā t̥hapeyya, tattake vā pakkhipeyya. **Nihaṭanti** nihaṭadosaṃ. **Ninnītakasāvanti** apanītakasāvaṃ. **Evameva khoti** yathā taṃ suvaṇṇaṃ icchitichhitāya piḷandhanavikatiyā saṃvattati, evameva ayaṃ tāva catutthajjhānupekkhā vipassanā abhiññā nirodho bhavokkantīti imesu yaṃ icchati, tassatthāya hotīti vaṇṇaṃ kathesi.

Kasmā pana bhagavā imasmiṃ rūpāvacaracatutthajjhāne nikantipariyādānatthaṃ avaṇṇaṃ akathetvā vaṇṇaṃ kathesīti. Kulaputtassa hi catutthajjhāne nikantipariyutthānaṃ balavaṃ. Sace avaṇṇaṃ katheyya,- “mayhaṃ pabbajitvā dvānavutiyojanasataṃ āgacchantassa imaṃ catutthajjhānaṃ yānakiccaṃ sādhesi, ahaṃ ettakaṃ maggaṃ āgacchanto jhānasukhena jhānaratiyā āgato, evarūpassa nāma paṇītadhammassa avaṇṇaṃ katheti, jānaṃ nu kho katheti ajānan”ti kulaputto saṃsayaṃ sammohaṃ āpajjeyya, tasmā bhagavā vaṇṇaṃ kathesi.

361. Tadanudhammanti ettha arūpāvacarajjhānaṃ dhammo nāma, taṃ anugattā rūpāvacarajjhānaṃ **anudhammo** Ti vuttaṃ. Vipākajjhānaṃ vā dhammo, kusalajjhānaṃ anudhammo. **Tadupādānāti** taggahaṇā. **Ciraṃ dīghamaddhānanti** vīsatikappasahassāni. Vipākavasena hetamaṃ vuttaṃ. Ito uttarimpi eseva nayo.

362. Evaṃ (4.0211) catūhi vārehi arūpāvacarajjhānassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni tasseva ādīnavaṃ dassento **so evaṃ pajānātīti**-ādimāha. Tattha **saṅkhatame-
tanti** kiñcāpi ettha vīsatikappasahassāni āyu atthi, etaṃ pana saṅkhatamaṃ paka-
ppitaṃ āyūhitaṃ, karontena kariyati, aniccaṃ adhuvaṃ asassataṃ tāvakālikaṃ,
cavanaparibhedanavidhamasanaḍḍhammaṃ, jātiyā anugataṃ, jarāya anusaṭaṃ,
maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitaṃ, atāṇaṃ aleṇaṃ asaraṇaṃ asaraṇi-
bhūtanti. Viññāṇaṅcāyatanādīsipi eseva nayo.

Idāni arahattanikūṭena desanaṃ gaṇhanto **so neva taṃ abhisāṅkharotīti**-ādi-
māha. Yathā hi cheko bhisakko visavikāraṃ disvā vamaṇaṃ kāretvā visaṃ
t̥hānato cāvetvā upari āropetvā khandhaṃ vā sīsaṃ vā gahetuṃ adatvā visaṃ otā-
retvā pathaviyaṃ pāteyya, evameva bhagavā kulaputtassa arūpāvacarajjhāne
vaṇṇaṃ kathesi. Taṃ sutvā kulaputto rūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādāya arū-
pāvacarajjhāne patthanaṃ t̥hapesi.

Bhagavā taṃ ñatvā taṃ asampattassa appaṭiladdhasseva bhikkhuno “atthesā
ākāsānaṅcāyatanādīsū sampatti nāma. Tesañhi paṭhamabrahmaloke vīsatikappa-
sahassāni āyu, dutiye cattālisaṃ, tatiye saṭṭhi, catutthe caturāsīti kappasahassāni
āyu. Taṃ pana aniccaṃ adhuvaṃ asassataṃ tāvakālikaṃ, cavanaparibhedanavi-

ddhamṣanadhammaṃ, jātiyā anugataṃ, jarāya anusaṃsaṃ, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitaṃ, atāṇaṃ aleṇaṃ asaraṇaṃ asaraṇībhūtaṃ, ettakaṃ kālaṃ tattha sampattiṃ anubhavitvāpi puthujjanakālakiriyaṃ katvā puna catūsu apāyesu patitabban”ti sabbametaṃ ādīnavaṃ ekapadeneva “saṅkhatametaṃ”ti kathesi. Kulaputto taṃ sutvā arūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādiyi, bhagavā tassa rūpāvacarārūpāvacaresu nikantiyā pariyādinnabhāvaṃ ñatvā arahattanikūṭaṃ gaṇhanto “so neva taṃ abhisaṅkharoti”ti-ādimāha.

Yathā vā paneko mahāyodho ekaṃ rājānaṃ ārādhettvā sataṣaṣṣuṭṭhānakaṃ gāmaṃ labheyya, puna rājā tassānubhāvaṃ saritvā- “mahānubhāvo yodho, appakaṃ tena laddhan”ti- “nāyaṃ tāta gāmo (4.0212) tuyhaṃ anucchaviko, aññaṃ catusaṣṣuṭṭhānakaṃ gaṇhāhi”ti dadeyya so sādhu devāti taṃ vissajjettvā itaraṃ gāmaṃ gaṇheyya. Rājā asampattameva ca naṃ pakkosāpetvā- “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati? Asukasmimṃ pana ṭhāne mahantaṃ nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehi”ti paṇeyya, so tathā kareyya.

Tattha rājā viya sammāsambuddho daṭṭhabbo, mahāyodho viya pukkusāti kulaputto, paṭhamaladdhagāmo viya ānāpānecatutthajjhānaṃ, taṃ vissajjettvā itaraṃ gāmaṃ gaṇhāhīti vuttakālo viya ānāpānecatutthajjhāne nikantiṃ pariyādānaṃ katvā āruppakathanāṃ, taṃ gāmaṃ asampattameva pakkosāpetvā “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati? Asukasmimṃ ṭhāne nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehi”ti vuttakālo viya arūpe saṅkhatametaṃ ādīnavakathanena appattā-suyeva tāsū sammāpattīsū patthanaṃ nivatthāpetvā upari arahattanikūṭena desanā-gaṇaṃ.

Tattha **neva abhisaṅkharotīti** nāyūhati na rāsiṃ karoti. **Na abhisañcetaṃ** na kappeti. **Bhavāya vā vibhavāya vā**ti vuddhiyā vā parihāniyā vā, sassatucchedava-senapi yojetabbaṃ. **Na kiñci loke upādiyatīti** loke rūpādīsū kiñci ekadhammampi taṇhāya na gaṇhāti, na parāmasati. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānātīti** bhagavā attano buddhavisaye ṭhatvā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhi. Kulaputto pana attano yathopanissayena tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi. Yathā nāma rājā suvaṇṇabhājanena nānārasabhojanaṃ bhuñjanto attano pamāṇena piṇḍaṃ vaṭṭettvā aṅke nisi-nnena rājakumārena piṇḍamhi ālaye dassite taṃ piṇḍaṃ upanāmeyya, kumāro attano mukhappamāṇeneva kabaḷaṃ kareyya, sesaṃ rājā sayāṃ vā bhuñjeyya, pātiyaṃ vā pakkhipeyya, evaṃ dhammarājā tathāgato

attano pamāṇena arahattanikūṭaṃ gaṇhanto desanaṃ desesi, kulaputto attano yathopanissayena tiṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi.

Ito pubbe panassa khandhā dhātuyo āyatanānīti evarūpaṃ accantasūñṇataṃ tilakkhaṇāhataṃ kathaṃ kathentassa neva kaṅkhā, na vimati, nāpi- “evaṃ kira taṃ, evaṃ me ācariyena vuttan”ti iti kira na dandhāyitattaṃ na vitthāyitattaṃ atthi (Ekaccesu ca kira ṭhānesu buddhā aññātakavesena vicaranti, sammāsambuddho nu kho esoti ahudeva saṃsayo, ahu vimati. Yato anena anāgāmiphalaṃ paṭi-viddhaṃ, atha ayaṃ me satthāti niṭṭhaṃ gato. Yadi evaṃ kasmā accayaṃ na desesīti. Okāsābhāvato. Bhagavā hi yathānikkhittāya mātikāya acchinnadhāraṃ katvā ākāsagaṅgaṃ otārento viya desanaṃ desesiyeva.

363. Soti arahā. Anajjhositāti gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yutthāti pajānāti. **Anabhinanditāti** taṇhādiṭṭhivasena abhinandituṃ na yuttāti pajānāti.

364. Visaṃyutto naṃ vedetīti sace hissa sukhavedanaṃ ārabba rāgānusayo, dukkhavedanaṃ ārabba paṭighānusayo, itaraṃ ārabba avijjānusayo uppajjeyya, saṃyutto vediyeyya nāma. Anuppajjanato pana visaṃyutto naṃ vedeti nissaṭṭo vippamutto. **Kāyapariyantikanti** kāyakoṭikaṃ. Yāva kāyapavattā uppajjitvā tato paraṃ anuppajjanavedananti attho. Dutiya padepi eseva nayo. **Anabhinanditāni sītibhavissantīti** dvādasasu āyatanesu kilesānaṃ visevanassa natthitāya anabhinanditāni hutvā idha dvādasasuyeva āyatanesu nirujjhissanti. Kilesā hi nibbānaṃ āgamma niruddhāpi yattha natthi, tattha niruddhāti vuccanti. Svāyamattho- “etthesā taṇhā nirujjhamānā nirujjhati”ti samudayapañhena dīpetabbo. Tasmā bhagavā nibbānaṃ āgamma sītibhūtānīpi idheva sītibhavissantīti āha. Nanu ca idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti. Vedayitānīpi kilesābhāveneva sītibhavanti. Itarathā nesamaṃ sītibhāvo nāma natthīti suvuttametaṃ.

365. Evameva khoti ettha idaṃ opamma saṃsandanaṃ- yathā hi eko puriso tela- padīpassa jhāyato tele khīṇe telaṃ āsiñcati, vaṭṭiyā khīṇāya vaṭṭiṃ pakkhipati, evaṃ dīpasikhāya anupacchedova hoti, evameva puthujjano ekasmiṃ bhava ṭhito kusalākusalaṃ karoti, so tena sugatiyañca apāyesu ca nibbattatiyeva, evaṃ vedanānaṃ anupacchedova (4.0214) hoti. Yathā paneko dīpasikhāya ukkaṇṭhito- “imaṃ purisaṃ āgamma dīpasikhā na upacchijjati”ti nilīno tassa purisassa sīsaṃ chindeyya, evaṃ vaṭṭiyā ca telassa ca anupahārā dīpasikhā anāhārā nibbāyati, evameva vaṭṭe ukkaṇṭhito yogāvacaro arahattamaggena kusalākusalaṃ samucchindati, tassa samucchinnattā khīṇāsavassa bhikkhuno kāyassa bhedaṃ puna vedayitāni na uppajjantīti.

Tasmāti yasmā ādimhi samādhivipassanāpaññāhi arahattaphalapaññā uttari- tarā, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttarena arahattaphalapaññādhīṭṭhā- nena samannāgato. **Sabbadukkhakkhaye ñāṇaṃ** nāma arahattamagge ñāṇaṃ, imasmiṃ pana sutte arahattaphale ñāṇaṃ adhippetamaṃ. Tenevāha **tassa sā vimutti sacce ṭhitā akuppā hotīti**.

366. Ettha hi **vimuttīti** arahattaphalavimutti, **saccanti** paramatthasaccaṃ nibbānaṃ. Iti akuppārammaṇakaraṇena **akuppāti** vuttā. **Musāti** vitathaṃ. **Mosadhammanti** nassanasabhāvaṃ. **Taṃ saccanti** taṃ avitathaṃ sabhāvo. **Amosadha-**

mmanti anassanasabhāvaṃ.

Tasmāti yasmā ādito samathavipassanāvasena vacīsaccato dukkhasaccasamudayasaccehi ca paramatthasaccaṃ nibbānameva uttaritaraṃ, tasmā. **Evam samannāgatoti** iminā uttamena paramatthasaccādhīttānena samannāgato.

367. Pubbeti puthujjanakāle. **Upadhī hontīti** khandhūpadhi kilesūpadhi abhisāṅkhārūpadhi pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo honti. **Samattā samādinnaṭi** paripūrā gahitā paramatthā. **Tasmāti** yasmā ādito samathavipassanāvasena kilesapariccāgato, sotāpattimaggādīhi ca kilesapariccāgato arahattamaggeneva kilesapariccāgo uttaritaro, tasmā. **Evam samannāgatoti** iminā uttamena cāgādhiṭṭhānena samannāgato.

368. Āghātoti ādisu āghātakaraṇavasena āghāto, byāpajjanavasena **byāpādo**, sampadussanavasena **sampadosoti** tīhi padehi dosākusalamūlameva vuttaṃ. **Tasmāti** yasmā ādito samathavipassanāvasena (4.0215) kilesavūpasamato, sotāpattimaggādīhi kilesavūpasamato ca arahattamaggeneva kilesavūpasamo uttaritaro, tasmā. **Evam samannāgato** Ti iminā uttamena upasamādhiṭṭhānena samannāgato.

369. Maññitametanti taṇhāmaññitaṃ mānamaññitaṃ diṭṭhimaññitanti tividhampi vaṭṭati. **Ayamahasmīti** ettha pana ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭati. **Rogoti** ādisu ābādhaṭṭhena **rogo**, antodosatṭhena **gaṇḍo**, anupaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ**. **Muni santoti vuccatīti** khīṇāsavamuni santo nibbutoti vuccati. **Yattha ṭhitanti** yasmim ṭhāne ṭhitaṃ. **Samkhittenāti** buddhānaṃ kira sabbāpi dhammadesanā samkhittāva, vitthāradesanā nāma natthi, samantapaṭṭhānakaṭhāpi samkhittāyeva. Iti bhagavā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Ugghāṭitaññūti ādisu pana catūsu puggalesu pukkusāti kulaputto vipaṅcitaññū, iti vipaṅcitaññūvasena bhagavā imaṃ dhātu vibhaṅgasuttaṃ kathesi.

370. Na kho me, bhante, paripuṇṇaṃ pattacīvaranti kasmā kulaputtassa iddhi-mayapattacīvaraṃ na nibbattanti. Pubbe aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ adinnattā. Kulaputto hi dinnadāno katābhinihāro, na dinnattāti na vattabbaṃ. Iddhimayapattacīvaraṃ pana pacchimabhavikānaṃ yeveva nibbattati, ayañca punapaṭisandhiko, tasmā na nibbattanti. Atha bhagavā sayaṃ pariyesitvā kasmā na upasampādesiti. Okāsābhāvato. Kulaputtassa āyu parikkhīṇaṃ, suddhāvāsiko anāgāmī mahābrahmā kumbhakārasālaṃ āgantvā nisinno viya ahosi. Tasmā sayaṃ na pariyesi.

Pattacīvarapariyesanaṃ pakkāmīti kāya velāya pakkāmi? Uṭṭhite aruṇe. Bhagavato kira dhammadesanāpariniṭṭhānañca aruṇuṭṭhānañca rasmivissajjanañca ekkhaṇe ahosi. Bhagavā kira desanaṃ niṭṭhapetvāva chabbaṇṇarasmiyo vissajji, sakalakumbhakāranivesanaṃ ekapajjotaṃ ahosi, chabbaṇṇarasmiyo jālajālā puñjapuñjā hutvā vidhāvantiyo sabbadisābhāge suvaṇṇapaṭapariyonaddhe viya ca nānāvaṇṇakusumaratanavisarasamujjale viya ca akaṃsu. Bhagavā “nagaravāsino maṃ passantū” ti adhiṭṭhāsi. Nagaravāsino bhagavantaṃ disvāva “sathā kira āgato, kumbhakārasālāya kira nisinno” ti aññamaññassa ārocetvā rañño ārocesuṃ.

Rājā (4.0216) āgantvā sathāraṃ vanditvā, “bhante, kāya velāya āgatathā” ti pucchi. Hiyyo sūriyatthaṅgamanavelāya mahārājāti. Kena kammena bhagavāti?

Tumhākaṃ sahāyo pukkusāti rājā tumhehi pahitaṃ sāsanaṃ sutvā nikkhamitvā pabbajitvā maṃ uddissa āgacchanto sāvattiṃ atikkamma pañcacattālīsa yojanāni āgantvā imaṃ kumbhakārasālaṃ pavisitvā nisīdi, ahaṃ tassa saṅgahattaṃ āgantvā dhammakathaṃ kathesiṃ, kulaputto tiṇi phalāni paṭivijjhi mahārājāti. Idāni kahaṃ, bhanteti? Upasampadaṃ yācitvā aparipuṇṇapattacīvaratāya pattacīvarapariyesanattaṃ gato mahārājāti. Rājā kulaputtassa gatadisābhāgena agamāsi. Bhagavāpi ākāsenāgantvā jetavanagandhakuṭimhiyeva pāturahosi.

Kulaputtopi pattacīvaraṃ pariyesamāno neva bimbisārarañño na takkasīlākānaṃ jaṅghavāṇijānaṃ santikaṃ agamāsi. Evaṃ kirassa ahosi- “na kho me kukkuṭassa viya tattha tattha manāpāmanāpameva vicinitvā pattacīvaraṃ pariyesituṃ yuttaṃ, mahantaṃ nagaraṃ vajjitvā udakatitthasusānasaṅkārattāhāna-antaravithīsu pariyesissāmī”ti antaravithiyaṃ saṅkārakūṭesu tāva pilotikaṃ pariyesituṃ āraddho.

Jivitā voropesīti etasmiṃ saṅkārakūṭe pilotikaṃ olokentaṃ vibbhantā taruṇavacchā gāvī upadhāvitvā siṅgena vijjhitvā ghātesī. Chātakajjhatta kulaputto ākāseyeva āyukkhayaṃ patvā patito. Saṅkārattāhāne adhomukhaṭṭhapitā suvaṇṇapaṭimā viya ahosi, kālaṅkato ca pana avihābrahmaloke nibbatti, nibbattamattova arahattaṃ pāpuṇi. Avihābrahmaloke kira nibbattamattāva satta janā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Vuttañhettaṃ-

“Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo;

rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

Ke ca te ataruṃ paṅkaṃ, maccudheyyaṃ suduttaraṃ;

ke hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagaṃ.

Upako (4.0217) palagaṇḍo ca, pukkusāti ca te tayo;

bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca siṅgiyo;

te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagaṃ”ti. (saṃ. ni. 1.50, 105);

Bimbisāropi “mayhaṃ sahāyo mayā pesitasāsanaṃ mattaṃ vācetvā hatthagataṃ rajjaṃ pahāya ettakaṃ addhānaṃ āgato, dukkaraṃ kataṃ kulaputtana, pabbajitasakkārena taṃ sakkarissāmī”ti “pariyesatha me sahāyakaṃ”ti tattha tattha pesesi. Pesitā taṃ addasaṃsu saṅkārattāhāne patitaṃ, disvā āgamma rañño ārocesuṃ. Rājā gantvā kulaputtaṃ disvā- “na vata, bho, labhimhā sahāyakassa sakkāraṃ kātuṃ, anātho me jāto sahāyako”ti. Paridevitvā kulaputtaṃ mañcakena gaṇhāpetvā yuttokāse ṭhapetvā anupasampannassa sakkāraṃ kātuṃ jānanābhāvena nhāpakakappakādayo pakkosāpetvā kulaputtaṃ sisāṃ nhāpetvā suddhavatthāni nivāsāpetvā rājavesena alaṅkārapetvā sovaṇṇasivikaṃ āropetvā sabbatāḷāvaca-ragandhamālādīhi pūjaṃ karonto nagarā niharitvā bahūhi gandhakaṭṭhehi mahācītakāṃ kāretvā kulaputtassa sarīrakiccaṃ katvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ patiṭṭhapesi. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhātuvibhaṅgasuttavaṅṅanā niṭṭhitā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṅṅanā

371. Evaṃ me sutanti saccavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **ācikkhanā**ti idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ nāma ...pe... ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ nāmāti. Sesapadesupi eseva nayo. Apicettha **paññāpanā** nāma dukkhasaccā-dīnaṃ ṭhapanā. Āsanaṃ ṭhapento hi āsanaṃ paññāpetīti vuccati. **Paṭṭhapanā**ti paññāpanā. **Vivaraṇā**ti vivaṭakaraṇā. **Vibhajanā**ti vibhāgakiriyā. **Uttānikammanti** pākaṭabhāvakaraṇaṃ.

Anuggāhakāti (4.0218) āmisasaṅgahena dhammasaṅgahenāti dvīhipi saṅgahehi anuggāhakā. **Janetā**ti janikā mātā. **Āpādetā**ti posetā. Posikamātā viya mogga-llānoti dīpeti. Janikamātā hi nava vā dasa vā māse loṇambilādīni pariharamānā kucchiyā dārakaṃ dhāretvā kucchito nikkhantaṃ posikamātaraṃ dhātiṃ paṭicchāpeti. Sā khīranavanitādīhi dārakaṃ posetvā vaḍḍhetti, so vuddhimāgama yathā-sukhaṃ vicarati. Evameva sārīputto attano vā paresaṃ vā santike pabbajite dvīhi saṅgahehi saṅgaṇhanto gilāne paṭijagganto kammaṭṭhāne yojetvā sotāpanna-bhavaṃ ṇatvā apāyabhayehi vuṭṭhitakālato paṭṭhāya- “idāni

paccattapurisakārena uparimagge nibbattessanti”ti tesu anapekkho hutvā aññe nave nave odati. Mahāmogallānopi attano vā paresaṃ vā santike pabbajite tatheva saṅgaṇhitvā kammaṭṭhāne yojetvā heṭṭhā tiṇi phalāni pattesupi anapekkhataṃ na āpajjati. Kasmā? Evaṃ kirassa hoti- vuttaṃ bhagavatā- “seyyathāpi, bhikkhave, appamattakopi gūtho duggandho hoti ...pe... appamattakampi muttaṃ... kheḷo... pubbo... lohitaṃ duggandhaṃ hoti, evameva kho ahaṃ, bhikkhave, appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghatamaṭṭampī”ti (a. ni. 1.320-321). Tasmā yāva arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva tesu anapekkhataṃ anāpajjitvā arahattaṃ pattesuyeva āpajjati. Tenāha bhagavā- “seyyathāpi, bhikkhave, janetā evaṃ sārīputto. Seyyathāpi jātassa āpādetā, evaṃ mogallāno. Sārīputto, bhikkhave, sotāpattiphale vineti, mogallāno uttamatthe”ti. **Pahotīti** sakkoti.

Dukkhe ñāṇanti savanasammasanapaṭivedhañāṇaṃ, tathā **dukkhasamudaye**. **Dukkhanirodhe** savanapaṭivedhañāṇanti vaṭṭati, tathā **dukkhanirodhagāminiyā** paṭipadāya. Nekkhammasaṅkappādīsu kāmapaccanīkaṭṭhena, kāmato nissaṭabhāvena vā, kāmaṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmapadaghātaṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sabbepi cete pubbabhāge nānācittesu, maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Tatra hi micchāsaṅkappacetanāya samugghātako ekova saṅkappo labbhati, na nānā labbhati (4.0219). Sammāvācādayopi pubbabhāge nānācittesu, vuttanayeneva maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana saccakathā **visuddhimagge** ca sammādiṭṭhisutte (ma. ni. 1.89 ādayo) ca vuttāyevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanīkāyaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. Evaṃ me sutanti dakkhiṇāvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **mahāpajāpati gotamīti** gotamīti gottaṃ. Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā- “sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño aggamaheṣi bhavissati. Sace puttaṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissati ubhayathāpi mahatīyevassā pajā bhavissati”ti byākariṃsu. Athassā **mahāpajāpatīti** nāmaṃ akaṃsu. Idha pana gottena saddhiṃ saṃsanditvā **mahāpajāpatigotamīti** vuttaṃ. **Navanti** ahataṃ. **Sāmaṃ vāyitanti** na sahattheneva vāyitaṃ, ekadivasaṃ pana dhātigaṇaparivutā sippikānaṃ vāyanaṭṭhānaṃ āgantvā vemakoṭiṃ gahetvā vāyanākāraṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Kadā pana gotamīyā bhagavato dussayugaṃ dātuṃ cittaṃ uppannanti. Abhisa-

mbodhiṃ patvā paṭhamagamanena kapilapuraṃ āgatakāle. Tadā hi piṇḍāya pavittṭhaṃ satthāraṃ gahetvā suddhodanamahārājā sakaṃ nivesanaṃ pavesesi, atha bhagavato rūpasobhaggaṃ disvā mahāpajāpatigotamī cintesi- “sobhati vata me puttassa attabhāvo”ti. Athassā balavasomanassaṃ uppajji. Tato cintesi- “mama puttassa ekūnatimsa vassāni agāramajjhe vasantassa antamaso mocaphalamattampi mayā dinnakameva ahosi, idānipissa cīvarasāṭakaṃ dassāmi”ti. “Imasmiṃ kho pana rājagehe bahūni mahagghāni vatthāni atthi, tāni maṃ na toseti, sahatthā katameva maṃ toseti, sahatthā katvā dassāmi”ti cittaṃ uppādesi.

Athantarāpaṇā (4.0220) kappāsaṃ āharāpetvā sahattheneva pisitvā pothetvā sukhumasuttaṃ kantivā antovatthusmiṃyeva sālaṃ kārapetvā sippike pakkosāpetvā sippikānaṃ attano paribhogakhādaniyabhojanīyameva datvā vāyāpesi, kālanukālañca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭṭiṃ aggahesi. Niṭṭhitakāle sippikānaṃ mahāsakkāraṃ katvā dussayugaṃ gandhasamugge pakkhipitvā vāsaṃ gāhāpetvā- “mayhaṃ puttassa cīvarasāṭakaṃ gahetvā gamissāmi”ti rañño ārocesi. Rājā maggaṃ paṭiyādāpesi, vīthiyo sammajjitvā puṇṇaghaṭe ṭhapetvā dhajapaṭākā ussāpetvā rājagharadvārato paṭṭhāya yāva nigrodhārāmā maggaṃ paṭiyādāpetvā pupphābhikiṇṇaṃ akaṃsu. Mahāpajāpatipi sabbālaṅkāraṃ alaṅkaritvā dhātigaṇaparivutā samuggaṃ sīse ṭhapetvā bhagavato santikaṃ gantvā **idaṃ me, bhante, navam dussayuganti**-ādīmāha.

Dutiyaṃpi khoti “saṅghe gotami dehi”ti vutte- “pahomahaṃ, bhante, dussakoṭṭhāgarato bhikkhusatassāpi bhikkhusahassassāpi bhikkhusatasahassassāpi cīvaradussāni dātuṃ, idaṃ pana me bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ, taṃ me, bhante, bhagavā paṭiggaṇhātū”ti nimantayamānā āha. Evaṃ yāvataṭṭhiyaṃ yāci, bhagavāpi paṭikkhipiyeva.

Kasmā pana bhagavā attano diyyamānaṃ bhikkhusaṅghassa dāpeti? Mātari anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi- “imissā maṃ ārabba pubbacetanā muñcacetanā paracetanāti tisso cetanā uppannā, bhikkhusaṅghampissā ārabba uppajjantu, evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya pavattissanti”ti. Vitaṇḍavādī panāha- “saṅghe dinnaṃ mahapphalanti tasmā evaṃ vuttan”ti. So vattabbo- “kiṃ tvaṃ satthu dinnato saṅghe dinnaṃ mahapphalataraṃ vadasī”ti āma vadāmi. Suttaṃ āharāti. Saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cāti. Kiṃ panassa suttassa ayameva atthoti? Āma ayamevāti. Yadi evaṃ “tena hānanda, vighāsādānaṃ pūvaṃ dehi”ti ca (pāci. 269) “tena hi tva, kaccāna, vighāsādānaṃ guḷaṃ dehi”ti (mahāva. 284) ca vacanato vighāsādānaṃ dinnaṃ mahapphalatarañca bhavye. Evampi hi “satthā attano diyyamānaṃ (4.0221) dāpeti”ti. Rājarājamahāmattādayopi attano āgataṃ paṇṇākāraṃ hatthigopakādīnaṃ dāpenti, te rājādīhi mahantatarā bhavye. Tasmā mā evaṃ gaṇha-

“Nayimasmiṃ loke parasmim vā pana,
buddhena seṭṭho sadiso vā vijjati;
yamāhuneyyānamaggataṃ gato,

puññatthikānaṃ vipulaphalesinaṃ”ti.-

Vacanatō hi satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthi. Evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissantīti sandhāya yāvattatīyaṃ paṭibāhitvā saṅghassa dāpesi.

Pacchimāya janatāya saṅghe cittikārajananattaṃ cāpi evamāha. Evaṃ kirassa ahosi- “ahaṃ na ciraṭṭhitiko, mayhaṃ pana sāsanaṃ bhikkhusaṅghe paṭiṭṭhahissati, pacchimā janatā saṅghe cittikāraṃ janetū”ti yāvattatīyaṃ paṭibāhitvā saṅghassa dāpesi. Evañhi sati- “satthā attano diyyamānampi saṅghassa dāpesi, saṅgho nāma dakkhiṇeyyo”ti pacchimā janatā saṅghe cittikāraṃ uppādetvā cattāro paccaye dātabbe maññissati, saṅgho catūhi paccayehi akilamanto buddhavacanaṃ uggahetvā samaṇadhammaṃ karissati. Evaṃ mama sāsanaṃ pañca vassasahassāni ṭhassatīti. “Paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā”ti vacanatopi cetam veditabbaṃ “satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthi”ti. Na hi ānandattherassa mahāpajāpatiyā āghāto vā veraṃ vā atthi. Na thero- “tassā dakkhiṇā mā mahapphalā aho”ti icchati. Paṇḍito hi thero bahussuto sekkhapaṭisambhidāpatto , so satthu dinnassa mahapphalabhāve sampassamānova paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavāti gahaṇattaṃ yāci.

Puna vitaṇḍavādī āha- “saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā”-ti vacanatō satthā saṅghapariyāpanno vāti. So vattabbo- “jānāsi pana tvaṃ kati saraṇāni, kati aveccappasādā”ti jānanto tīṇīti vakkhati, tato vattabbo- tava laddhiyā satthu saṅghapariyāpannattā dveveva honti. Evaṃ sante ca- “anujānāmi, bhikkhave, imehi (4.0222) tīhi saraṇagamanehi pabbajjaṃ upasampadan”ti (mahāva. 34) evaṃ anuññātā pabbajjāpi upasampadāpi na ruhati. Tato tvaṃ neva pabbajito asi, na gihi. Sammāsambuddhe ca gandhakuṭiyāṃ nisinne bhikkhū uposathampi pavāraṇampi saṅghakammānīpi karonti, tāni satthu saṅghapariyāpannattā kuppāni bhavēyyuṃ, na ca honti. Tasmā na vattabbametam “satthā saṅghapariyāpanno”ti.

377. Āpādikāti saṃvaḍḍhikā, tumhākaṃ hatthapādesu hatthapādakiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggikāti attho. **Posikā**ti divasassa dve tayo vāre nhāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesī**ti nandakumāro kira bodhisattato katipāheneva daharo, tasmim jāte mahāpajāpati attano puttaṃ dhātīnaṃ datvā sayam bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhayamānā attano thaññaṃ pāyesi. Tam sandhāya thero evamāha. Iti mahāpajāpatiyā bahūpakārataṃ kathetvā idāni tathāgatassa bahūpakārataṃ dassento **bhagavāpi, bhante**-ti-ādimāha. Tattha **bhagavantaṃ, bhante, āgammā**ti bhagavantaṃ paṭicca nissāya sandhāya.

378. Atha bhagavā dvīsu upakāresu atirekataraṃ anumodanto **evametanti**-ādimāha. Tattha **yaṃ hānanda, puggalo puggalaṃ āgammā**ti yaṃ ācariyapuggalaṃ antevāsikapuggalo āgamma. **Imassānanda, puggalassa iminā puggalenā**ti imassa ācariyapuggalassa iminā antevāsikapuggalena. **Na suppaṭikāraṃ vadāmi**ti paccūpakāraṃ na sukaraṃ vadāmi, abhivādanādīsu ācariyaṃ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati, iriyāpathe

vā kappento tadabhimukho vanditvā gacchati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmim vā disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tatheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassatiyevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma. Anucchavikakammaṃ pana karaṇaṃ **sāmīcikkammaṃ** nāma. Cīvarādīsu cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahagghaṃ satamūlikampi pañcasatamūlikampi sahasamūlikampi detiyeva (4.0223). Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Kiṃ bahunā, catūhi paṇītapaccayehi cakkavāḷantaraṃ pūretvā sinerupabbatena kūṭaṃ gahetvā dentopi ācariyassa anucchavikaṃ kiriyaṃ kātuṃ na sakkotiyeva.

379. Cuddasa kho panimāti kasmā ārabhi? Idaṃ suttaṃ pāṭipuggalikaṃ dakkhiṇaṃ ārabha samuṭṭhitaṃ. Ānandattheropi “paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā”-ti pāṭipuggalikadakkhiṇaṃyeva samādapeti, cuddasasu ca ṭhānesu dinnadānaṃ pāṭipuggalikaṃ nāma hotīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Ayaṃ paṭhamāti** ayaṃ dakkhiṇā guṇavasenaṃ paṭhamā jeṭṭhakavasenaṃ. Ayañhi paṭhamā aggā jeṭṭhikā, imissā dakkhiṇāya pamāṇaṃ nāma natthi. Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva, sesā paramadakkhiṇabhāvaṃ na pāpuṇanti. **Bāhirake kāmesu vītarāgeti** kammavādikiriyaṃvādimhi lokiyapañcābhīṇṇe. **Puthujjanasīlavanteti** puthujjanasīlavā nāma gosīladhātuko hoti, asaṭho amāyāvī paraṃ apīletvā dhammena samena kasiyā vā vaṇijjāya vā jīvikaṃ kappetā. **Puthujjanadussīleti** puthujjanadussīlā nāma kevaṭṭamacchabandhādayo paraṃ pīlāya jīvikaṃ kappetā.

Idāni pāṭipuggalikadakkhiṇāya vipākaṃ paricchindanto **tatrānandāti**-ādimāha. Tattha **tiracchānagate**ti yaṃ guṇavasena upakāravasena posanattaṃ dinnāṃ, idaṃ na gahitaṃ. Yampi ālopa-aḍḍha-ālopamattaṃ dinnāṃ, tampi na gahitaṃ. Yaṃ pana sunakhasūkarakukkuṭakākādīsu yassa kassaci sampattassa phalaṃ paṭikaṅkhitvā yāvadattaṃ dinnāṃ, idaṃ sandhāya vuttaṃ “tiracchānagate dānaṃ datvā”ti. **Sataguṇāti** satānisaṃsā. **Pāṭikaṅkhitabbāti** icchitabbā. Idaṃ vuttaṃ hoti-ayaṃ dakkhiṇā āyusataṃ vaṇṇasataṃ sukhasataṃ balasataṃ paṭibhānasatanti pañca ānisaṃsasatāni deti, attabhāvasate āyumaṃ deti, vaṇṇaṃ, sukhaṃ, balaṃ, paṭibhānaṃ deti, nipparitasamaṃ karoti. Bhavasatepi vutte ayameva attho. Iminā upāyena sabbattha nayo netabbo.

Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanneti ettha heṭṭhimakoṭiyā tisaraṇaṃ gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma, tasmim̐ dinnadānampi asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ. Pañcasīle patiṭṭhitassa tato uttari mahapphalaṃ, dasasīle patiṭṭhitassa tato (4.0224) uttari, tadahupabbajitassa sāmaṇerassa tato uttari, upasampannabhikkhuno tato uttari, upasampannasseva vattasampannassa tato uttari, vipassakassa tato uttari, āraddhavipassakassa tato uttari, uttamakoṭiyā pana maggasamaṅgī sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma. Etassa dinnadānaṃ tato uttari mahapphalameva.

Kim̐ pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātunti? Āma sakkā. Āraddhavipassako hi pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pavisati, tassa gehadvāre ṭhitassa hatthato pattaṃ gahetvā khādaniyabhojanīyaṃ pakkhipanti. Tasmim̐ khaṇe bhikkhuno maggavuṭṭhānaṃ hoti, idaṃ dānaṃ maggasamaṅgino dinnaṃ nāma hoti. Atha vā panesa āsanasālāya nisinno hoti, manussā gantvā patte khādaniyabhojanīyaṃ ṭhapenti, tasmim̐ khaṇe tassa maggavuṭṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnaṃ nāma. Atha vā panassa vihāre vā āsanasālāya vā nisinnassa upāsakā pattaṃ ādāya attano gharaṃ gantvā khādaniyabhojanīyaṃ pakkhipanti, tasmim̐ khaṇe tassa maggavuṭṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnaṃ nāma. Tattha soṇḍiyaṃ udakassa viya sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dinnadānassa asaṅkhyeyyatā veditabbā. Tāsu tāsu mahānadīsu mahāsamudde ca udakassa viya sotāpannādīsu dinnadānassa uttaritaravasena asaṅkhyeyyatā veditabbā. Pathaviyā khayamaṇḍalamatte padese paṃsuṃ ādiṃ katvā yāva mahāpathaviyā paṃsuno appameyyatāyapi ayamattho dīpetabbo.

380. Satta kho panimāti kasmā ārabhi? “Saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā”ti hi vuttaṃ, tattha sattasu ṭhānesu dinnadānaṃ saṅghe dinnaṃ nāma hotīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **buddhappamukhe ubhatosaṅgheti** ekato bhikkhusaṅgho, ekato bhikkhunisaṅgho, satthā majjhe nisinno hotīti ayaṃ buddhappamukho ubhatosaṅgho nāma. **Ayaṃ paṭhamāti** imāya dakkhiṇāya samappamaṇḍā dakkhiṇā nāma natthi. Dutiyadakkhiṇādayo pana etaṃ paramadakkhiṇaṃ na pāpuṇanti.

Kim̐ (4.0225) pana tathāgate parinibbute buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dātuṃ sakkāti? Sakkā. Kathaṃ? Ubhatosaṅghassa hi pamukhe sadhātukaṃ paṭimaṃ āsane ṭhapetvā ādhāraṃ ṭhapetvā dakkhiṇodakaṃ ādiṃ katvā sabbaṃ satthu paṭhamaṃ datvā ubhatosaṅghassa dātappaṃ, evaṃ buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dinnaṃ nāma hoti. Tattha yaṃ satthu dinnaṃ, taṃ kim̐ kātābanti? Yo satthāraṃ paṭijaggati vattasampanno bhikkhu, tassa dātappaṃ. Pitusantakañhi puttassa pāpuṇāti, bhikkhusaṅghassa dātumpi vaṭṭati, sappitelāni pana gahetvā dīpā jalitabbā, sāṭakaṃ gahetvā paṭākā āropetabbāti. **Bhikkhusaṅgheti** aparicchinnakamahābhikkhusaṅghe. Bhikkhunisaṅghepi eseva nayo.

Gotrabhunoti gottamattakameva anubhavamānā, nāmamattasamaṇāti attho. **Kāsāvakaṇṭhāti** kāsāvakaṇṭhanāmakā. Te kira ekaṃ kāsāvakaṇṭhaṃ hatthe vā gīvāya vā bandhitvā vicarissanti. Gharadvāraṃ pana tesaṃ puttabhariyā kasivaṇi-

jjādikammāni ca pākatikāneva bhavissanti. **Tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassantīti** ettha dussīlasaṅghanti na vuttaṃ. Saṅgho hi dussīlo nāma natthi. Dussīlā pana upāsakā tesu dussīlesu bhikkhusaṅghaṃ uddissa saṅghassa demāti dānaṃ dassanti. Iti bhagavatā buddhappamukhe saṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāya asaṅkhyeyyāti vuttaṃ. Kāsāvakaṅṭhasaṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāyeva asaṅkhyeyyāti vuttā. Saṅghagatā dakkhiṇā hi saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassa hoti, saṅghe pana cittikāro dukkaro hoti.

Yo hi saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmīti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā vihāraṃ gantvā,- “bhante, saṅghaṃ uddissa ekaṃ therāṃ dethā”ti vadati, atha saṅghato sāmaṇeraṃ labhitvā “sāmaṇero me laddho”ti aññathattaṃ āpajjati, tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hoti. Mahātherāṃ labhitvāpi “mahāthero me laddho”ti somanassaṃ uppādentassāpi na hotiyeva. Yo pana sāmaṇeraṃ vā upasampannaṃ vā daharaṃ vā therāṃ vā bālaṃ vā paṇḍitaṃ vā yaṃkiñci saṅghato labhitvā nibbematiko hutvā saṅghassa demāti saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkoti, tassa dakkhiṇā saṅghagatā nāma hoti. Parasamuddavāsino kira evaṃ karonti.

Tattha (4.0226) hi eko vihārasāmi kuṭumbiko “saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmī”ti saṅghato uddisitvā ekaṃ bhikkhuṃ dethāti yāci. So ekaṃ dussīlabhikkhuṃ labhitvā nisinnatṭhānaṃ opuñjāpetvā āsanaṃ paññāpetvā upari vitānaṃ bandhitvā gandhadhūmapupphehi pūjetvā pāde dhovivā telena makkhetvā buddhassa nipaccakāraṃ karonto viya saṅghe cittikārena deyyadhammaṃ adāsi. So bhikkhu pacchābhattaṃ vihārajagganattāya kudālakāṃ dethāti gharadvāraṃ āgato, upāsako nisinnova kudālaṃ pādena khipivā “gaṇhā”ti adāsi. Tameṇaṃ manussā āhaṃsu- “tumhehi pātova etassa katasakkāro vattuṃ na sakkā, idāni upacāramattakampi natthi, kiṃ nāmetan”ti. Upāsako- “saṅghassa so ayyā cittikāro, na etassā”ti āha. Kāsāvakaṅṭhasaṅghassa dinnadakkhiṇaṃ pana ko sodhetīti? Sāriputtamoggallānādayo asīti mahātherā sodhentīti. Apica therā ciraparini-bbutā, there ādiṃ katvā yāvajja dharamānā khīṇāsavā sodhentiyeva.

Na tvevāhaṃ, ānanda, kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāyāti ettha atthi buddhappamukho saṅgho, atthi etarahi saṅgho, atthi anāgate kāsāvakaṅṭhasaṅgho. Buddhappamukho saṅgho etarahi saṅghena na upanetabbo, etarahi saṅgho anāgate kāsāvakaṅṭhasaṅghena saddhiṃ na upanetabbo. Tena teneva samayena kathetabbaṃ. Saṅghato uddisitvā gahitasamaṇaputhujjano hi pāṭipuggaliko sotāpanno, saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassa puthujjanasamaṇe dinnaṃ mahapphalataraṃ. Uddisitvā gahito sotāpanno pāṭipuggaliko sakadāgāmīti-ādīsipi eseva nayo. Saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassa hi khīṇāsava dinnadānato uddisitvā gahite dussīlepi dinnaṃ mahapphalatarameva. Yaṃ pana vuttaṃ “sīlavato kho, mahārāja, dinnaṃ mahapphalaṃ, no tathā dussīle”ti, taṃ imaṃ nayaṃ pahāya “catasso kho imānanda, dakkhiṇā visuddhiyo”ti imasmiṃ catukke daṭṭhabbaṃ.

381. Dāyakato visujjhatīti mahapphalabhāvena visujjhati, mahapphalā hotīti attho. **Kalyāṇadhammoti** sucidhammo, na pāpadhammo. **Dāyakato visujjhatīti** cettha vessantaramahārājā kathetabbo. So hi jūjakabrāhmaṇassa dārake datvā

pathaviṃ kampesi.

Paṭiggāhakato (4.0227) **visujjhatīti** ettha kalyāṇīnadīmukhadvāravāsikevaṭṭo kathetabbo. So kira dīghasomattherassa tikkhattumpi piṇḍapātaṃ datvā maraṇamañce nipanno “ayyassa maṃ dīghasomattherassa dinnapiṇḍapāto uddharatī”ti āha.

Neva dāyakatoti ettha vaḍḍhamānavāsīluddako kathetabbo. So kira petada-kkhiṇaṃ dento ekassa dussīlasseva tayo vāre adāsi, tatiyavāre “amanusso dussīlo maṃ vilumpatī”ti viravi, ekassa sīlavantabhikkhuno datvā pāpitakāleyevassa pāpuṇi.

Dāyakato ceva visujjhatīti ettha asadisadānaṃ kathetabbaṃ.

Sā dakkhiṇā dāyakato visujjhatīti ettha yathā nāma cheko kassako asārampi khettaṃ labhitvā samaye kasitvā paṃsuṃ apanetvā sārabijāni patiṭṭhapetvā ratti-ndivaṃ ārakkhe pamādaṃ anāpajjanto aññassa sārakhattato adhikataṃ dhaññaṃ labhati, evaṃ sīlavā dussīlassa datvāpi phalaṃ mahantaṃ adhigacchati. Iminā upāyena sabbapadesu visujjhanaṃ veditabbaṃ.

Vītarāgo vītarāgesūti ettha **vītarāgo** nāma anāgāmī, arahā pana ekantavītarāgova, tasmā arahatā arahato dinnadānameva aggaṃ. Kasmā? Bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato. Nanu khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatīti? Dānaphalaṃ saddahantā khīṇāsavasadisā na honti. Khīṇāsavena katakammaṃ pana nicchandarāgattā kusalaṃ vā akusalaṃ vā na hoti, kiriyaṭṭhāne tiṭṭhati, tenevassa dānaṃ aggaṃ hotīti vadanti.

Kiṃ pana sammāsambuddhena sārīputtattherassa dinnaṃ mahapphalaṃ, udāhu sārīputtattherena sammāsambuddhassa dinnanti. Sammāsambuddhena sārīputtattherassa dinnaṃ mahapphalanti vadanti. Sammāsambuddhañhi ṭhapetvā añño dānassa vipākaṃ jānituṃ samattho nāma natthi. Dānañhi catūhi sampadāhi dātuṃ sakkontassa tasmīṃyeva attabhāve vipākaṃ deti. Tatrimā sampadā- deyyadhammassa dhammena (4.0228) samena paraṃ apīḷetvā uppānnaṭā, pubbacetanādivasena cetanāya mahattatā, khīṇāsavabhāvena guṇātirekatā, taṃdivasaṃ nirodhato vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saḷāyatanavaggo

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. Evaṃ (4.0229) **me sutanti** anāthapiṇḍikovādasuttaṃ. Tattha **bāḷhagilānoti** adhimattagilāno maraṇaseyyaṃ upagato. **Āmantesīti** gahapatissa kira yāva pādā vahiṃsu, tāva divase sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā buddhupaṭṭhānaṃ akhaṇḍaṃ akāsi. Yattakañcassa satthu upaṭṭhānaṃ ahosi, tattakaṃyeva mahāthē-rānaṃ. So ajja gamanapādassa pacchinnattā anuṭṭhānaseyyaṃ upagato sāsanaṃ pesetukāmo aññataraṃ purisaṃ āmantesi. **Tenupasaṅkamīti** bhagavantaṃ āpu-cchitvā sūriyatthaṅgamanavelāya upasaṅkami.

384. Paṭikkamantīti osakkanti, tanukā bhavanti. **Abhikkamantīti** abhivaḍḍhanti ottharanti, balavatiyo honti.

Abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamoti yasmiñhi samaye māraṇantikā vedanā uppajjati, uparivāte jalitaggi viya hoti, yāva usmā na pariyādiyati, tāva mahatāpi upakkamena na sakkā vūpasametum, usmāya pana pariyādināya vūpasammati.

385. Athāyasmā sārīputto cintesi- “ayaṃ mahāsetṭhissa vedanā māraṇantikā, na sakkā paṭibāhitum, avasesā kathā niraṭṭhakā, dhammakathamassa kathessā-mī”ti. Atha naṃ taṃ kathento **tasmātihāti**-ādimāha. Tattha **tasmāti** yasmā cakkhum tīhi gāhehi gaṇhanto uppannaṃ māraṇantikaṃ vedanaṃ paṭibāhitum samattho nāma natthi, tasmā. **Na cakkhum upādiyissāmīti** cakkhum tīhi gāhehi na gaṇhi-ssāmi. **Na ca me cakkhunissitaṃ viññāṇanti** viññāṇaṅcāpi me cakkhunissitaṃ na bhavissati. **Na rūpanti** heṭṭhā āyatanarūpaṃ kathitaṃ, imasmiṃ ṭhāne sabbampi kāmabhavarūpaṃ kathento evamāha.

386. Na idhalokanti vasanaṭṭhānaṃ vā ghāsacchādanaṃ vā na upādiyissāmīti attho. Idañhi paccayesu aparitassanattaṃ kathitaṃ. **Na paralokanti** (4.0230) ettha pana manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāma. Idaṃ- “asukadevaloke nibbattitvā asukaṭṭhāne bhavissāmi, idaṃ nāma khādissāmi bhuñjissāmi nivāse-ssāmi pārupissāmī”ti evarūpāya paritassanāya pahānatthaṃ vuttaṃ. Tampi na upādiyissāmi, na ca me tannissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatīti evaṃ tīhi gāhehi pari-mocetvā thero desanaṃ arahattanikūṭena niṭṭhapesi.

387. Oḷiyasīti attano sampattiṃ disvā ārammaṇesu bajjhasi allīyasīti. Iti āyasmā ānando- “ayampi nāma gahapati evaṃ saddho pasanno maraṇabhayassa bhāyati, añño ko na bhāyissati”ti maññamāno tassa gāḷhaṃ katvā ovādaṃ dento evamāha. **Na ca me evarūpi dhammīkathā sutapubbāti**

ayaṃ upāsako- “satthu santikāpi me evarūpī dhammakathā na sutapubbā”ti vadati, kiṃ satthā evarūpī sukhumaṃ gambhīrakathaṃ na kathetīti? No na katheti. Evaṃ pana cha ajjhattikāni āyatanāni cha bāhirāni cha viññāṇakāye cha phassa-kāye cha vedanākāye cha dhātuyo pañcakkhandhe cattāro arūpe idhalokañca paralokañca dassetvā diṭṭhasutamutaviññātavasena arahatte pakkipitvā kathita-kathā etena na sutapubbā, tasmā evaṃ vadati.

Apicāyaṃ upāsako dānādhimutto dānābhirato buddhānaṃ santikaṃ gacchanto tucchahattho na gatapubbo. Purebhattaṃ gacchanto yāgukhajjakādīni gāhāpetvā gacchati, pacchābhattaṃ sappimadhuphāṇitādīni. Tasmīṃ asati vālikaṃ gāhāpetvā gandhakuṭipariveṇe okirāpeti, dānaṃ datvā sīlaṃ rakkhitvā geḥaṃ gato. Bodhisattagatiko kiresa upāsako, tasmā bhagavā catuvisati saṃvaccharāni upāsakassa yebhuyyena dānakathameva kathesi- “upāsaka, idaṃ dānaṃ nāma bodhisattānaṃ gatamaggo, mayhampi gatamaggo, mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dānaṃ dinnaṃ, tvaṃ mayā gatamaggameva anugacchasi”-ti. Dhammasenāpati-ādayo mahāsāvakaṃpi attano attano santikaṃ āgatakāle dānakathamevassa kathenti. Tenevāha **na kho gahapati gihīnaṃ odātavasanānaṃ eva-rūpī dhammīkathā paṭibhātīti**. Idaṃ vuttaṃ hoti- gahapati gihīnaṃ nāma khattavattuhiraññasuvaṇṇadāsīdāsaputtabhariyādīsū tibbo ālayo tibbaṃ nikantipariyutthānaṃ (4.0231), tesāṃ- “ettha ālayo na kātabbo, nikanti na kātabbā”ti kathā na paṭibhātīti na rucchatīti.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Tusitabhavane kirassa nibbattamattasseva tigāvutappamāṇaṃ suvaṇṇakkhandhaṃ viya vijjotamānaṃ attabhāvaṃ uyyānavimānādisampattiñca disvā- “mahatī ayaṃ mayhaṃ sampatti, kiṃ nu kho me manussapathe kammaṃ katan”ti olokeno tīsu ratanesu adhikāraṃ disvā cintesi “pamādaṭṭhānamidaṃ devattaṃ nāma, imāya hi me sampattiyā modamānassa satisammosopi siyā, handāhaṃ gantvā mama jetavanassa ceva bhikkhusaṅghassa ca tathāgatassa ca ariyamaggassa ca sārīputtattherassa ca vaṇṇaṃ kathetvā tato āgantvā sampattiṃ anubhavissāmī”ti. So tathā akāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho anāthapiṇḍikoti-ādi vuttaṃ**.

Tattha **isasaṅghanisevanti** bhikkhusaṅghanisevanti. Evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento **kammaṃ vijjā cāti-ādimāha**. Tattha **kammanti** maggacetanā. **Vijjāti** maggapaññā. **Dhammoti** samādhīpakkhiko dhammo. **Sīlaṃ jīvitamuttamanti** sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamanti dasseti. Atha vā **vijjāti** diṭṭhisāṅkappo. **Dhammo**ti vāyāmasatisamādhayo. **Sīlanti** vācākammanājīvā. **Jīvitamuttamanti** etasmīṃ sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamaṃ. **Etena maccā sujjhantīti** etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanehi, tasmā. **Yoniso vicine dhammanti** upāyena samādhīpakkhiyaṃ dhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhantīti** evaṃ tasmīṃ ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhammanti** upāyena pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhati.

Idāni sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathento **sāriputto vāti-ādimāha**. Tattha **sāriputto vāti** avadhāraṇavacanaṃ. Etehi paññādihi sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenāti** kilesa-upasamena. **Pāraṅgatoti** (4.0232) nibbānaṃ gato. Yo koci nibbānaṃ patto bhikkhu, so etāvaparamo siyā, na therena uttaritaro nāma atthīti vadati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. Evaṃ me sutanti channovādasuttaṃ. Tattha **channoti** evaṃnāmako thero, na abhinikkhamaṃ nikkhantatthero. **Paṭisallānāti** phalasaṃpattito. **Gilānapucchakāti** gilānupaṭṭhānaṃ nāma buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Satthanti** jīvita-hāraḥasatthaṃ. **Nāvakaṅkhāmīti** icchāmi.

390. Anupavajjanti anuppattikaṃ appaṭisandhikaṃ.

391. Etaṃ mamāTi-ādīni taṇhāmānadiṭṭhigāhavasena vuttāni. **Nirodhaṃ divvāti** khayavayaṃ ñatvā. **Netam mama nesohamasmi na meso attāti samanupassāmīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi.

393. Tasmāti yasmā māraṇantikavedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā. Puthujjano āyasmā, tena idampi manasi karohīti dīpeti. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Nissitassāti** taṇhādiṭṭhīhi nissitassa. **Calitanti** vipphanḍitaṃ hoti. **Passaddhīti** kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natīti** taṇhānati. **Natīyā asatīti** bhavattāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asati. **Āgati-gati na hotīti** Ti paṭisandhivasena āgati nāma na hoti, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpapātoti** cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na huram na ubhayamantarenāti** nayidha loke, na paraloke, na ubhayattha hoti. **Ese-vanto dukkhassāti** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ paricchedo (4.0232) parivaṭṭumabhāvo hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana “na ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesam uttaraṃ heṭṭhā vuttameva.

394. Satthaṃ āhasesīti jīvita-hāraḥasatthaṃ āhari, kaṇṭhanāḷiṃ chindi. Athassa tasmim̐ khaṇe maraṇabhayaṃ okkami, gatinimittaṃ upaṭṭhāsi. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā saṃviggo vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbāyi. **Sammukhāyeva anupavajjatā byākatāti** kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti, etena pana byākaraṇena anantarāyamassa parinibbānaṃ ahosi. Tasmā bhagavā tameva byākaraṇaṃ gahetvā kathesi. **Upavajjakulānīti** upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero,– “bhante, evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamaṇāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī”ti pucchati. Athassa bhagavā kulesu saṃsa-

ggābhāvaṃ dīpento **honti hete sārīputtāti-ādimāha**. Imasmiṃ kira ṭhāne therassa kulesu asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Channovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. Evaṃ me sutanti puṇṇovādasuttaṃ. Tattha **paṭisallānāti** ekībhāvā. **Taṃ ceti** taṃ cakkhuñceva rūpañca. **Nandīsamudayā dukkhasamudayoti** nandiyā taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhasa samodhānaṃ hoti. Iti chasu dvāresu dukkhaṃ samudayoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Dutīyanaye nirodho maggoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. **Iminā ca tvaṃ puṇṇāti** pāṭiyekko anu-sandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkhipitvā idāni puṇṇa-ttheraṃ sattaṃ ṭhānesu sīhanādaṃ nadāpetuṃ **iminā ca tvanti-ādimāha**.

396. Caṇḍāti (4.0234) duṭṭhā kibbisā. **Pharusāti** kakkhaḷā. **Akkosissantīti** dasahi akkosavatthūhi akkosissanti. **Paribhāsissantīti** kiṃ samaṇo nāma tvaṃ, idañca idañca te karissāmāti tajjessanti. **Evametthāti** evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati.

Daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā. **Satthenāti** ekato-dhārādīnā. **Satthahāraṃ pariyesantīti** jīvitahāraṃ satthaṃ pariyesanti. Idaṃ thero tatiyapārājīkavattusmiṃ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantaṇaṃ bhikkhūnaṃ satthahārapariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasamenāti** ettha **damoti** indriyasaṃvarādīnaṃ etaṃ nāmaṃ. “Saccena danto damasā upeto, vedantaḡū vusitabrahmacariyo”ti (saṃ. ni. 1.195; su. ni. 467) ettha hi indriyasaṃvaro damoti vutto. “Yadi saccā damā cāgā, khantiyā bhīyodha vijjati”ti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 191) ettha paññā damoti vutto. “Dānena damena saṃyamena saccavajjena”ti (dī. ni. 1.166; ma. ni. 2.226) ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmiṃ pana sutte khanti damoti veditabbā. **Upasamoti** tasseva vevacanaṃ.

397. Atha kho āyasmā puṇṇoti ko panesa puṇṇo, kasmā panettha gantukāmo ahosīti. Sunāparantavāsiko eva eso, sāvattiyam pana asappāyavīhāraṃ salla-kkhetvā tattha gantukāmo ahosi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā- sunāparantaraṭṭhe kira ekasmiṃ vāṇijakagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṃ caranto anu-pubbena sāvattim patvā jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṃ nivāsetvā bhutta-pā-tarāso pariyanaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena sāvattivāsino bhutta-pātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya

suddhuttarāsaṅgā gandhapupphādihatthā yena buddho yena dhammo yena saṅgho, tanninnā tappoṇā tappābbhārā hutvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā jeta-
vanam (4.0235) gacchanti. So te disvā “khamam ime gacchanti”ti ekamanussam
pucchi. Kim tvam ayyo na jānāsi, loke buddhadhammasaṅgharatanāni nāma uppa-
nnāni, iccesa mahājano satthu santike dhammakatham sotum gacchatīti. Tassa
buddhoti vacanam chavicammādīni chinditvā atthimiñjam āhacca atthāsi. Atha
attano parijanaparivuto tāya parisāya saddhim vihāram gantvā satthu madhura-
ssarena dhammam desentassa parisapariyante thito dhammam sutvā pabbajjāya
cittam uppādesi. Atha tathāgatena kālam viditvā parisāya uyyojitāya satthāram
upasaṅkamtivā vanditvā svātanāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapam kāretvā
āsanāni paññapetvā buddhappamukhassa saṅghassa mahādānam datvā bhutta-
pātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikam pakkosāpetvā, ettakam
bhaṇḍam vissajjitam, ettakam na vissajjinti sabbam ācikkhitvā- “imam sāpa-
teyyam mayham kaniṭṭhassa dehī”ti sabbam niyyātetvā satthu santike pabbajitvā
kammaṭṭhānaparāyaṇo ahosi.

Athassa kammaṭṭhānam manasikarontassa kammaṭṭhānam na upaṭṭhāti. Tato
cintesi- “ayam janapado mayham asappāyo, yam nūnāham satthu santike kamma-
ṭṭhānam gahetvā sakaṭṭhānameva gaccheyyan”ti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya
caritvā sāyanhasamaye paṭisallānā vuṭṭhahitvā bhagavantam upasaṅkamtivā
kammaṭṭhānam kathāpetvā satta sīhanāde naditvā pakkāmi. Tena vuttam- “atha
kho āyasmā puṇṇo ...pe... viharatī”ti.

Kattha panāyam vihāsīti? Catūsu thānesu vihāsi, sunāparantaraṭṭham tāva
pavitvā **ajjuhatthapabbate** nāma pavitvā vāṇijagāmam piṇḍāya pāvisi. Atha
nam kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkham datvā, “bhante, aññattha agantvā idheva
vasathā”ti paṭiññam kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **samuddagirivihāram** Nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchi-
nditvā katacaṅkamo atthi, tam koci caṅkamtum samattho nāma natthi. Tattha
samuddavīciyo āgantvā

ayakantapāsāṇesu paharivā mahāsaddaṃ karonti. Theronaṃ- “kammaṭṭhānaṃ manasikarontānaṃ phāsuvihāro hotū”ti samuddaṃ nissaddaṃ katvā adhiṭṭhāsi.

Tato (4.0236) **mātulagiriṃ** nāma agamāsi. Tattha sakuṇasaṅgho ussanno, rattiṅca divā ca saddo ekābaddhova hoti, thero imaṃ ṭhānaṃ aphāsukanti tato **makulakārānavihāraṃ** nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo. Thero imaṃ ṭhānaṃ phāsukanti tattha rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchi. Evaṃ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasaṃ tasmimyeva antovasse pañca vāṇijasatāni parasamuddaṃ gacchāmāti nāvāya bhaṇḍaṃ pakkhipiṃsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theram bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā vanditvā gacchanto,- “bhante, mahāsamuddo nāma appameyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā”ti vatvā nāvaṃ āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi. Manussā pātarāsaṃ karissāmāti dīpake otiṇṇā. Tasmim dīpe aññaṃ kiñci natthi, candanavanameva ahoṣi.

Atheko vāsiyā rukkhaṃ ākoṭetvā lohitaḥcandanabhāvaṃ ṅatvā āha- “bho mayaṃ lābhatthāya parasamuddaṃ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma natthi, caturaṅgulaṃ mattā ghaṭikā sataṣaṣṣaṃ agghati, hāretabbakayuttaṃ bhaṇḍaṃ hāretvā candanassa pūremā”ti. Te tathā kariṃsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhitvā- “imehi amhākaṃ candanavaṇaṃ nāsitaṃ, ghāteṣṣāma ne”ti cintetvā- “idheva ghāteṣu sabbaṃ vaṇaṃ ekaṃ kuṇapaṃ bhavissati, samuddamajjhe nesaṃ nāvaṃ osīdeṣṣāma”ti āhaṃsu. Atha tesam nāvaṃ āruya muhuttaṃ gata-kāleyeva uppādikaṃ utṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayiṃsu. Bhītā manussā attano attano devatā namassanti. Therassa kaniṭṭho cūḷapuṇṇakuṭumbiko- “mayhaṃ bhātā avassayo hotū”ti therassa namassamāno aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmimyeva khaṇe āvajjitvā tesam byasanuppattiṃ ṅatvā vehāsaṃ uppattitvā sammukhe aṭṭhāsi. Amanussā theram disvā “ayyo puṇṇatthero eti”ti pakkamiṃsu, uppādikaṃ sannisīdi. Thero mā bhāyathāti te (4.0237) assāsetvā “kahaṃ gantukāmatthā”ti pucchi. Bhante, amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṃ phale akkamitvā “etesam icchitaṭṭhānaṃ gacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā “etha theram saraṇaṃ gacchāmā”ti pañcasatā attano pañcamātugāmasatehi saddhiṃ tisu saraṇesu patiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedeṣuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ oṭāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā- “ayaṃ, bhante, tumhākaṃ koṭṭhāso”ti āhaṃsu. Thero- “mayhaṃ viṣuṃ koṭṭhāsakiccaṃ natthi, satthā pana tumhehi diṭṭhapubbo”ti. Na diṭṭhapubbo, bhanteti. Tena hi iminā satthu maṇḍalamāḷaṃ karoṭha, evaṃ satthāraṃ passissathāti. Te sādhu, bhanteti tena ca koṭṭhāseṇa attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamāḷaṃ kātuṃ ārabhiṃsu.

Satthāpi kira āraddhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṃ obhāsaṃ disvā “mahesakkhā devatā atthī”ti saññaṃ kariṃsu. Upāsakā maṇḍalamāḷaṅca bhikkhusaṅghassa ca senāsanāni niṭṭhapetvā dānasambhāraṃ sajjetvā- “kataṃ, bhante, amhehi attano kiccaṃ, satthāraṃ pakkosathā”ti therassa āro-

cesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā sāvatthiṃ patvā, “bhante, vāṇijagāmaṃ vā-
sino tumhe daṭṭhukāmā, tesam anukampaṃ karothā”ti bhagavantaṃ yāci.
Bhagavā adhvāsesi. Thero bhagavato adhvāsanam viditvā sakaṭṭhānameva
paccāgato.

Bhagavāpi ānandatheraṃ āmantesi,- “ānanda, sve sunāparante vāṇijagāme
piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehi”ti.
Thero sādhu, bhanteti bhikkhusaṅghassa tamatthaṃ ārocetvā nabhacārikā
bhikkhū salākaṃ gaṇhantūti āha. Taṃdivasaṃ kuṇḍadhānatthero paṭhamaṃ
salākaṃ aggahesi. Vāṇijagāmaṃvāsinopi “sve kira satthā āgamissati”ti gāma-
majjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayiṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭṭija-
ggaṃ katvā gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasaṃpattim appetvā nisīdi. Sakkassa
paṇḍukambalasilāsanam uṇham ahosi. So kiṃ idanti āvajjetvā (4.0238) satthu
sunāparantaṃ gāmaṃ disvā vissakammaṃ āmantesi- “tāta ajja bhagavā tima-
ttāni yojanasatāni piṇḍācāraṃ karissati, pañca kūṭāgārasatāni māpetvā jetavana-
dvārakoṭṭhamatthake gamanasajjāni katvā ṭhāpehi”ti. So tathā akāsi. Bhagavato
kūṭāgāraṃ catumukhaṃ ahosi, dvinnam aggasāvakaṇaṃ dvimukhāni, sesāni eka-
mukhāni. Satthā gandhakuṭito nikkhamma paṭipāṭiyā ṭhapitakūṭāgāresu dhurakūṭā-
gāraṃ pāvīsi. Dve aggasāvake ādim katvā ekūnapañcabhikkhusatānipi kūṭāgāraṃ
gantvā nisinnā ahesuṃ. Ekaṃ tucchakūṭāgāraṃ ahosi, pañcapi kūṭāgārasatāni
ākāse uppatīsu.

Satthā saccabandhapabbataṃ nāma patvā kūṭāgāraṃ ākāse ṭhāpesi. Tasmim
pabbate saccabandho nāma micchādiṭṭhikatāpaso mahājanaṃ micchādiṭṭhiṃ
uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati. Abbhantare cassa antocā-
ṭhiyaṃ padīpo viya arahattassa upanissayo jalati. Taṃ disvā dhammamassa kathe-
ssāmīti gantvā dhammaṃ desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi,
maggenevāssa abhiññā āgatā. Ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo
hutvā kūṭāgāraṃ pāvīsi.

Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ vāṇijagāmaṃ gantvā
kūṭāgārāni adissamānāni katvā vāṇijagāmaṃ pāvīsi. Vāṇijā buddhappamukhassa
bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā satthāraṃ makulakārāmaṃ nayiṃsu.
Satthā maṇḍalamālaṃ pāvīsi. Mahājano yāva satthā bhattadarathaṃ paṭipassa-
mbheti, tāva pātarāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya bahum gandhañca
pupphañca ādāya dhammassavanatthāya ārāmaṃ paccāgamāsi. Satthā
dhammaṃ desesi. Mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṃ buddhakolā-
halaṃ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅghatthaṃ katipāhaṃ tattheva vasi, aruṇam pana
mahāgandhakuṭiyaṃyeva utṭhāpesi. Tattha katipāhaṃ vasitvā vāṇijagāme
piṇḍāya caritvā “tvaṃ idheva vasāhi”ti puṇṇattheraṃ nivattetvā antare nammadā-
nadī (4.0239) nāma atthi, tassā tīraṃ agamāsi. Nammadānāgarājā satthu paccu-
ggamaṃ katvā nāgabhavanaṃ pavesetvā tiṇṇam ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi.
Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabhavanā nikkhami. So- “mayham, bhante,
paricaritabbam dethā”ti yāci, bhagavā nammadānadīre padacetiyaṃ dassesi.

Taṃ vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati, mahāsakkārappattaṃ ahosi. Sathā tato nikkhamma saccabandhapabbataṃ gantvā saccabandhaṃ āha- “tayā mahājano apāyamagge otārito, tvaṃ idheva vasitvā etesaṃ laddhiṃ vissajjāpetvā nibbānamagge patitṭhāpehi”ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Sathā ghanapitṭhipā-sāṇe allamattikapiṇḍamhi lañchanaṃ viya padacetiyaṃ dassesi, tato jetavana-meva gato. Etamatthaṃ sandhāya **tenevantaravassenā**ti-ādi vuttaṃ.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjaṃ katvā bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā sarīraṃ jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhū**ti therassa ālāhane ṭhitabhikkhū. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Puṇṇovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. Evaṃ me sutanti nandakovādasuttaṃ. Tattha **tena kho pana samayenā**ti bhagavā mahāpajāpatiyā yācito bhikkhunisaṅghaṃ uyyojetvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā- “therā bhikkhū vārena bhikkhuniyo ovadantū”ti saṅghassa bhāraṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tattha **pariyāyenā**ti vārena. **Na icchatī**ti attano vāre sampatte dūraṃ gāmaṃ vā gantvā sūcikkammādīni vā ārabhitvā “ayaṃ nāmassa papañco”ti vadāpesi. Imaṃ pana pariyāyena ovādaṃ bhagavā nandakatttherasseva kāraṇā akāsi. Kasmā? Imāsañhi bhikkhunīnaṃ theram disvā cittaṃ ekaggaṃ hoti (4.0240) pasīdati. Tena tā tassa ovādaṃ sampatīcchitukāmā, dhammakathaṃ sotukāmā. Tasmā bhagavā- “nandako attano vāre sampatte ovādaṃ dassati, dhammakathaṃ kathessati”ti vārena ovādaṃ akāsi. Thero pana attano vāraṃ na karoti, kasmāti ce? Tā kira bhikkhuniyo pubbe therassa jambudīpe rajjaṃ kārentassa orodhā ahesuṃ. Thero pubbenivāsañāṇena taṃ kāraṇaṃ ñatvā cintesi- “maṃ imassa bhikkhunisaṅghassa majjhe nisinnaṃ upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā dhammaṃ kathayamānaṃ disvā añño pubbenivāsañāṇa-lābhī bhikkhu imaṃ kāraṇaṃ oloketvā ‘āyasmā nandako yāvajjādivasā orodhe na vissajjeti, sobhatāyamāyasmā orodhaparivuto’ti vattabbaṃ maññeyyā”ti. Etamatthaṃ sampassamāno thero attano vāraṃ na karoti. Imāsañca kira bhikkhunīnaṃ therasseva desanā sappāyā bhavissatīti ñatvā **atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandakaṃ āmantesi.**

Tāsaṃ bhikkhunīnaṃ pubbe tassa orodhabhāvajānanatthaṃ idaṃ vatthuṃ- pubbe kira bārāṇasiyaṃ pañca dāsasatāni pañca dāsīsatāni cāti jaṅghasahassaṃ ekatova kammaṃ katvā ekasmiṃ ṭhāne vasi. Ayaṃ nandakathero tasmīṃ kāle jeṭṭhakadāso hoti, gotamī jeṭṭhakadāsī. Sā jeṭṭhakadāsassa pādaparcārikā ahosi

paṇḍitā byattā. Jaṅghasahassampi puññakammaṃ karontaṃ ekato karoti. Atha vassūpanāyikasamaye pañca paccekabuddhā nandamūlakapabbhārato isipatane otarivā nagare piṇḍāya carivā isipatanameva gantvā- “vassūpanāyikakuṭiyā atthāya hatthakammaṃ yācissāmā”ti cīvaraṃ pārupitvā sāyanhasamaye nagaraṃ pavisitvā seṭṭhissa gharadvāre aṭṭhaṃsu. Jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā udakattitthaṃ gacchantī paccekabuddhe nagaraṃ pavisante addasa. Seṭṭhi tesam āgata-kāraṇaṃ sutvā “amhākaṃ okāso natthi, gacchantū”ti āha.

Atha te nagarā nikkhamante jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā pavisanti disvā kuṭaṃ otāretvā vanditvā onamitvā mukhaṃ pidhāya- “ayyā nagaraṃ pavittāhamattāva nikkhantā, kiṃ nu kho”ti pucchi. Vassūpanāyikakuṭiyā hatthakammaṃ yācituṃ āgamimhāti. Laddhaṃ, bhanteti. Na laddhaṃ upāsiketi? Kiṃ panesā kuṭi issareheva kātabbā, duggatehipi sakkā kātunti. Yena kenaci sakkāti? Sādhu, bhante, mayaṃ karissāma. Sve mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathāti nimantetvā (4.0241) udakaṃ netvā puna kuṭaṃ gahetvā āgamma titthamagge ṭhatvā āgatā avasesadāsiyo “ettheva hothā”ti vatvā sabbāsaṃ āgatakāle āha- “amma kiṃ niccameva parassa dāsakammaṃ karissatha, udāhu dāsabhāvato mucchituṃ icchathā”ti? Ajjeva mucchitumicchāma ayyeti. Yadi evaṃ mayā pañca paccekabuddhā hatthakammaṃ alabhantā svātanāya nimantitā, tumhākaṃ sāmikehi ekadivasaṃ hatthakammaṃ dāpethāti. Tā sādhūti sampaticchitvā sāyaṃ aṭṭavito āgatakāle sāmīkānaṃ ārocesuṃ. Te sādhūti jeṭṭhakadāsassa gehadvāre sannipatiṃsu.

Atha ne jeṭṭhakadāsī sve tātā paccekabuddhānaṃ hatthakammaṃ dethāti ānisaṃsaṃ ācikkhitvā yepi na kātukāmā, te gāḷhena ovādena tajjetvā paṭicchāpesi. Sā punadivase paccekabuddhānaṃ bhantaṃ datvā sabbesaṃ dāsaputtānaṃ saññaṃ adāsi. Te tāvadeva araññaṃ pavisitvā dabbasambhāre samodhānetvā sataṃ sataṃ hutvā ekekakuṭiṃ ekekacaṅkamanādiparivāraṃ katvā mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyabhājanādīni ṭhapetvā paccekabuddhe temāsaṃ tattha vasanattāya paṭiññaṃ kāretvā vārabhikkhaṃ paṭṭhapesuṃ. Yo attano vāradivase na sakkoti. Tassa jeṭṭhakadāsī sakagehato āharitvā deti. Evaṃ temāsaṃ jaggitvā jeṭṭhakadāsī ekekaṃ dāsaṃ ekekaṃ sāṭakaṃ vissajjāpesi. Pañca thūlasāṭakasaṭāni ahesuṃ. Tāni parivattāpetvā pañcannaṃ paccekabuddhānaṃ ticīvarāni katvā adāsi. Paccekabuddhā yathāphāsukaṃ agamaṃsu. Tampi jaṅghasahassaṃ ekato kusalaṃ katvā kāyassa bhedaṃ devaloke nibbatti. Tāni pañca mātugāmasaṭāni kālena kālaṃ tesam pañcannaṃ purisasatānaṃ gehe honti, kālena kālaṃ sabbāpi jeṭṭhakadāsaputtasseva gehe honti. Atha ekasmiṃ kāle jeṭṭhakadāsaputto devalokato cavitvā rājakule nibbatta. Tāpi pañcasatā devakaññā mahābhogakulesu nibbattitvā tassa rajje ṭhitassa gehaṃ agamaṃsu. Etena niyāmena saṃsarantiyo amhākaṃ bhagavato kāle

koliyanagare devadahanagare ca khattiyakulesu nibbattā.

Nandakattheropi pabbajitvā arahattaṃ patto, jeṭṭhakadāsīdhītā vayaṃ āgamma suddhodanamahārājassa aggamahesiṭṭhāne ṭhitā, itarāpi tesaṃ tesaṃ (4.0242) rājabuttānaṃyeva gharaṃ gatā. Tāsaṃ sāmikā pañcasatā rājakumārā udakacumbāṭakalahe satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbajitā, rājadhītarō tesaṃ ukkaṇṭhanatthaṃ sāsanaṃ pesesaṃ. Te ukkaṇṭhite bhagavā kuṇāladahaṃ netvā sotāpattiphale patiṭṭhapetvā mahāsamayadivase arahatte patiṭṭhāpesi. Tāpi pañcasatā rājadhītarō nikkhamitvā mahāpajāpatiyā santike pabbajimsu. Ayamāyasmā nandako ettāva tā bhikkhuniyoti evametam vatthu dīpetabbaṃ.

Rājakārāmoti pasenadinā kārīto nagarassa dakkhiṇadisābhāge thūpārāmasadise ṭhāne vihāro.

399. Sammappaññāya sudiṭṭhanti hetunā kāraṇena vipassanāpaññāya yāthāvasarasato diṭṭhaṃ.

401. Tajjaṃ tajjanti taṃsabhāvaṃ taṃsabhāvaṃ, atthato pana taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca tā tā vedanā uppajantīti vuttaṃ hoti.

402. Pagevassa chāyāTi mūlādīni nissāya nibbattā chāyā paṭhamataramyeva aniccā.

413. AnupahaccāTi anupahanitvā. Tattha maṃsaṃ piṇḍaṃ piṇḍaṃ katvā cammaṃ alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Cammaṃ baddhaṃ baddhaṃ katvā maṃse alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Evaṃ akatvā. **Vilimaṃsaṃ nhārubandhananti** sabbacamme laggavilīpanamaṃsameva. **Antarāki-lesasaṃyojanabandhananti** sabbam antarakilesameva sandhāya vuttaṃ.

414. Satta kho panimeti kasmā āhāti? Yā hi esā paññā kilese chindatīti vuttā, sā na ekikāva attano dhammatāya chindituṃ sakkoti. Yathā pana kuṭṭhārī na attano dhammatāya chejjaṃ chindati, purisassa tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicceva chindati, evaṃ na vinā chahi bojhaṅgehi paññā kilese chindituṃ sakkoti. Tasmā evamāha. **Tena hīti** yena kāraṇena tayā cha ajjhātikāni āyatanāni, cha bāhirāni (4.0243), cha viññāṇakāye, dīpopamaṃ, rukkhopamaṃ, gāvūpamaṃca dassetvā sattihi bojhaṅgehi āsavakkhayaena desanā niṭṭhapitā, tena kāraṇena tvaṃ svepi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415. Sā sotāpannāti yā sā guṇehi sabbapacchimikā, sā sotāpannā. Sesā pana sakadāgāmi-anāgāminiyo ca khīṇāsavā ca. Yadi evaṃ kathaṃ paripuṇṇasaṅkappāti. Ajjhāsayapāripūriyā. Yassā hi bhikkhuniyā evamahosi- “kadā nu kho ahaṃ ayyassa nandakassa dhammadesanaṃ suṇantī tasmimyeva āsane sotāpattiphalaṃ sacchikareyyan”ti, sā sotāpattiphalaṃ sacchākāsi. Yassā ahosi “sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattan”ti, sā arahattaṃ sacchākāsi. Tenāha bhagavā “attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā cā”ti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nandakovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. Evaṃ me sutanti rāhulovādasuttaṃ. Tattha **vimutti-paripācanīyāti** vimuttiṃ paripācentīti vimutti-paripācanīyā. **Dhammāti** pannarasa dhammā. Te saddhindriyā-dīnaṃ visuddhikāraṇavasena veditabbā. Vuttañhettaṃ-

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato pasādaniye suttante paccavekkhato imehi tihākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato sammappadhāne paccavekkhato imehi tihākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tihākārehi satindriyaṃ visujjhati (4.0244) Asamāhite puggale parivajjayato samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tihākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato gambhīrañānacariyaṃ paccavekkhato imehi tihākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato pañca puggale sevato bhajato payirupāsato pañca suttantakkhandhe paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti”ti (paṭi. ma. 1.185).

Aparepi pannarasa dhammā vimutti-paripācanīyā- saddhādīni pañcimāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti, imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, meghiyattherassa kathitā kalyāṇa-mittatādayo pañcadhammāti. Kāya pana velāya bhagavato etadahosīti. Paccūsa-samaye lokaṃ volokentassa.

419. Anekānaṃ devatāsahassānanti āyasmatā rāhulena padumuttarassa bhagavato pādāmūle pālitanāgarājakāle patthanaṃ paṭṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ paṭṭhapitadevatāyeva. Tāsu pana kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhakā, kāci cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṃ pana divase sabbā ekaṭṭhāne andhavanasmimyeva sannipatitā. **Dhammacakkhanti** upāli-ovāda- (ma. ni. 2.69) dīghanakhasuttesu (ma. ni. 2.206) paṭṭhamamaggo dhammacakkhanti vutto, brahmāyusutte (ma. ni. 2.395) tīṇi phalāni, imasmiṃ sutte cattāro maggā, cattāri ca phalāni dhammacakkhanti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṃ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, khīṇāsavā. Tāsañca pana devatānaṃ ettakāti gaṇanavasena paricchedo natthi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. Evaṃ (4.0245) **me sutanti** chachakkasuttaṃ. Tattha **ādikalyāṇanti-ādimhi** kalyāṇaṃ bhaddakaṃ niddosaṃ katvā desessāmi. Majjhapariyosānesupi eseva nayo. Iti bhagavā ariyavaṃsaṃ navahi, mahāsatipaṭṭhānaṃ sattahi, mahā-assa-puraṃ sattahiyeva padehi thomesi. Idaṃ pana suttaṃ navahi padehi thomesi.

Veditabbānīti sahavipassanena maggena jānitabbāni. Manāyatanena tebhūma-kacittameva kathitaṃ, dhammāyatanena bahiddhā tebhūmakadhammā ca, mano-viññāṇena ṭhapetvā dve pañcaviññāṇāni sesaṃ bāvisatividhaṃ lokiyavipākacittaṃ. Phassavedanā yathāvuttavipākaviññāṇasampayuttāva. **Taṇhāti** vipākavedanāpaccayā javanakkhāṇe uppannataṇhā.

422. Cakkhu attā Ti pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kathitānañhi dvinnaṃ saccānaṃ anattabhāvadassanattaṃ ayaṃ desanā āradhā. Tattha **na upapajjati** na yujjati. **Vetīti** vigacchati nirujjhati.

424. Ayaṃ kho pana, bhikkhaveli ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ayañhi desanā tiṇṇaṃ gāhānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetuṃ āradhā. Dukkhaṃ samudayoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetuntipi vadantiyeva. **Etam mamāti-ādīsu** taṇhāmānadiṭṭhigāhāva veditabbā. **Samanupassatīti** gāhattayavasena passati.

Evaṃ vaṭṭaṃ dassetvā idāni tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasena, nirodho maggoti imesaṃ vā dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ dassetuṃ **ayaṃ kho panāti-ādimāha**. **Netam mamāti-ādīni** taṇhādīnaṃ paṭisedhavacanāni. **Samanupassatīti** aniccaṃ dukkhamanattāti passati.

425. Evaṃ vivaṭṭaṃ dassetvā idāni tiṇṇaṃ anusayānaṃ vasena puna vaṭṭaṃ dassetuṃ **cakkhuñca, bhikkhaveli-ādimāha**. Tattha **abhinandatīti-ādīni** taṇhādiṭṭhivaseneva vuttāni. **Anusetīti** appahīno hoti. **Dukkhasāti** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa.

426. Evaṃ (4.0246) tiṇṇaṃ anusayānaṃ vasena vaṭṭaṃ kathetvā idāni tesam paṭikkhepavasena vivaṭṭaṃ dassento puna cakkhuñcāti-ādimāha. **Avijjam pahāyāti** vaṭṭamūlikaṃ avijjam pajahitvā. **Vijjanti** arahattamaggavijjam uppādetvā.

427. Ṭhānametaṃ vijjatīti ettakeneva kathāmaggena vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ matthakaṃ pāpetvā puna tadeva sampiṇḍetvā dassento **evaṃ passaṃ, bhikkhaveli-ādimāha**. **Saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnanti** ettha anacchariyametaṃ, yaṃ sayameva tathāgate desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Imañhi suttaṃ dhammasenāpatimhi kathentepi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā, mahāmoggallāne kathentepi, asītimahātheresu kathentesupi pattā eva. Etampi anacchariyaṃ. Mahābhiññappattā hi te sāvakā.

Aparabhāge pana tambapaṇḍīpe māleyyadevatthero nāma heṭṭhā lohapāsāde idaṃ suttaṃ kathesi. Tadāpi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Yathā ca lohapāsāde, evaṃ thero mahāmaṇḍapepi idaṃ suttaṃ kathesi. Mahāvihārā nikkhamitvā cetiyapabbataṃ gato, tatthāpi kathesi. Tato sākiyavaṃsavihāre, kūṭālivihāre, antarasobbhe, muttaṅgaṇe, vātakapabbate, pācinagharake, dīghavāpiyaṃ, lokandare,

nomaṇḍalatale kathesi. Tesupi t̄hānesu saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Tato nikkhamitvā pana thero cittalapabbataṃ gato. Tadā ca cittalapabbatavihāre atirekasaṭṭhivasso mahāthero, pokkharāṇiyaṃ kuruvakatitthaṃ nāma paṭicchanna-t̄thānaṃ atthi, tattha thero nhāyissāmīti otiṇṇo. Devatthero tassa santikaṃ gantvā nhāpemi, bhanteti āha. Thero paṭisanthāreneva- “māleyyadevo nāma atthīti vadanti, so ayaṃ bhavissati”ti ñatvā tvaṃ devoti āha. Āma, bhanteti. Saṭṭhivassaddhānaṃ me, āvuso, koci sarīraṃ hatthena phusituṃ nāma na labhi, tvaṃ pana nhāpehīti uttaritvā tīre nisīdi.

Thero sabbampi hatthapādādiparikammaṃ katvā mahātheraṃ nhāpesi. Taṃ divasañca dhammassavanadivaso hoti. Atha mahāthero- “deva amhākaṃ dhammadānaṃ dātuṃ vaṭṭati”ti āha. Thero sādhu, bhanteti sampaṭicchhi. Attha-ṅgate sūriye (4.0247) dhammassavanaṃ ghosesuṃ. Atikkantasaṭṭhivassāva saṭṭhi mahātherā dhammassavanatthaṃ agamaṃsu. Devatthero sarabhāṇāvasāne imaṃ suttaṃ ārabhi, suttantapariyosāne ca saṭṭhi mahātherā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tato tissamahāvihāraṃ gantvā kathesi, tasmimpi saṭṭhi therā. Tato nāgamahāvihāre kālakacchagāme kathesi, tasmimpi saṭṭhi therā. Tato kalyāṇiṃ gantvā tattha cātuddase heṭṭhāpāsāde kathesi, tasmimpi saṭṭhi therā. Uposathadivase uparipāsāde kathesi, tasmimpi saṭṭhi therāti evaṃ devatthereyeva idaṃ suttaṃ kathente saṭṭhiṭṭhānesu saṭṭhi saṭṭhi janā arahattaṃ pattā.

Ambilakālakavihāre pana tipītakacūḷanāgatthere imaṃ suttaṃ kathente manusparisā gāvutaṃ ahosi, devaparisā yojanikā. Suttapariyosāne saḥassabhikkhū arahattaṃ pattā, devesu pana tato tato ekekova puthujjano ahosīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chachakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. Evaṃ me sutanti mahāsaḷāyatanikasuttaṃ.

Tattha **mahāsaḷāyatanikanti** mahantānaṃ channaṃ āyatanānaṃ jotakaṃ dhammapariyāyaṃ.

429. Ajānanti saḥavipassanena maggena ajānanto. **Upacayaṃ gacchantīti** vuḍḍhiṃ gacchanti, vasibhāvaṃ gacchantīti attho. **Kāyikāti** pañcadvārikadarathā. **Cetasikāti** manodvārikadarathā. **Santāpādīsupi** eseḥ nayo.

430. Kāyasukhanti pañcadvārikasukhaṃ. **Cetosukhanti** manodvārikasukhaṃ. Ettha ca pañcadvārikajavanena samāpajjanaṃ vā vuṭṭhānaṃ vā natthi, uppanna-mattakameva hoti. Manodvārikena sabbaṃ hoti. Ayañca maggavuṭṭhānassa paccayabhūtā balavavipassanā, sāpi manodvārikeneva hoti.

431. Tathābhūtassāti (4.0248) kusalacittasampayuttacetosukhasamaṅgībhū-tassa. **Pubbeva kho panassāti** assa bhikkhuno vācākamantājīvā pubbasuddhikā nāma ādito paṭṭhāya parisuddhāva honti. Diṭṭhisāṅkappavāyāmasatisamaṅghāni pana pañcaṅgāni sabbatthakakārāpakaṅgāni nāma. Evaṃ lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko vā sattaṅgiko vā hoti.

Vitaṇḍavādī pana “yā yathābhūtassa diṭṭhi”ti imameva suttapadesaṃ gahetvā “lokuttaramaggo pañcaṅgiko”ti vadati. So- “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti iminā anantaravacaneneva paṭisedhitabbo. Uttari ca evaṃ saññāpetabbo- lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma natthi, imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni maggakkhaṇe virativasena pūrenti. “Yā catūhi vacīduccaritehi ārati viratī”ti evaṃ vuttaviratīsu hi micchāvācaṃ pajahati, sammāvācaṃ bhāveti, evaṃ sammāvācaṃ bhāventassa imāni pañcaṅgikāni na vinā, saheva viratīyā pūrenti. Sammākamantājīvesupi eseḥ nayo. Iti vacīkamādīni ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti. Imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni virativasena paripūrentīti pañcaṅgiko maggo nāma natthi. Subhaddasuttepi (dī. ni. 2.214) cetam vuttaṃ- “yasmim kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Aññesu ca anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgatoti.

433. Cattāropi satipaṭṭhānāti maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā. Samma-padhānādīsupi eseḥ nayo. **Yuganandhāti** ekakkhaṇikayuganandhā. Etehi aññasmim khaṇe samāpatti, aññasmim vipassanāti. Evaṃ nānākkhaṇikāpi honti, ariyamagge pana ekakkhaṇikā.

Vijjā ca vimutti cāti arahattamaggavijjā ca phalavimutti ca. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. Evaṃ (4.0249) **me sutanti** nagaravindeyyasuttaṃ. Tattha **samavisamaṃ carantīti** kālena samaṃ caranti, kālena visamaṃ. **Samacariyampi hetanti** samacariyampi hi etaṃ.

437. Ke ākārāti kāni kāraṇāni? **Ke anvayāti** kā anubuddhiyo? **Natthi kho pana tathāti** kasmā āha, nanu araṇṇe haritatiṇacampakavanādivasena atimanuññā rūpādayo pañca kāmaguṇā atthīti? No natthi. Na panetaṃ vanasaṇḍena kathitaṃ, itthirūpādīni pana sandhāyetaṃ kathitaṃ. Tāni hi purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Yathāha- “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekarūpampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, yathayidaṃ, bhikkhave, itthirūpaṃ. Itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati”ti (a. ni. 1.1) vitthāretabbaṃ. Sesamaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. Evaṃ me sutanti piṇḍapātapārisuddhisuttaṃ. Tattha **paṭisallānāti** phalasa-māpattito.

Vipprasannānīti okāsavasenetamaṃ vuttaṃ. Phalasa-māpattito hi vuṭṭhitassa pañcāhi pasādehi patiṭṭhitokāso vipprasanno hoti, chavivaṇṇo parisuddho. Tasmā evamaṃha. **Suññatavihārenāti** suññataphalasa-māpattivihārena. **Mahāpurisavihāro**ti buddhapaccekabuddhatathāgatamahāsāvakaṇaṃ mahāpurisānaṃ vihāro. **Yena cāhaṃ maggenāti**-ādīsu vihārato paṭṭhāya yāva gāmassa indakhilā esa pavuṭṭhamaggo nāma, antogāmaṃ pavisitvā gehapaṭipāṭiyā caritvā yāva nagaradvārena nikkhamaṇā esa caritabbapadeso nāma, bahi indakhilato paṭṭhāya yāva vihārā esa paṭikkantamaggo nāma. **Paṭighamaṃ vāpi cetasoti** citte paṭihaññanakilesajātaṃ (4.0250) kiñci atthi natthīti. **Ahorattānusikkhināti** divasañca rattiñca anusikkhantena.

440. Pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇāti-ādīsu ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā, nānābhikkhūnaṃ paccavekkhaṇā nānāti. Kathamaṃ? Eko hi bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapāṭikkanto pattacīvaraṃ paṭisāmetvā vivittokāse nisinna paccavekkhati “pahīnā nu kho me pañcakāmaguṇā”ti. So “appahīnā”ti ñatvā vīriyaṃ paggayha anāgāmmimaggena pañcakāmaguṇikarāgaṃ samuggahāṭetvā maggānantaraṃ phalaṃ phalānantaraṃ maggaṃ tato vuṭṭhāya paccavekkhanto “pahīnā”ti pajānāti. Nīvaraṇādīsipi eseva nayo. Etesamaṃ pana arahattamaggena pahānādīni honti, evamaṃ ekabhikkhussa nānāpaccavekkhaṇā hoti. Etāsu pana paccavekkhaṇāsu añño bhikkhu ekaṃ paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati, añño ekanti evamaṃ nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇā hoti. Sesamaṃ sabbattha uttāna-

mevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. Evaṃ me sutanti indriyabhāvanāsuttam. Tattha **gajaṅgalāyanti** evaṃnāmake nigame. **Suveḷuvaneti** suveḷu nāma ekā rukkhajāti, tehi sañchanno mahāvanasaṅḍo, tattha viharati. **Cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇātīti** cakkhunā rūpaṃ na passitabbaṃ, sotena saddo na sotabboti evaṃ desetīti adhippāyena vadati.

Aññathā ariyassa vinaye Ti iminā bhagavā attano sāsane asadisāya indriyabhāvanāya kathanatthaṃ ālayaṃ akāsi. Athāyasmā ānando- “sathā ālayaṃ dasseti, handāhaṃ imissaṃ parisati bhikkhusaṅghassa indriyabhāvanākathaṃ kāremi” ti sathāraṃ yācanto **etassa** (4.0251) **bhagavāti**-ādimāha. Athassa bhagavā indriyabhāvanaṃ kathento **tena hānandāti**-ādimāha.

454. Tatha **yadidaṃ upekkhāti** yā esā vipassanupekkhā nāma, esā santā esā paṇitā, atappikāti attho. Iti ayaṃ bhikkhu cakkhudvāre rūpārammaṇampi iṭṭhe ārammaṇe manāpaṃ, aniṭṭhe amanāpaṃ, majjhatte manāpāmanāpañca cittaṃ, tassa rajjituṃ vā dussituṃ vā muyhituṃ vā adatvāva pariggahetvā vipassanaṃ majjhatte ṭhapeti. **Cakkhumāti** sampannacakkhuvisuddhanetto. Cakkhābādhi-kassa hi uddhaṃ ummīlananimmīlanaṃ na hoti, tasmā so na gahito.

456. Īsakamṇe Ti rathīsā viya uṭṭhahitvā ṭhite.

461. Paṭikūle appaṭikūlasaññīti-ādīsu paṭikūle mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṃhārena vā appaṭikūlasaññī viharati. Appaṭikūle asubhapharaṇena vā aniccato upasaṃhārena vā paṭikūlasaññī viharati. Sesapadesupi eseva nayo. Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotīti? Iṭṭhāniṭṭhesu āpāthagatesu neva somanassiko na domanassiko hoti. Vuttañhetam-

“Kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati? Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati, evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati? Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati? Aniṭṭhasmiñca iṭṭhasmiñca vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati? Iṭṭhasmiñca aniṭṭhasmiñca vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati (4.0252). Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhiniva-

jjetvā upekkhako viharati sato sampajāno? Idha bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno ...pe... manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno”ti.

Imesu ca tīsu nayesu paṭhamanaye manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpanti saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭati. Dutiyanaye saṃkilesaṃ, tatiyanaye saṃkilesaṃ, sanikkilesaṃ vaṭṭati. Puna vuttaṃ- “paṭhamaṃ saṃkilesaṃ vaṭṭati, dutiyaṃ saṃkilesampi nikkilesampi, tatiyaṃ nikkilesameva vaṭṭati”ti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Yo cāyaṃ “sabbadhammāpariyāyaṃ vo, bhikkhave, desissāmi”ti āra-ddhattā **ādikalyāṇo**, majjhe “suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ”ti vacanato **majjhekalyāṇo**, sannitṭhāne “ariyo bhāvitindriyo”ti vacanato **pariyosānakalyāṇo**ti tividhakalyāṇo majjhimanikāyo “mahāvīpassanā nāmāyaṃ”ti vutto, so vaṇṇanāvasena samatto hoti.

Nigamanakathā

Ettāvatā (4.0253) ca-

Āyācito sumatinā therena **bhadantabuddhamittena**,
pubbe mayūradūtaṭṭhanamhi saddhiṃ nivasantena.
Paravādaḍḍhaṃsanassa **majjhimanikāyasetṭhassa**,
yamahaṃ **papañcasūdanimatṭhakathaṃ** kātumārabhiṃ.
Sā hi mahā-aṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā,

sattuttarasatamattāya pāḷiyā bhāṇavārehi.
Ekūnasatṭhimatto visuddhimaggopi bhāṇavārehi,
atthappakāsanatthāya āgamānaṃ kato yasmā.
Tasmā tena sahā'yaṃ gāthāgaṇanāyena atṭhakathā,
samadhikachasaṭṭhisatamiti viññeyyā bhāṇavārānaṃ.
Samadhikachasaṭṭhisatapamāṇamiti bhāṇavārato esā,
samayaṃ pakāsayantī mahāvihārādhivāsīnaṃ.
Mūlaṭṭhakathāsāraṃ ādāya mayā imaṃ karontena,
yaṃ paññamupacitaṃ tena hotu loko sadā sukhitoti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādigu-
ṇasamudayasamuditena sakasamayasaṃmayantaragahanajjhogāhanasamatthena
paññāveyyattiyasaṃmannāgatena tipīṭakapariyattippabhede sātṭhakathe satthu
sāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasu-
khaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttana yuttamuttavādinā vādīvarena
mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇappaṭima-
ṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ
therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā
buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyena therena katā ayaṃ **papañcasūdani**
Nāma majjhimanikāyaṭṭhakathā-

Tāva (4.0254) tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ;
dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ diṭṭhivisuddhiyā.
Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Papañcasūdani nāma

Majjhimanikāyaṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.